

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- KONRÁD GYÖRGY: Vendégkönyv (részletek) 1
ACZÉL GÉZA versei 15
G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 17
LANCZKOR GÁBOR versei 19
MESTERHÁZI MÓNICA: Az illúzió mint evidencia (*Lanczkor Gábor: Egy hasonló*) 20
TOROCZKAY ANDRÁS verse 24
BIRTALAN FERENC versei 26
PETRENCE SÁNDOR verse 29
MÉHES KÁROLY: Szilveszter napján (*novella*) 30
KIRÁLY KINGA JÚLIA: Ask (*regényrészlet*) 34
DENIS JOHNSON: Munka (*novella*) 41
BAJKAY ÉVA: Kárász Judit 100 (*A pécsi Bauhaus-kiállítás utóélete*) 47
VÁRKONYI GYÖRGY: A Király utcai fiúk (*Focus retrospektív*) 50

*

- VERES ANDRÁS: Szabó Dezső újraértékelése 61
ANGYALOSI GERGELY: A székely ember mítosza Wass Albert
Tizenhárom almafa és Nyirő József *Kopjafák* című művében 69
DECZKI SAROLTA: A tisztaság mítosza (*Szabó Dezső, Wass Albert és Nyirő József egy-egy művében*) 74
SZÉNÁSI ZOLTÁN: A prédikátor és a bujdosó (*Költői szerepértelmezések Mécs László és Wass Albert lírájában*) 81

*

- BOZSOKI PETRA: Nyugtalanító képletek (*Bán Zsófia: Amikor még csak az állatok éltek*) 87
WERNITZER JULIANNA: Mozgás-, hang-, íz-, szag-, tér- és szöveg-
terápia (*Király Kinga Júlia: A test hangjai*) 90
RÁKAI ORSOLYA: „Úgy viselkedett, mint aki elvesztette az árnyékát”
(*Tverdota György: Németh Andor [1. Egy közép-európai értelmiségi a XX. század első felében; 2. Változatok az otthontalanságra]*) 95

2013

JANUÁR

JELENKOR

LVI. ÉVFOLYAM

1. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénnytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 4740,- Ft, a II. félévre 3950,- Ft,
egy évre belföldre: 8690,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

VALLAI PÉTERT november 23-án helyezték örök nyugalomba. A Jászai Mari-díjas színművész nevéhez a számtalan színházi és filmes szerep mellett rangos irodalmi előadások is fűződtek. Különösen híresek voltak Petri György-estjei. 1976-tól öt évig a Pécsi Nemzeti Színház társulatának tagja volt, a *Jelenkor* folyóirat több rendezvényén is közreműködött.

*

A JELENKOR folyóirat estjére november 29-én került sor a miskolci Helynekem kávézóban. A lapot *Keresztesi József*, *Kiss Tibor* Noé és *Kőríz Imre* képviselte.

*

MESTERHÁRMAS – a pécsi Csorba Győző Megyei-Városi Könyvtár rendezvénysorozatának első estjén *Bertók László*val és *Méhes Károly*val *Ágoston Zoltán* beszélgetett mester és tanítvány viszonyáról november 29-én a Tudásközpontban. Közreműködött *Lázár Balázs* színművész.

*

ORAVECZ IMRE *Kaliforniai fűrj* című regényét mutatták be december 13-án a pécsi

Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel *Ágoston Zoltán* beszélgetett.

*

A HETEDIK BORÍTÉK – *Bertók László* korai, meg nem jelent verseit közreadó új kötetnek bemutatóját december 17-én tartották meg a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzőt *Nagy Imre* kérdezte, közreműködött *Bánky Gábor* színművész.

*

MŰVÉSZETI DÍJAK. *Krasznahorkai László* nyerte el idén a Prima Primissima Díjat az irodalom kategóriában. – A Radnóti-díj idei kitüntetettjei *Kántor Péter*, *Acsai Roland* és *Lutter Imre* médiaszakember, előadóművész. – A Füst Milán-díjat idén *G. István László* és *Poós Zoltán* vehette át. Gratulálunk munkatársainknak!

*

SZÍNHÁZI PREMIEREK. Molière *Tartuffe*-jét november 30-án mutatták be a Pécsi Nemzeti Színházban. A darabot *Méhes László* rendezte. – A Janus Egyetemi Színház Szophoklész *Antigoné*-ját állította színpadra november 30-án, *Beczásy Áron* rendezésében.

Szerzőink

Konrad György (1933) – író, esszéista, szociológus, Budapesten él.

Aczél Géza (1947) – költő, kritikus, az *Alföld* főszerkesztője, Debrecenben él.

G. István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.

Lanczkor Gábor (1981) – költő, író, Budapesten él.

Mesterházi Mónika (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.

Toroczkay András (1981) – kritikairó segédmunkás, Budapesten él.

Birtalan Ferenc (1945) – költő, Budapesten él.

Petrence Sándor – irgalmatlan nagy nípi író, költő, mezőgazd. egyíni válalkozó, Kispocsolyságon él.

Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.

Király Kinga Júlia (1976) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.

Denis Johnson (1949) – amerikai író.

Sári B. László (1972) – kritikus, irodalomtörténész, Pécsen él.

Bajkay Éva (1943) – művészettörténész, Budapesten él.

Várkonyi György (1951) – művészettörténész, muzeológus, Pécsen él.

Veres András (1945) – irodalomtörténész, irodalomszociológus, az MTA Irodalomtudományi Intézetének osztályvezetője, Budapesten él.

Angyalosi Gergely (1953) – kritikus, irodalomtörténész, az *Alföld* főmunkatársa, Budapesten él.

Deczki Sarolta (1977) – irodalmár, filozófus, kritikus, Budapesten él.

Szénási Zoltán (1975) – irodalomtörténész, kritikus, az Irodalomtudományi Intézet munkatársa, az *Új Forrás* szerkesztője, Tatabányán él.

Boszoki Petra (1992) – a PTE BTK magyar-filozófia szakos hallgatója, Pécsen él.

Wernitzer Julianna (1959) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Rákai Orsolya (1973) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Németh Ákos (1981) – a PTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje, Pécsen él.

NÉMETH ÁKOS: Párbeszéddek és párhuzamos monológok (*Finta Gábor–Horváth Zsuzsanna–Sipos Lajos–Szénási Zoltán [szerk.]: A Nyugat párbeszédei. A magyar irodalmi modernizáció kérdései*) 99

KÉPEK

KÁRÁSZ JUDIT fotója 49
BORBÉLY TAMÁS fotója 52
CSERI LÁSZLÓ fotója 53
KÁLMÁNDY PAP FERENC fotója 53
HARNÓCZY ÖRS fotója 56
MARSALKÓ PÉTER fotója 57
DR. LAJOS LÁSZLÓ fotója 59

---

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata
és a MASZRE
támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

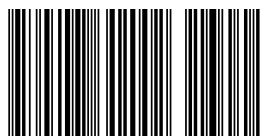
PÉCSÉTT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I, Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrassy út 45.

www.jelenkor.net

790,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002 13001

KONRÁD GYÖRGY

Vendégkönyv

Tavon madár, ladikban horgász

Hosszú, induló vonatszerelvényekkel álmodik.

Reggelenként hörög-dörög, mint egy repülőgép felszállás előtt, gerjesztve magát, mielőtt vágtaiba fog.

Jobban szeret elmenni valahonnan, mint megérkezni valahová.

Beszélt már desszert előtt és húsétel után, beszélt vacsora előtt és vacsora után, elmondta, felolvasta a nyitó beszédet, és rögtönözte vagy a zsebéből előhúzta a zárószót, és az is megesett, hogy az utolsó vendéget kikísérte, és már a portás zárhatta be kulccsal a kaput.

Anyagcsere, szócsere, rohangálnak és a párjukat keresik a szavak.

A vasútállomáson szakadatlanul ömlik az információ és a jó tanács. Győződjünk meg róla, hogy a helyes vonatra szálltunk-e fel.

A személyvonatok minden állomáson és megállóhelyen megállnak.

A vonat csak másodosztályú, nem dohányzó kocsiakkal közlekedik.

Csak már mehessünk ettől a szófosótól!

Tudtad, hogy a csodálatos Mirabelle pálinkát fosókából párolják?

A vágány mellett, kérjük, vigyázzanak, először nyikorgás, és egyre inkább belendül, kattog, de jó kigördülni!

A peronon állva maradók szegények.

A helyi lapból megtudja, hogy egy aránylag rendes fiú elvágta a szomszéd kislány torkát, és hogy egy védőügyvédet családirtással fenyegetnek.

Vasútállomás, autók, fák, egymásba futó sínparók, víztartályok, villanypóznák, rozsdás ócskavas.

Az egyik vagonablak csak résnyire nyitható, a többi csöppet sem.

Egy nagy táblán kisarjadt és zöld a vetés, nádas tavon madarak, ladikokban horgászok ülnek.

Füves töltésfal, rajta vékony fácskák, egy vágatban fut a vonat, amit lát, az mind az övé, neki, amúgy, semmi sem kell.

Holta után néhány órával még az ágyából is kirakják.

A gaz csábító elszelett

Kalligaro szerette nézni az idős szerelmespárokat, a mosolygó egyetértést közöttük, amint egy ritmusra, közösen bólogatnak.

Egymás mellett, de külön halad egy öreg nő tarka esernyővel és egy öreg férfi vászonkalapban.

Itt már elkeskenyedik a tó, és tarajos hullámokat vet.

Érthetetlen jelentésű zászló csattog a szeles esőben.

Mellette helyet foglal egy fiatalasszony.

Ha egy nő szép, akkor reménytelenül és gyógyíthatatlanul szép, akkor mindene formás és kecses, akkor nem tud csúnya lenni.

Szilárd asztal és tonettszék, dobdübörgés, fekete zakó, kigombolt fehér ing megfelel.

Szépen fésült, gondosan kifestett asszonyokkal búcsúztatta az óévet, figyelte, hogy mozdul a baráti csóknál egy kissé odább a száj, hogy már ajak érjen ajkat.

Azután a gaz csábító elszelett, az erkölcsi világrend pedig helyreállt, és a zűrzavarból semmi más nem maradt, csak egy kis melankólia.

Viszlát my golden baby, csodás voltál, my sugar baby.

Ne felejtse magánál a mélyen tisztelt uraság a szállodakulcsot, a tojás alakú réznehezékekkel.

A zsákhordó egy nap megáll, homlokát törli, és nézi a maga mellé tett zsákot: miért viszlek én téged rogyadozva, te nehéz zsák?

Mi lenne, ha én most téged szépen itt hagynálak?

Idehallgass, te zsák! Nem leszek a teherhordó szolgád.

Kalligaro talán már holnap eloszlik innen.

Visszamegy a szobájába, semmi felhő, hűvös nyár, ablaka a folyóra néz, fehér hajók húznak el előtte, a kőpárkányon almabor, heves szél rázza a fák friss koronáját.

Milyen ez a csellengő Kalligaro? Jó? Rossz? Aránylag ártalmatlan.

Az emberek, ha erre igényt tartanak, megörökíthetik magukat, de az utódokat a halottak csak ideig-óráig tudják lekötöni.

Talán csak egy-két szórakoztató anekdotára redukált lényegükkel.

A tea és a sajtos pogácsa jó volt, a rum fölmelegítette.

A nyers történéis olykor meglepőbb, mint a legfantasztikusabb elmebukfenc. Szekrényekbe teszi, majd útitáskájába visszacsomagolja a holmiját.

Felment valaki után

A régi időkben a főposta egyik fülkéjéből bonyolította hosszú telefonjait, sokat bosszankodott a hibás készülékek és a tantuszok miatt.

Ráért felülni a kis hajókra, amelyek a hét törpe nevét viselték.

Úgy járkált az utcákon, mintha egy könyvtárba cseppent volna, ahol még te-mérdek elolvasatlan jó könyv várja a polcokon.

A város kimeríthetetlen volt, mintha egy végeérhetetlen testű nővel bujálkodna.

Milyen szaga van a kapualjnak?

A belső udvarokon szimatolt, olvasgatta a lépcsőházi feliratokat, és az utcai vécék falán található ajánlatokat, óhajokat.

Felment valaki után a legfelső emeletre, a padlástérbe beépített lakásba. Anynyi tilalom között jólesett a tilosban járni, és illett egymáshoz a szabályos hivatali szereplés meg a szabálytalan szerelmi kóválygás.

Ha általában nem lehet, akkor hogyan volna mégis lehetséges?

Becsülete volt a kiskapunak és az egyszeri nászéjszakának.

Fiatalon kisebb volt a világánál, és úgy rémlett, hogy mindaz, ami mögötte van, csekély darabka ahhoz képest, ami talán még előtte van.

Kisebb téren hevesebb élettömeg.

Nem volt mód messzire távozni, itt forgolódtak egy helyben.

Minden padon, minden gázlámpa alatt, minden hegyi ösvényen kicserélődtek.

Egy vagy ezzel a felhajtott gallérral, ezzel az átkaroló kézzel, amely most a pulóver alá nyúl, és a kebel felé tapogatózik.

Sokan sokat tudtak a többiek szerelmi történeteiről, és ha valaki megszenvedte a párja hűtlenségét, a szívügyek krónikásai együttérzéssel nézték.

Felnőttünk, fontosabb lett a saját fészek; a kényszerű társbérletek miatt a kicsinyítésben és az egyéni gányolásban mutatkozott meg a családok tehetsége.

A feltörők az új holmit keresték, az alternatívok az ócskapiacra a régít.

Az utcán nyomban meglátszott, hogy ki a nyugati és ki a keleti. Jövés-menésével benne flangált a folyamatosan továbbbővülő regényében, Budapestből azt olvasta ki, amit akart.

Mint a szemhunyas

Nem ismeri el a bűnösségét, és nem akar a többiektől jóformán semmit sem. A dolgát átvette valahonnan, és tovább adja valahova, ő maga csak egy állomás a folytatódás valamelyik útján.

Tisztelt a sötétben az ablaka előtt elsuhanó varjú így soha többé vissza nem térő jelenését.

Ha van koncentráció, akkor a véletlen kegyelem, a gondviselés távirata, olvasnivaló.

Elragadtatás környékezte, amikor a Dunakorzó kávéházban az ablaknál letelepedett, és elrobogott mellette a kettes villamos.

A Duna-parton sétálók még nem mehettek át a túloldalra az Erzsébet hídon, mert az még nem épült fel, csak a Lánchídon, és az ifjúság a híd mellett, a Kék Duna nevű nagy tutajbárban táncolhatott a haját borzoló szélben.

Odakinn nagy csend van, kabócacirpelést hall, matat az asztalon, halmazok veszik körül, későn fekszik, korán kel, nincs egészen ott, ahol van, sok mindent elbír, tehát van.

Az érzékeivel tanulja a helybenlét korlátozott varázsát.

Amennyi história Kalligaróval eddig megesett, annyival már lehet kezdeni valamit, ha nem is volt még elég.

A kézírás, mint szertartás, nyugalmat ad, a képernyő iramló figurái mellől időnként élvezet visszatérni a papír vaskosságához.

Az írás testgyakorlat, a toll és a papír megtapogatható, a kézirat pedig egyetlen, noha másolható.

A számítógépbe írottak korlátlan alakíthatósága kiszolgáltatja a szöveget a szerző múltó szeszélyeinek.

A benne lévő írás olyannyira tetszőleges, gyurmázható és képlékeny, hogy talán nem is igazán valóságos, nincsen hiteles első változata.

A tehetség művei között figyelemre méltó a szép időtöltés, és mind több méltányolást érdemel a magatartás esztétikája.

Megérzésünk, hogy a másik ember jó-e vagy rossz, olyan ösztönszerűen működik, mint a szemhunyas, ha valami közeledik a szemünkhöz.

Mond valami mást

Mivelhogy ellenzi a nyafogást, reménykedve néz a holnap elébe.

Kalligaro meg van írva, napjai pergetésével olvassa magát.

A napok szép sorban való eltöltése jóra való teljesítmény, de a száguldozás is dicséretes.

Ákár a többiek, ő is tud valamit az elhallgatott vágyairól, arról, hogy mit szeretne, és arról is, hogy mit nem akar.

Nincs hatalma, alkalmazottja, a gyerekeinek sem parancsol.

Szúr, kivár, hallgat a falusi szobájában.

Agya a sorvadás nyilvánvaló jeleit mutatja.

Ragyog a terméskő fal vele szemben, folyamatosságra biztatja magát, szél mozgatja a fenyőt, elvirágzott a tulipán.

Nemrég még egy hajókajütben aludt, az ablakon át sziklákat, kopár hegycsúcsokat látott, a kollegák odakint söröztek, és szidták Kalligarót, mert nem állt a pártjukra igazságos küzdelmükben a hegyen túli népekkel. Lehever, kinyitja a rádiót, a hírek – kellemesek, kellemetlenek – egymásba keverednek, valami homályos anyagon esnek át, végül nincs hír egyáltalán. Kikötöttek, hívják, elsőnek kell kilépnie, fényképezni fogják, Kalligaróé a szégyen.

Mosolyogva lépked le a keskeny lépcsőn, lent körülállják a mikrofonosok, mond valamit, nem egészen azt, amit hallani szeretnének, kitér.

Mindent megengedhet magának, azt is, hogy szidják, elég jól bírja, ha senki sem ért vele egyet.

Nem szívesen mozdul el ettől a kerti akácpadtól, amelyen ülve hátratámaszkodik, és elhelyezi a tarkóját a terméskő kerítés egyik homorulatában.

Madár csiripel, tyúk kárál, meglódul a szél, fecske ül a templomkeresztben, nem kell sehova sem mennie, a faluban senki sem ló senkire sem, kakukk és kánya röpköd fölötte.

Időutazás vissza, 1990-be

Az erőszakmentes demokratikus forradalom lelkülete még csak egy-két éves kisgyerek.

Tavaly, 1988. június tizenhatodikán, Nagy Imre miniszterelnök kivégzésének harmincadik évfordulóján, még ezren voltunk a parlament előtt, a Kossuth-téren, és táncolt a hátunkon a gumibot.

Idén a Hősök terén, a forradalom kivégzett és jeltelen elföldelt nagyjainak ravatala előtt tisztelegve, egy kicsit többen leszünk, jó százezren, és talán nem kapunk a hátunkra semmit sem, hacsak a szabadság terhét nem. Tetszőleges polgártársam ma kevésbé fél, és kevésbé közönyös, mint tavaly volt.

A politikusoknak és az egomániás közíróknak be nem áll a szájuk, locsogó interjúkba bocsátkoznak, mihelyt valaki felfigyel rájuk.

Ámde minden diktátorjelölt az ablakban lengeti a hazaszeretetét.

Kevésbé félttem a hazát azoktól, akik nem emlegetik, mint azoktól, akik sokat beszélnek róla.

A haza nem mentség semmilyen gorombaságra, idétlenségre.

Itthon fejek hullanak, de az etatizmus marad, a jó állások gazdát cserélnek, és aki célirányosan jelenti föl a másikat, az a helyére ülhet.

Az emberi anyag marad, a jóság is, az aljasság is új kifejezési formákat talál, de mert az van, amit a többség helyben hagy, már nem bizonykodhatom, mint egykor a kényszeruralom idején, hogy a társadalom jobb, mint az állam.

Nem, ilyen az is.

Az ország olyan, amilyennek látszik, ahogy beszél, amilyen a tudása.

A populizmus farsangjai

Van egy populista vélemény-rezervoár, amely helyesli a halálbüntetést.

A nép szava nem isten szava.

Az Európai Közösség értelmiségi tudást feltételező építmény, és inkább olyan embereknek tetszik, akiknek érettségi bizonyítványuk van, mert ezek könnyebben megértik a társulás ésszerűségét: temperálja a bennünk rejlő vadságot, és hozzásegít az összehasonlító tisztánlátáshoz.

A populizmussal a náciizmus és a bolsevizmus összefért, mind a kettő javasolta, hogy valakiktől vegyenek el valamit, sokat, mindent, az ember nevet akár, vagy az életüket.

Minden kornak és civilizációnak megvan a maga jelleméhez igazított és méretre szabott totalitarizmusa.

Ilyen új-totalitárius ideológia a muzulmán világra nehézkedő harcias iszlámizmus.

Totalitárius az, aki saját uralma alatt minden hatalmat összpontosítva, bebörtönözni és ölni is hajlandó eszméinek dicsősége és mások leigázása érdekében.

Ha a populizmust engedik végiggurulni az útján lejtmenetben, akkor eljut a diktatúrához.

A háborúk idején, majd pedig utánuk a tömeges bosszúk, lincselések és pogromok a populizmus farsangjai.

Nincs forradalom ilyen mulatságok nélkül, a forradalom nem humanista esemény.

A nacionalizmus nem okvetlenül EU-ellenes, de a radikális nacionalizmus, az újfasizmus az.

Hívei a kormány korlátozatlan szuverenitását akarják, és tetszik nekik az erős ember vagy annak a színésze.

Akarnak vagyont is, de nem kevésbé szimbolikus sikereket, kollektív dicsőséget, etnikai önünneplést, és valamilyen *mások* elleni harcot, lehetőleg az eltüntetésüket.

A nemzeti forradalmárok uralkodó szenvedélye a bosszú: aki föléjük kerekedett, azt nemcsak levetni a nyakukról, hanem jól meg is rugdosni.

Minden jótett és magasabb teljesítmény bosszúért kiált.

A civilizáltabb győz

Utolsó besorolása, mielőtt elbocsátották, ez volt: tudományos kutató. Kalligaro a saját életrajzát nyitott kutatási témának tekinti.

Muzeális érdeklődéssel nézte a saját korát, mintha már elmúlt volna. Milyen az az ember, aki tetszik vagy nem tetszik a kortársaknak? Európában a harcos és a hősi áldozat dicsfénye elhalványult.

Most nem a titkosrendőrség nyúl bele a polgárok agyába, hanem a divathulámként tovaögdülő felületesség.

Heroizmus? Inkább csak jó ízlés és illendőség, az emberi méltóság ösztönös védelme.

A szemlélő a megértés praxisát terjeszti, és nem tekinti öncélnak a cselekvést.

A harciasság pózai bekerülnek a színházi kelléktárba.

A huszadik században tartotta magát az a romantikus hiedelem, hogy a vadabb, a barbárabb győz, hogy az a jó, ami alul van, és hogy az ösztön határozza meg az értelmet.

A tanultak szegyenkeztek a tanulatlanokkal szemben, mintha azok erkölcsileg különbek lennének.

Aztán kiderült, hogy nem így van, és hosszú távon a civilizáltabb győz.

A hatvanas években, mikor a gyermekvédelem lett a mestersége, és az ügyek összehozták a leggorombább és a legmakrancosabb alakokkal, látta, hogy lehet beszélni az emberekkel, és lehet boldogulni velük, ha van kisugárzása az akaratának.

A leromlott kapualjak valósága tartós volt egy évszázadon át.

K. tanulmányozta a kopottság és a szegénység mozdulatlanságát.

Járt a címlistája szerint az erzsébetvárosi bérházak között, látta az örülteket és az öngyilkosokat, a katasztrófát és a kudarcot.

Abban az időben árulásnak, giccsnek érezte volna az élet dicséretét. Eszközaink meghatároznak bennünket, ha van egy tollunk vagy írógépünk, legrosszabb esetben valami szövegre vetemedhetünk.

A fordulat után elkezdődött a légi utakon cikázás korszaka, hol itt olvas fel, hol amott, és professzorokról hall, akik a repülőtéren kaptak halálos szívgörcsöt, két szereplés között.

Kocsmateraszról az Európai Parlamentbe

Behúzza a kocsmába a borkedvelő könyvárus, benn vigyorog már a vörös orrú némettanár is, a kocsmáros pedig azt mondja, hogy hála istennek nincsen semmi újság.

A köztársalgásban korrupciós történetek, túlságosan is nyíltan megy az állami vagyon szétlopkodása, most ezek lopnak, majd pedig azok fognak lopni, választóik fölhatalmazásával.

Jönnek az új törtetőők, és odébb lökik a hatalommal, javakkal már eltelteket.

Ők is részesedni akarnak, eszükben sincs elengedni azt, amit már feszesen megmarkoltak, és most görcsösen szorongatnak.

Kalligarónak sok helyre kellene mennie, és nemes ügyekben szót emelnie, ennél fogva itt van ezen a kerti padon.

Össze kellene jönnünk különféle veterán találkozókon, osztálytársak, ötvenhatosok, hatvannyolcasok, nyolcvanasok, disszidensek, elavultak összejövetelein, hogy megvitassuk mások szenvedéseit, és egy kicsit ünnepeljük egykori magunkat.

A jövő hét alighanem izgágabb és nyüzsgőbb lesz.

Kalligaro Brüsszelben az Európai Parlament egyik gyűléstermében kérdésekre válaszol, az EU előkelőségei veszik körül a pódiumot, amelyen két másik Károlydíjas között beszél, egyetértően megtapsolják, helyeslő kézfogások.

Örvendeznek, hogy a balos, populista kvázból visszaviszi a témát világi, liberál-demokratikus alapra.

Összekötni a végpontokat, az Európai Parlament székházát és a faluszéli sarat?

A magas épület legfelsőbb szintjén van a klub, abban ad a parlament elnöke ebédet a vendégeknek, ilyen toronytetőkön a látogatók pohárral a kézben társalognak, mielőtt elfoglalnák a helyüket a számozott asztaloknál.

Divatbemutató

Azt igényeled, hogy a politika ne legyen a hivatásosok monopóliuma?

Miért, be akarsz szállni?

Ebben a medencében nagy a testforgalom.

Egyik arcod a megértő, a másik a kezdeményező.

Lehet váratlan emberi kapcsolatokat teremteni, két magáért való együtt lesz egy pár.

A nagy menetben szemmel tartjuk egymást, minden irányzat híveinek megvan a maguk eszményítő képe önmagukról.

Regényekből olvasták ki ezt a képet, és hozzátették a magukét meg netán a barátaikét.

Az élet igazodott az irodalomhoz.

Mert mi más az irodalom, mint álom önmagunkról, akár rózsás, akár sötét. Ez az álom önmagunkról szétszivarog, generációkat tölt el, és tagjaik között mint titkos közmegegyezés működik.

Nézhetjük úgy is az értelmiség történetét mint választott, felpróbált és levett szerepek történetét.

Ahogy egy kalapboltban a hölgyek válogatnak, és a saját arcuk sejtett változatai közül az egyik megtetszik nekik, úgy bánunk a rendelkezésre álló, fölsejlő, megmutakozó életpályákkal, nézzük, próbálgatjuk őket.

Úgy látjuk magunk előtt az életutunkat, mint egy hosszú utcát, amelynek különböző szakaszain elég nehéz az áthaladás.

Van, akinek eleve elmegy a kedve attól, hogy ezen az utcán végigmenjen, van, aki rögtön vesztésre állítja be magát, és dühöngő, másokat okoló vesztés lesz belőle.

Olyan is van, aki egyáltalán nem vesztes, noha garmadával érték veszteségek, de már az életben maradást is kísérletként élte meg.

Mi kell ehhez?

Odaadás valamilyen működés iránt.

Hosszan állodogasz az ablakban, menj vissza a leckeasztalodhoz.

Munka után csendes köztük-létezéssel megnyered a körülötted levőket. Kibéleled a hűvös mindenséget, és a saját műveddé érleled, amit kaptál.

Vértelen forradalom

Gondolkodó vakációhoz elég a világból egyetlen sziget, jó borok, pálmák, kövek, felszabadulás a hazai ügyek alól.

Szeptember végén, utóidény áron erre a szigetre emigrálsz, ahol nincs tél, csak egy kis hűvösség januárban, és tíz közül csak egy napon borul be az ég. Magas, csupasz árboccal úsznak a motoros vitorlások, vízlocogást hallasz a parti sétány alól, éppenséggel láthatsz néhány bártortalan felhőcskét is, hamar elfoszlanak.

Ez a munka felidéző kutatás, szervező közepe az 1989-es fordulat, a metamorfózis át és vissza a polgári világba.

Felszabadulás és összeomlás, ez a fordulat két arca.

A nyolcvanas évek vége felé várakozás volt a levegőben, sokan úgy érezték, hogy eljött az idő, és ha eddig nem is tették, most kell magukat belevetniük az eseményekbe.

1956 és 1989 egy pár, megszabadulás egy nyugős rezsimtől, a félelem káprázatai düledeztek, ami előző nap még ijesztő volt, másnap már nevetségessé töpörödött.

Mindenki tehesse, amit akar és tud, úgyis visszajönnek majd a szorongó megfontolások.

Kalligaro szeret víz fölé könyökölni egy korlátra támaszkodva, a hullámok állandó csapdosását hallgatva.

Lelát a tó fenekéig, a tükrén meg tornyokat, lámpákat és kis hidakat, mindenféle tetejű, keskeny, magas házat nyel a szeme, van hasonlóság, de mindnek megvan a maga arca.

Felfedezőúton van, kis sétaszünetekkel átbballag egyik kocsmából a másikba. Mi az állandóság az életében?

Eleve továbbmegy, ez a megkülönböztető sajátsága.

Az állandósított változás, a kószálónak a nem-letelepedés a vezérelve.

Élvezi a nők kacagását a szomszéd asztalnál.
Bizonyos távolságból nincs csúnya: amit észrevesz, annak értéket ad.
Mindenből túl sok van, belőlünk leginkább.

Aktivista és passzivista egy bőrben

Ahogy a múltba utazik, nem olyan fontos, hogy a szóban forgó eset vele vagy mással esett-e meg.

Ha kihúzza magát, Kalligaro bolyong, keres, kutat, látogat és környezettanulmányokat ír a mennyei gyámhatóságnak az emberi viszonyok tartós tarthatatlanságáról.

Hosszan tartó dolgokat tanulmányoz, városát, minden utcáskon új téma, egyik ötlet kioltja a másikat.

Aki itt hatalmat szerzett, az a fejében hátrébb parancsolta az erkölcsi megfontolásokat, azt viszont, aki pedig ezen a vidéken meg tudta őrizni az erkölcsi semlegességét, azt Kalligaro egykor görbe szemmel nézte, és ennél az elfogultságnál meg is maradt.

Szereti, ha érte jönnek, és viszik, mondjuk éppen Marcsihoz a szigligeti móló-vendéglőbe, tíz perces út, gyémántragyogás, fehér vitorla és sirályszárnyak, fehér nadrágok és barna lábikrák.

Marcsi egy húskompozíciót ajánl, szerelmesek pecsenyéje.

Nemsokára leül egy teremben, van előtte víz és mikrofon, Kalligaro meg rákezd aznap esti magánbeszédére, mint akinél odabenn egész nap szól a szöveg, csak éppen Kalligaro szeszélyes időpontokban kapcsolódik be.

Tud rövidet, hosszút, amire igény van.

Bekapcsolja a megjelenteket valahova, ahova szokás szerint nincsen bejárásuk, és ahonnan csak kevesen szállingóznak el.

Kalligaro kirakja a táblára a csontkockáit, minden nap más elrendezésben.

Add meg az istennek, ami az istené, és add meg az ördögnek, ami az ördögé, de ne hagyd magad széttépni.

A nemes ember nem azonosul, de békeszerető, a közönséges ember azonosul, de nem békeszerető, mondta Konfuciusz.

Game over?

Ha már könyvek által voltam sok más is, ha már sokszor átöltöztem egyik kortársamból a másikba, akkor talán könnyebb elviselnem a halál gondolatát.

Megsejtek emberi állapotokat, a megértés munkájában az egész testemmel veszek részt, meghökkenéssel, undorral és ámulattal.

A világot olyan regénynek látom, melynek a szerzője egyetlen embertől és állattól sem tagadja meg a megértést, és ennek érdekében akár az erkölcsi rend felüggesztésére is hajlamos.

Vonakodások és hajlandóságok, isteni rendről beszélni önkényes, vak alakulásról beszélni ugyancsak önkényes.

A helyiségben csendesen szól a zongora, és hajlékony acélseprűvel simogatva a dob. Mi másra gondolna a vendég, mint a paráználkodásra?

Való igaz, meghajlok az esetleges mai nap előtt, ez a birtokom, ittlétem eltűnő árnyéka.

A környezetemet érteni próbálom, szembenézek, de nem állok szemben velem.

Gyanakszom az ítéletekre, és átlépek az eszmei sorompókon, gyűléstermekben otthontalan vagyok, ha telefonon felhívnak, elég barátságosan válaszolok, de a távollévőknek nem írok, fájdalmasan, kínosan nem írok leveleket.

Ha meglátogatnak, nem vagyok undok, a találkozásokat inkább elfogadom, mint kezdeményezem.

Igyekeztem mind kevésbé tartani másoktól, és attól, amit mondanak.

Ha semmi különösebbet nem akarok az emberektől, akkor nem kell azon buzgólkodnom, hogy tessek nekik, meglátogatom a barátaimat. Méltányoltam a fényképkiallítást a halálról, a halálmúzeumban, arcok néznek rád két nappal a halál előtt, és két nappal utána.

Amíg még élnek, a szemekben remény és riadalom, utána az arcok lesimulnak, méltósággal eltávolodtak.

Az örömhöz kell az előíz

Az utas vállalja a kockázatot, nem keresi a legnagyobb biztonságot, de azt is megtanulta, hogy gyakran azok lettek mézszárlások áldozatai, akik behúzódtak a zugolyukba.

A megoldási javaslatokra az utas válasza a hitetlenség, mert ritkán gondolja, hogy az emberi problémákat meg lehetne oldani.

Elviselni őket, bánkódni miattuk, szórakozni rajtuk, és elmélkedni róluk, ez még talán lehetséges, a tények tartósak.

A mozgássérült is, a kerekese székhez vagy az ágyhoz kötött is szeretné kihasználni az élet végső ajándékait, az alkonyi fényeket, a vénasszonyok nyarát, az utolsó kortyot, mintha minden, amihez hozzáér, veszőfélben lenne, és eltűnni készülné.

A völgyekben fehér falvak, vízszintesen surran előre az expresszvonat, sima gördüléssel hol megemelt pályán, hol meg alagúton át.

Felemelkedik egy erdős dombhát, a táj hullámvasutazik föl és le, mi pedig vad iramban csúszunk előre.

Semmi rejtély, eléggé egyforma, gondozott házak.

Az utas mindig a jövőre, a reményre akarta irányítani önmaga és mások gondolkodását, és nem adott teret a múltnak, a kétségbeesésnek, a halálnak. Nem megadni a halál rangját, nem látni a szétesés valószínűségét hiba.

Az élet kevésbé élvezhető a halál előíze nélkül.

Az emlékezés merő költészet

Az árnyékkivágatot kedved szerint, önkényesen vágod, a végtelenből a végest.

Szégyllem a hevenyészett irka-firkát, alamuszi titokgyáros, elzárom, dugdosom még a feleségem elől is, bár inkább untatná, mint felcsigázná az érdeklődését.

Nem tudom, hogy igazában velem történt-e meg, amit írok, mások történetei is az enyéme, városi szövedék, közös vagyonnal gazdálkodom. Ha megzabolázom az önzésemet, hűséges krónikása leszek társaim halhatatlan bolondságainak.

Mim van? Néhány magamhoz intézett kérdés.

Képzeldő elme, könnyen föllelkesülök, másnap aztán gyanakvóan mustrálom előző napi betakarításomat.

Az elszáguldó lendületből megpróbálom kihámozni az ujjnyi mozgást.

Régi magnetofonkazetták, még bennük a gyerekbeszéd és a kutyaugatás. Olyasmit is tudtam, amit régen elfelejtettem, és most íme újra fölfedezek. Felülök a saját nyakamba, és ráadásul a nyakamba veszem magamat.

Egy földalatti folyosórendszerben olyan zugokat világítok meg, amelyekre valahonnan emlékszem.

Az emlékezés merő költészet.

Együtt vacsorázunk, de közben másra gondolunk, és ha tanúskodni kellene, mindenki másra emlékezne.

Ugyanaz a történet két leírásban két különböző történet.

A könyvnek nem árt, ha a helyzet, amelyben születik, nem unalmas.

Vágás irodalom, miket dúdol a vándorlegény, miket hazudozik a zárándok?

Ha a halott menni akar, hadd menjen.

És ha nem akar menni? Akkor marad, halottaink teadélutánján.

Az elhunyt csak annyiban van, amennyiben emlékezünk rá.

Biztos vagy ebben, fiam? – kérdi apám árnyéka mosolyogva, azután nem látom, eltűnt a képe.

Mi marad belőle?

Szegényeket, bolondokat védett, balszerencséseket, kelet-európaiakat, balkániaikat, kollegákat, disszidenseket, üldözötteket, bebörtönzötteket, kitaszítottakat.

Van elég áldozat, akinek a nézőpontját használhatja, noha nincs benne semmi ellenézés a szerencsések, a gazdagok és a hatalmasok ellen.

Azt keresi, ami más szemében hátrány volna, hogy távol legyen a helyektől, amelyek beszippanthatnák.

Nyitva áll előtte a semmibe enyészés, a lappangás egy észrevétlen sarokban. A jó visszahúzóadás nem ígér semmilyen jövőbeni jutalmat, maga a visszahúzóadás a jutalom.

Most nekitámaszkodhatna a falnak, és szépen, egyenletesen lecsúszhatna, engedhetné látni a cipőtálpát a recékkel, most végre abba hagyhatná a mosolygást, a lélegzést, most lemerülhetne víz alá.

Most kisompolyoghatna innen, és minden testi keveredésből.

Nincs olyan nagy szükség rá, és amennyire nélkülözhetetlennek látszik,

ugyanannyira szeretnék már a kortársai szívük többé-kevésbé titkos zugában nélkülözni is, mely tényállás azt sugalmazza, hogy rejtőzzön kedvére, s bár imádja a családot, mélyítse ki a vakondjáratát, ahova nem lép be az alvó házban már senki sem a kedvesei közül.

A jövő nem tartogat se hálát, se büntetést, Kalligaro maga hálálja és bünteti magát folyamatosan azzal, amit tesz.

Minden tevékenység életdöntés, az a mód is, ahogy köszön vagy eszik, az is, ahogy beszél vagy hallgat.

Aki akar, az beszél velem, leteríti elé az érdeklődés szőnyegét, bátran ráléphet, de ne gondolja, hogy a meztelenség önmagában értékesebb, mint a felöltözöttség.

Van, ami nem tartozik másokra, van, ami senkire se, mondja Kalligaro.

Ha nekem a magány jó, miért sajnáljalak érte?

Annak, aki vagyok, régen sem volt, és ma sincsen elfogulatlan tanúja.

Az eset, amelyről nincsen hiteles tanúbizonyosság, megtörtént-e egyáltalán? Mi marad egy emberből?

Néhány anekdota és néhány fénykép.

Antitest volnék a felejtés egészséges szervezetében?

Szigorú regula alatt

Nem tudom elválasztani magamban a sikert és a kudarcot.

Ha nevelnek, sötét ellenségességgel hallgatok.

Csődjeimre is úgy nézek, mint a műveimre, ragaszkodom hozzájuk.

Minek nevezzem a magát végtelennek képzelő parány sejtelmét a maga párányiságáról?

A hit azt jelenti, hogy a mindenség végtelenül kicsi része maga is mindenség.

A saját halálomról majd értesülni fogok, netán a gyász hírek rovatából, ha elolvasom őket.

Egymást követő hullámok bölcsessége, az érkező igazolja a távozót; engem meg uralma alatt tart a folytatódás veszekedett képtelensége.

Eltávolodva, visszanezdek magamra, mint egy nyitva felejtett íróasztalfiókra. Időnként elegendem van önmagamból, ilyenkor át kell mennem másokba; a távot tennem inkább közelivé, az ismeretlent meghitté.

Nem az olvasók elismeréséért írok, hanem azért, hogy ez a szövegdarab legyen munkálva, és hogy ennek az alakatlan, sejlő és megszületni akaró gondolatnak alakot adjak.

Az első lépés a naiv ránézés, a szívből jövő elcsodálkozás; aztán jön a pontosítás, az egyelés, az összevonás; és a valódi szöveg kidomborodik a papírról.

A körülöttem kavargó cselekedeteknek nemcsak a tárgya vagyok, hanem a tettese is, adunk, kapunk.

A rendelkezésemre álló formákból időbeli személyeket fabrikálok.

Fejet hajtok az élőlények és a dolgok előtt.

Mészházat, makacs napirendet, sokszorosan felülbírált nézőpontot igényel bennem a rendérzék.

Gazdálkodom magammal, elég szigorú regula alatt élek.

Mint a náthát, úgy kerülöm a sértett, gőgös, ellenségeskedő hangot.

A hozzám közel álló irodalomban megvan a teljes kiengesztelődés a létezés-sel úgy, ahogy van, és megvan benne a legirgalmatlanabb ítélet az egész életünk fölött.

A valóságot, ha félek tőle, érdekesnek tartom, ha már nem félek tőle, unom.

A félelem, ha rádtör, csupa meglepetés vagy önmagad számára.

Addig a gyanútlanág magzatburkában tévelyegtél, de a sérthetetlenség tudata olyan ideiglenes, mint a szüzesség.

A rázárulás öröme

A vonat egy alagúton megy át, annál többet most nem is kaphatnék, mint kiérni a fénybe az alagút túlsó oldalán.

Vallásosan hiszek az egymásba gubancolódott kreatúrák együttes tökéletességében.

A tükrösen visszacsillanó sín fölött, a peronon áll egy ember, könnyedén megtömött hátzissákkal, egyedül kirándult, elnéz a messzeségbe, vár egy személyvonatot.

Az úgy volt, ahogy voltat, a valóság fantasztikumát átrepítjük a mesébe, a faktumok is hihetetlenek.

A megkövülő tekintet észreveszi a borzongást, hogy el kell tűnni innen.

Eldobálom a mentségeimet, a kibúvóimat, életem utolsó szakaszában ilyeneket mondok: a gyerekeimben és az unokáimban kívánok gyönyörködni, ahogy fára másznak és a kőkerítésen járkálnak, vagy ahogy egy bérelt kanca széles hátán körbejárják a zöld síkságot, a borágot virágzó halott tűzhányók között, ilyeneket mondok.

Velem maradnak éjjelenkénti felugrásaim, hirtelen a fuldoklástól rémülök meg, attól, hogy egyszer csak nem tudok lélegzetet venni.

Nyakamra tekeredett köldökzsinórral próbáltam megszületni.

Ilyenkor nem árt kimenni az erkélyre, letelepedni a nádkarosszékbe, szemlélni a hegykoszorú fényeit és hallgatni egy odalenn baktató magányos férfi lépteit.

Az emlékezés, az írás – mint mulatság – a rázárulás örömében részesít. Aligha volt lényeges élethelyzetem, amelyet csak önmagáért választottam, s nem azazal a hátsó gondolatokkal is, hogy majd egyszer megírom.

A cselekvésnek kettős értelme volt: megtenni a dolgot, és emlékezni rá. Ami elkészül, ami alakul, az mind csak előkészület, és előszó a továbbiakhoz.

A megérkezések is jók

A felolvasásokat a közönség elég jól fogadja, megilletődött hölgyek, nem egészen fiatalok.

Mélyen egymás szemébe nézünk, beleírom a könyvbe, amelyet a felolvasás után a helyi könyvtárúrustól vesznek, a nevemet és az évszámot, takarékosan. Olykor azt is, hogy kinek ajánlom; a többség csak a keresztnévét mondja.

A terem megtelik, a kiadó szervezheti a következő, ésszerűre csoportosított menetrendet, és foglalhat szobát állomáshoz közeli szállodákban.

Vacsora közben megosztjuk szellemességeinket a helyi könyvtárigazgatóval, elfáradok.

A szobámban nézem a televíziót, és elalszom a karosszékben.

Hazajövet, lent téglalap alakú táblák, talán Ausztria fölött vagyunk, közeledünk a kis Magyarországhoz, amelyben a legutóbbi zavargásokat a német újságok 1956 rossz utánezatának tartják.

Látom a Dunát és más folyókat, ahogy beletorkollanak, laposodik a táj, szélesedik a folyó, szétterülnek a falvak, kisütött a nap, bevág a fény az ablakon, férfiak a laptopjukon pityegtetik a betűket.

Jönnek a budai hegyek, ferdén megdől a repülőgép, kanyarodunk. Szeretem a megérkezéseket, kapcsoljuk vissza az asztalkát, az ülések közötti folyosón siet el a légikisasszony, ő is leül és bekapcsolja magát. Fázom, tüszentek, és már a város fölött vagyunk, kiengedték a kerekeket. Gyáarak, temetők.

(szino)líra

torzósztár

ágyás

valamikor hogy irigyelted a rendetleneket mikor pulóver magazin kólásüveg a formátlan kis kupacban egyre ment morzsás tányérok a padlón az ágy mindig vetetlen s e káosznak lehetett intellektuális kinövése szinte emelte a rangot ha minél több hamu potyogott a homályos szoba díszes szőnyegére az íróasztalon pedig ferde gúlákban billegett mindenféle kemény tudomány megvalósítható reménye s nyitott ruhásszekrényekből kacsingatott ki rád a szennyes fehérje s néhány gyűrött kalap milyen hátrány volt ilyenkor minden pillanat melyet az apró renddel otthonról hoztál hol aztán a popsztár mentalitás gyökerestől hiányzott derékszögek józansága inkább még kiváltott benned valami túlzott mániát állandóan igazgattad a lecsüngő dolgokat akár skálázó énekesnő a megcsúszott áriát csak amikor pótcselekvéseinkben kicsiny kertjeink lettek váltam bajnokává ennek az elnyúló fura mértani meccsnek mivel a sok zöldséges ágyás a sívó homokon fölényesen hasonlított mondrianra feszes sorban dugta ki fejét minden húsos levesbe való a világba csak a mámorító mák nőtt a rigolyás szomszéd udvarára tiszteletlenül

ágyaz

nekem mindig gyanús volt ha nem a praktikum vezette a világot akkor is mikor megvetetten méregetett a főntebb stílusban hibázott nagyképpű másik nem akartam én soha látványos bukását kéjesen kivoárni ám jött az általában magától menetrendszerűen mert azért valami irracionális hatalom olykor kivoülről is üzen hogy a reáliákba le ne merevedjünk a tapasztalás is egyfajta csalfa védjegyük tágas viszonyítási alapok nélkül s hogy a derengő ég naponta mitől kékül magyarázhatja nagy átéléssel a tudományos ambíciókban gazdag fizika néha a fél proli létnek a szemek alá is sikerül odaírnia a kozmikus színi skálát sőt gyakran már csak a vert emberek szemérme vigyáz ránk a gengszterek között netán egy furcsa otthoni ritmus a korai kávézástól a tv lekapcsolásig mikor etnográfiai tette válik ki mikor ágyaz s milyen rítusa támad az egyre csökkentebb kedélyű ágyazásnak mivel egykor művészetté avathatta a tisztaszobákat a cseles ágytartók hiánya csúcsozta hímezte mind a halmot önálló életet élt a takaró és a feszes párna a pór ezeket ma már tömegcikként alulra unottan bedobálja mivel csinosításukra nincsen ok

ágybetét

ki mondja meg az egyéni kreativitásnak merre van határa s az ötletek úgy vannak-e történelmi ugródeszkákra kitalálva ahogy a közhelyek benniünk léteznek ha a fantázia tovább gondol egy természeti sémát és kigurul belőle az első rozoga kerék mint évezredet pulzáló agyi lelemény holott talán csak a telehold van matériába zárva vagy gördülő könnycsepp szomorú délutánja szüli a gyanútlan ihletet eléggé régen voltam már kisgyerek mikor derékig lubickoltam a naiv csodákban s a kételyek vénülvén újra hazajárnak s nem az izgat ki röpiült már százhatvanszor is amerikába hanem hogy aránylag egyszerű lehetett kikombinálni a mindenkori ágyat mivel létünkben végig háttal mentünk az elefántnak és ritkán aludtunk állva így a vízszintesre volt predesztinálva a nélkülözhetetlen pihenés melybe a lábak keretek párnák mögött egyszer csak önállósulni kezd az ágybetét szalmán vagy szalmazsákon hol az egerek csapta éjjeli viháncan a nagyurak is károsultak majd bakugrásban átlépve a múltat a kifeküdt sodronyoknak alakult furcsa bája ma imát mondanék egy nyugodt éjszakára rezignáltan lesve gyanús biotermékekre

Hatvanhetedik védőbeszéd

*Hirtelen termett mellettem, a gyalogátkelőlhely
előtt. Hogy szívesen átkísér. Mondtam, minek.
Mert bár látja, hogy nincs fehér botom, ő
mutatná az utat. Nagyon köszönöm. Nem
mertem bevallani, hogy nem vagyok vak. Nem
megyek át, befordulok ezen az utcán. Hogy
az nagyon veszélyes, végig felásták, inkább
a szemközti járdán menjek. Majd visszakísér. Igazán,
nagyon kedves. Mit tegyek, hogy ne
ábrándítsam ki? Hogy látok! Nincs magánál véletlenül
egy tükkör? Nem lepődött meg, alig keresgélt, szó
nélkül odaadta. Hosszan vizsgáltam magam az enyhén
púderes, hátul foncsoros fényben. Talán
a szemem lett ennyire tompa, fénytelen? Kristálytisztán
vakított rám a tekintetem. Hogy ő megérti. Annyira
szép, amikor valaki a semmit nézi, és
hogy a bátyja is, akinek mindkét lábát
levágták, cukros, sokszor kér karácsonyra
cipőt.*

Hatvannyolcadik védőbeszéd

*Azzal kezdte, hogy késtem. Egyáltalán
nem beszéltem meg találkozót vele, se senkivel. Nem
bírja, amikor valaki lekváros szemmel
néz. Az milyen? Rákenődik a látványra, mint
a kenyérre. Próbáltam értelmesen hallgatni,
körülnéztem, hogy léphetnék le hamar.
Ki nem állhatja azt se... és hunyorgott, összeszűkítette
a szemét, ki nem állhatja a farfekvéses
lelkeket. Teljesen rendben zajlott a
születésem, alig néhány fájás, már jöttem is ki.
Nem is a testéről beszélek, a lelke, a
lelke farfekvéses, mindent összeroncsol,*

*mikor megmutatkozik. Nem bírtam megmozdulni. Nézze,
nekem mennem kéne. És nem érdekli, hogy
hány gátat varrnak utána össze. Maga tisztában
van vele, hogy naponta hány gátat szakít szét
csupán azzal, hogy létezik? Hát, nem is tudom.
Le ne üljön mellém a padra. Álljon csak ott. Meg
se moccantam. Csak nem képzelem, hogy
engedem, hogy mindketten üljünk? Maga szépen
áll, hallgat, én meg beszélek.*

Egy hasonló

*Feszes makkját
Bal markában szorítva
Úgy állt a kamasz isten,
Mintha egy öreg tölgyfa
Teli szakadt hirdetésekkel,
Vagy rozsdás szögekkel kiverő tagló
Nehézkedne a kurta nyélnek végén,
Hogy mégis inkább más nyelvtől lenne
Lucskos a kielégületlen, részeg képe.*

A Bikakrampusz

*Bőg a szaturnuszi bikaborjú,
Kiflicsücsök a pici szarva,
Bőre fekete papiruszból,
Durva tisztafa a patája,
Perceg a beleszületett szű –*

Megnyalogatja a Bikakrampusz:

*Bőg a szaturnuszi bikaborjú,
Reng a szemében a kocsonyás bú.*

*Nyája legel a savanyu fenyéren,
Elfurulyázgat a Bikakrampusz –*

Tudd meg, az igazi neve: Szaturnusz.

AZ ILLÚZIÓ MINT EVIDENCIA

LANCZKOR GÁBOR

Egy hasonló

*A nap visszfényét
maga mögött a szűz havon világoskéken kitakarja
a gyöngye törzs
és hét-nyolc ceruzányi gallya.*

*Hol a vakító ragyogásnak tengelye,
a világoskék a sötét,
az árnyékával rögzíti a nap,
hol összeérnek, a diófacsemete tövét.*

*Egy folyam szabad istene
a gyöngye törzs lassan áramló nedvein az úr.
Mint az árvíz a földeken, olyan,
ahogy a gallyas árny a fényre ráborul.*

*A hársfa ernyős ágain
az apró ágakig megült a hó.
Amilyen fénye van a csupasz fa alatt,
mintha az ágak árnya lenne rajtuk a hótakaró,*

*az ágvonalat követő
kisebb felületű fehérség,
árnyék: akár a látásé a vakság
vagy jóllakottságé az éhség.*

*A puha nap
a horizont alá hajol,
és alvadó sötétlilán
út át egész a hegyekig a tágas domborzat a hó alól.*

Ezt a verset elsősorban személyes okokból választottam, nem a *Hétsarkúkönyv* (2011) leginkább reprezentatív darabjaként, bár a kötet több más darabjához is kapcsolódik. Az első ciklus leíró versei közt szerepel, olyan szövegek között, amelyek a (városi vagy természeti) környezet elemeiről és olyan jelenségekről beszélnek szemléletes, pontos szavakkal, mint ebben a versben a fény és hiánya. Lanczkornak nem a szenvedélyes (Berzsenyi szavával: *energiás*) versei közé tartozik, első látásra nem kötődik annyira kontextushoz (kül-

ső erőterhez), mint a *Vissza Londonba* című kötet versei, inkább a *Fehér Daloskönyv* szépség-
eszményéhez, tájszeretetéhez áll közel.

Ha azt mondanám, hogy az *Egy hasonló* egy fa árnyékát mutatja meg, részint igazat
mondanék, hiszen a rögzítés igen pontos:

*A nap visszfényét
maga mögött a szűz havon világoskéken kitakarja
a gyöngye törzs
és hét-nyolc ceruzányi gallya.*

Magunk előtt látjuk a vékony fa árnyékrajzát a havon. Az árnyék csakugyan a fényforrás
visszfényének a hiánya, a nap, a fa és a hófelszín esetén ugyanúgy, mint a Nap, a Föld és
a Holdfelszín esetén (Lanczkor verseiben ugyanis az égítetek fény-árnyék viszonya is
evidencia). De többről van szó, mint az árnyék leírásáról: a mozdulatot látjuk, ahogy a
törzs és a gallyak az árnyékot *vetik*. Csak nem ezzel a köznapi metaforával. Az árnyékot a
test nem el-, hanem *kitakarja*, méghozzá „maga mögött”. Olyan, mintha az árnyék *teste*
most kelne ki a *hótakaró* alól (amely viszont a köznyelvből hozott evidencia, és a szó ké-
sőbb szerepel is a szövegben).¹ A nézés (az illúzió) tehát kezdettől fontosabb a látványnál,
vagy legalábbis egyenrangú vele.

A mondat nagyon pontosan építkezik, bővítményeit – bár mindegyik lényeges elem –
hangsúlytalanul teszi le, ugyanis a tárgy és a három határozó után az állítmányra („kita-
karja”) és az alanyra („...törzs és ... gallya”) várunk. Ehhez a nyelvtani késleltetéshez hoz-
zájárul az is, hogy a megnyúlt sorok ellenére már első olvasásra, az első versszak végére
lehet valami sejtelmünk a vers mögött sejlő dalformáról: a tiszta rímelésű, jambikus né-
gyes soroknak csak a szótagszáma változik, de nincs akkora eltérés, hogy ne lehetne fel-
ismerni. (Hasonlóan lazítják fel az alapformát a *London*-kötet egyik ciklusának szonettjei,
ahol viszont rendre rövidebbek a verssorok, mint a hagyományos szonettben).

A háromból két határozó („a szűz havon világoskéken”) a következő szakaszt készíti elő:

*Hol a vakító ragyogásnak tengelye,
a világoskék a sötét,
az árnyékával rögzíti a nap,
hol összeérnek, a diófacsemete tövét.*

Nem is annyira könnyű követni az értelmezőt és az azonosítást. Itt azonban ismét újabb va-
lóságdimenzióba kerülünk: a nap a fát, mint egy kis darab legót, az árnyékkal való találko-
zási pontjára helyezi, mintha az árnyék már korábban, külön is megvolna („hol összeér-
nek”: ez nyilvánvalóan a naiv látásmód jele, hiszen ha nem érne össze, lebegnie kellene).

A fa töve a benne keringő nedvet, a pogány természet erejét asszociálja:

*Egy folyam szabad istene
a gyöngye törzs lassan áramló nedveim az úr.*

A pogány isten Lanczkor Gábor magánmitológiájának része: két korábbi versében, a *Fehér
Daloskönyv Folyamistenében* és a *Vissza Londonba* kötet *Pheidaiász műhelye: A folyamisten szob-
ra* című darabjában is megjelenik – lehet, hogy a cím is erre utal: *Egy hasonló*. És mivel

---

¹ Eszembe jutott a „kitakar” ige hírműsorokból ismert, újabb kori értelme, a retusálás, eltüntetés
is, de nem éreztem, hogy a vers szövegéből (vagy akár a kötetből) bármi más is megerősítené ezt.

Lanczkornál gyakoriak a köteteken belüli vagy kötetek közötti átívelések, az is lehet, hogy ez a látszólagos asszociáció valójában megelőzte a vers keletkezését.

Az élő fáról a tekintet visszatér a földre. Az árnyék szétsugárzó rajza mellett a kerिंगő nedv fogalma a víz áradásának képét és mozgását idézi:

*Mint az árvíz a földeken, olyan,
ahogy a gallyas árny a fényre ráborul.*

Itt is az illúzió határát súrolja a kép a szóválasztás miatt. Hiába jelenti szinte ugyanazt a „fényre ráborul”, mint hogy a fényes felületre vetül, a megszemélyesítés miatt a metafora kifejezetten erotikus.

A tekintet újra felfelé, a fára néz, igaz, ezúttal egy másik fára:

*A hársfa ernyős ágain
az apró ágakig megült a hó.*

Utána azonban ismét le a halványabb és tömörebb árnyéokra, amely optikai csalódást kelt, mint egy Vasarely-kép fekete-fehér áttűnései:

*Amilyen fénye van a csupasz fa alatt,
mintha az ágak árnya lenne rajtuk a hótakaró,*

*az ágvonalat követő
kisebb felületű fehérség,
árnyék: akár a látásé a vakság
vagy jóllakottságé az éhség.*

Érdekes megfigyelni, hogy a fény és árnyék ellentétére Lanczkor fogalmi evidenciát hoz, a fogalmak negatívjával, ellentétes előjelű abszolút értékével világítja meg különbségüket.

Az egész vers személytelen² (még a kötet hasonló verseiben is ott van valamilyen szubjektum), de láttuk, hogy a nézés mennyi szubjektív elemet ad a leíráshoz. Végig rendkívüli gyöngédséggel írja le a látványt: „a gyöngö törzs / és hét-nyolc ceruzányi gallya”, „gyöngö törzs” (másodszer is), erotikus hangulatú igéket választ: „maga mögött... kitakarja” és „a fényre ráborul”. A lenyugvó nap az utolsó szakaszban a takaró jelzőjét kapja meg:

*A puha nap
a horizont alá hajol*

Ugyanakkor a vers zárása baljós:

*és alvadó sötétlilán
út át egész a hegyekig a tágas domborzat a hó alól.*

Ez nyilvánvaló allúzió, ilyen verszárlat egy helyen van a magyar költészetben: „Piros vérben áll a tarló, / s ameddig a lanka nyúl, / kéken alvad. Sír az apró / gyenge gyp és lekonyúl. / Lágyan ülnek ki a boldog / halmokon a hullafoltok, alkonyúl.” József Attila: „Költőnk és Kora”.

---

² Ld. erről: Turi Tímea: Vulkán vagy bánya. Lanczkor Gábor és a [nem] személyes vers. *Jelenkor*, 2012. január, 93–98.

József Attila már a szerkezetekről, a csupasz faágakról is eszünkbe juthat, ahogy egyik híres töredékében – [Szürkület] – írja: „A távolban tar ágak szerkezetei / tartják keccsel az üres levegőt”. Ugyanakkor épp a személyesség tekintetében teljesen más a Lanczkor-vers: minden személyessége abba van kódolva, ahogyan egy szál fát és az árnyékát különféle nézetekből megmutat.

Egyszerre pontos és szürreális (a látványt valamilyen illúzió evidenciájaként megmutató) látásmódja korábbi kötetekben is megvan, *A tiszta észből* eszünkbe juthat „az orchideán fennakadt kolibri” képe (*Avított tető, tűnt időnk*), vagy a *Fehér Daloskönyvből* *A vízesés*. Ez a tájat leíró vers így indul: „Félig elmerülve egy tál higanyban / úszik egy vasgolyó.” Később egyértelművé teszi, hogy a „tál higany” a tó, a vasgolyó meg nyilván a nap – ráadásul a tükröződés képeivel kezdődő vers az egységről, Lanczkor fontos témájáról szól.

Lanczkor Gábor ismeri a fákat, *Land Art* című versében egy elvadult kastélypark leírásában felvonul tiszafa, vadgesztenye, tölgy, mocsári ciprus, akác, bükk, körtefa, ostorfa – valamiért Seamus Heaney saját versszöveggé írt versfordítása, a *Tévelygő Sweeney* jelent meg előttem, különösen az a rész, ahol *Sweeney a fákat magasztalja* (magyarul Imreh András fordításában), legalábbis a tájjal való azonosulás, egység igényét rokonnak érzem.

Egyetlen fa magában is jelkép – ilyen Lanczkor *Kereszt* című verse a *Fehér Daloskönyvben* (és eszünkbe juthat még Beckett fája a *Godot*-ban, Pilinszky fája az *Apokrifban* vagy akár Csontváry *Magányos cédrusa*). Ez a fa azonban a megújulás fája, ez a fénytörés nem őszi szürkület, hanem a kora tavaszi első fény ünnepe („Amilyen fénye van a csupasz fa alatt”). Az *Egy hasonló* csupa fákról, tájról szóló leírás között szerepel, rögtön utána következik a *Vincent Van Gogh: Fölszántott földek (1888)* – nem csodálkoznék, ha kiderülne, hogy az *Egy hasonló* voltaképp egy Van Gogh-kép leírása (ekphraszisz, azzal a szakszóval, amit sokan Lanczkor *London*-kötete után tanultak meg).

Noha ebben a versben egy (illetve két) fényben álló fa látszik, a fény és az árnyék, vagy a fény hiánya és visszatérése a kötet két másik versében is megjelenik, mindkettő a szerelem kontextusában, és mindkettő az égitestek egymáshoz való helyzetéből, a nap-, illetve a holdfogyatkozás jelenségéből indul ki. Az egyik a teljes napfogyatkozás végpontját használja képi evidenciául („Föhlúztad a redőnyt és meztelen / testedet a korai fény / egy másodpercig úgy öntötte el, / ahogy a nap szegélye a holdnak körén // vakítón túlcsúszik / egy teljes napfogyatkozás múltával” – *A víztorony*), a másikban szimbolikusan szerepel a holdfogyatkozás, illetve a Hold éjszakai oldala, mint olyan előfeltétel, amelynek megléte szükséges, hogy a becsapódások láthatóak legyenek („Hiszen // a fényes oldal / ragyogása elrejtje a legnagyobb becsapódások villanásait / is” – *Sötétpászma. A Boldog Szerelem apoteózisa*). Az *Egy hasonló* című vers is csupa erotika.

Végül – de talán erre valóban nem ez a vers a legközelebbi kapocs – a kötet közepén látható nyolc fénykép és a vulkánkráterben készült kísérleti fényképezés is fényel és sötét-séggel játszik, túl a szövegek világán. Ugyan a fa árnyéka nem ad ilyen kozmikus távlatokat, de talán a látás, a nézés, a kapcsolatok keresése hasonló. Lanczkor Gábor a kísérletezés és a pontosság költője, versei, kötetei új látásmódra tanítanak, a dolgaink újraértékelésére.

Mint egy kutya

Néha idegesítesz.
Akkor is szoktál idegesíteni,
mikor összesározod a szőnyeget,
pedig aznap porszívóztam.
Vagy mikor ugrálsz körülöttem.
Mikor őrzöngő szeretetedben rángatni kezdesz,
és bokszolsz, és összenyálazol.
Amikor mindenfélét fecsegsz,
vagy vonyítasz,
mikor hiányoznak Rákospalotán élő szüleid,
vagy nem tudjuk, mi a bajod...
Túl lassú vagyok, és te túl gyors.
De megértem, hogy összezsúfolódik
mindig az a sok információ a fejedben,
amit közölni szeretnél velem,
mikor találkozunk.
Kiválasztottál, két hét múlva már a gazdád voltam.
Nem tágtasz mellőlem. Mint egy kutya.
Fordítva éppúgy érvényes a hasonlat:
Megsértődsz, ha nem ugrállak körül, mikor hazaérsz, csak ülök
a gép előtt lustán, mint agg, félig már vak házórzők szoktak,
nyakig valami gondban, ami legtöbbször az idő.
Lopva öreg gazdámat nézem. Bárcsak soha ne kellene elválnunk.
Bárcsak soha ne hagynál magamra.
Ritkán dőlsz le a kanapéra, amire csak ritkán mehetek fel.
Ritkán ülsz le napközben,
akkor viszont törökülésben a padlóra, nézed a szemközti házfalon,
lakások ablakán csorgó arany alkonyatot
vagyorral arcodon, mint a kutyák, mikor megsétáltatják őket végre.
Túl sok a világ.
Ilyenkor azt mondod, minden nap csak két percig látható, ki kell élvezni,
és azt is mondod: „Tocikám, oltsd el a villanyt!”
Ilyenkor a nappali megváltozik, leírhatatlan mélysége lesz.
A tárgyak elkezdenek mást is jelteni önmaguknál.
Rendszeresen kérsz dolgokra, úgy beszélsz hozzám,
mint aki félig-meddig tudja, hogy hiába, inkább csak maga miatt,
mint magányos gazda a kutyájához.
Hogy kísérjelek be a szobádba,

beszéljek hozzád, hogy megnyugodj, ne rettegj a haláltól például,
következő napi programjainkat is kell egyeztetned, feladataimat kiosztanod.
Megtiltanod, hogy mossak. Ezt kifejezetten szigorúan,
pedig nem én voltam, aki múltkor majdnem eláztatta az alattunk lakókat.
És nem felejtetted el megparancsolni azt sem, hogy mosogassak.
És megígértetted, hogy többször sétálunk esőben is,
többször játszunk a Gellért-hegyen,
és néziünk kirakatokat, meg többet kocsmázunk, bandázunk, marhulunk.
És nem csinálunk ostobaságokat, csak jókat.
És hogy nem fárasztalak azzal,
mi volt előttem. Hogy nem azzal foglalkozom, mi van előttem.
Meg hogy segítek neked sütni. Aztán elmondatotod,
hogy hova, milyen cikkeket írtam, mennyi pénzért.
Mindig megsimogatsz, ha jó sokat mondok.
Ezután leírod vagy lediktálod egy listára is mindazt,
amit vennem kell a piacon. Meg úgy általában: hogy miket kell még csinálnom.
Szükség van ezekre a listákra. Máskülönben elfelejteném őket.
Azt, hogy van lista, csak néha felejttem el. Pedig lista mindig van.
Hogy ne érezd igazságtalannak, hogy itthon ülök a fűtött lakásban,
míg te járod a fűtetlen várost nagykabátban, mikor tanítványaidhoz sietsz,
buszon péksüteményt eszel, nehéz batyudat hurcolod, loholsz,
idegen lakásokban idegen gyerekekkel angolul vagy matekul társalogsz.
Estefelé, mikor pizsamád már rajtad,
a rohangálástól elfáradt, izmos testedet betakartam,
megunhatatlan, érthetetlenül szép szemed szivárványhártyája
csak félig látszik, mint egy részleges napfogyatkozás, olyan,
de nincs benne semmi szomorúság.
Akkor is vigyorogsz, mint ahogyan a kutyák szokták,
és szemérmetlenül széttárod lábaid a takaró alatt,
jól érzed magad, közben pedig nagyokat sóhajtozol.

Emlékszel, mennyire tetszett az a Borges is, amelyikben
arról írt, többet kellett volna mezítláb rohangálnia.
Csak egy kutyának tetszhet ennyire egy ilyen vers.

mióta nem tudok járni rendesen

*másra bízom a vásárlást
megért ki piacra megy
ölelés nélkül nincsen szerelem*

*kétliteres dunsztos üvegembe
tudom mennyi uborka kell
nem lehetnek görbék se bumszlik
takarja szeletnyi kenyér*

*nem egyszerű ilyen kis üveggel
az ötliteresek odalettek
hova tettem volna a panelben*

*tény
többet kaptam mint ami az üvegbe fér
elővettem a fedeles nagy jénait
aljára raktam a kaprot
rá a végeivágott uborkákat
közé fokhagymacikkek
s szelet kenyérral megkoronáztam
bár a vers lényege nem a recept
fontos tisztán látni a történetet
meleg vízzel sózva
kicsit csípje a száját
felöntöttem*

*az erkély keleti fekvésű
délíg süti a nap
ott tartom a régi kertből menekített
kecskelábú asztalomat
collos deszkából csináltam
mellette ültünk sokszor
a bokrok árnyalta szaletli alatt
de tíz éve télben nyárban haszontalan
bár szenteste a szobában jézuska arra teszi a fát
s alig kopott rajta a festék
ez már egy másik világ
arra tettem*

*máskor óránként nézem mint alakul a mű
emelgetem a tányért
de a pár hete még tomboló nyárban
elfelejtettem*

*sötét gondolatokkal
ültem a sötétített szobában
mire eszembe jutott s megnéztem
habosra forrt
ki kellett volna dobni
kellemetlen jódos szaga volt
nem segített rajta az árnyék
s bár két nap múlva hűtőbe raktam
nem mertem kínálni senkinek
elszaródott a nyárvég*

*hogyan lehet így befejezni verset
szeptember közepén kértem egy új adagot
de esett az erkélyre ki se tettem
hagytam az ablaknál a konyhapulton*

*délelőtt fölfényesedett a nap
a tetőt se kellett megemelnem
úgy üzent az illatokat
hogyan számban összefutott a nyál
a lé opályzott
szikrákat szórt a tál
szőkészöldek voltak kívánatosak
megkóstoltam
hallottam ahogy ropog
majd úgy emlékszem
ez egy jól sikerült nyár volt
ma hűvös uborkákat álmodok*

anyu horgolt függönyei jutottak eszembe

*sok gyöngyfüzérnyi rojt
a lakást elborító kis-nagy terítők
ahogy fogy ujjára tekeredik a fenyő-perle
így kértem a röltexben ha fogyóban volt
néztük szaporodnak a pici minták
ég csillagai örök éjben*

*mikor nem volt több fonal
és beterítettek mindent a csipkék
testét összekaszabolta a rák
aprócska díszei messzire vitték*

*így leszünk kiraboltak
hurkolgatjuk perceinket
páfránylevélminták
sarlóvá fogyó holdak
seholsincs anyák figyelnek minket
szaporítják szűkítik a sort
a fonalak fogynak
ölben ugráló gombolyag
olyan természetes a holnap
kicsit lecsúszott szemüveg
látom mozog a szája
várj éppen számolok
még egy sima egy fordított
és elfogynak a csillagok*

Jaj ín a patakba...

*Jaj ín a patakba, ha el merülök,
vagy há maj csak fogok, mer ülök
eggyenlűre rúť partyán.
Elterű ralytam a fájdalom,
mint tehínsegg a pár halom
kis alá szorút hangyán.*

*Jaj ín a patakba íp most vizelem.
Így kel há írte meg fizetnem,
hugy ebbe folycsam magam,
jaj kícceer kell bele csorganam,
de mint a vurstli-bírletem,
ríg le járt má az íletem.*

*Jaj ín a patak vizín el terülök,
folklór családom mellet ülök
álmomba, Rózsikám fűz.
Gyermekim kípe szomorú fűz,
lemenű nap, fíltre vert verkli,
mer nekik kű majd megenni.*

*Jaj ín a patakbu ha meg kerülök,
vagy halott leszek má, vagy meg kergülök.
Mongyuk inkább utóbbi,
mer túl sekíly erretályt a víz,
bele fúlni elíg így hát nehíz.
Inkáb ílek boldogan, satöbbsi.*

Szilveszter napján

Hahnhauszt kell megkeresni, szólt a feladat.

Mindig is kedveltem az effélét: egy nem létezőből valamit vagy valakit formálni a kutatás során.

Fogalmam sem volt, ki a csoda az a Hahnhausz.

Taktikám a jól bevált módszer szerint ezúttal is az volt, hogy eszembe sem volt félredobni minden teendőmet, mondván, bele kell vessem magamat ennek a Hahnhausznak a keresésébe. Egy fenét. Mentem a dolgomra, abban bízva, hogy azok közül, akikkel amúgy is találkozom, valaki egyszer csak kiejti a száján Hahnhausz nevét.

Sz.-be igyekeztem szilveszteri forgatagba, egyben rövid felolvasást tartani a beköszönő újév tiszteletére; mit gondolok arról, mikor válik valami múlttá, és hogy tudok-e kezdeni bármit is azzal, hogy „jövő”.

Sz.-be érve megszállt valamiféle dibuk. Már a vonaton eszembe jutott Martinella, akivel huszonöt éve – így kell kifejeznem magam – udvaroltunk egymásnak, mégsem történt köztünk semmi érdemleges. Egy csók sem, semmi. Illetve annyi, hogy váltottunk néhány levelet, talán, ha ötöt. Az utolsóban Martinella szorongó örömmel mesélte, hogy a Szovjetunióba utazik, rég dédelgetett munkájához – „Az ördög jelenléte a ’20-as évek Moszkvájában” – kapott kutatási lehetőséget, és úgy érzi, nem hagyhatja veszni ezt az esélyt. Nem is tudja pontosan, minek az esélyét, de leginkább olyan ez, mintha nem is hívnák, hanem küldenék. Majd ír. És nem írt többé.

Sz.-ben azóta sem jártam, most viszont a hó- és kőszénzagú utcára lépve biztosan tudtam, hogy felolvasáson kívül a vidámkodó, 20.-re készülő városban egyetlen dolgom van, elzarándokolni a Névtelen utca 3.-ba, arra a címre, amit valaha arra a néhány borítékra róttam, nem is tudom, miben reménykedő műgonddal. Jó, ha vannak az embernek ilyen régi segítőtársai; lehet, hogy erről kellene meggyőzni a hallgatóságot a felolvasáson; majd tartom a kezemben a papírt, és nem azt fogom kántálni, amit odaírtam, hanem az alig ismert, régi Martinelláról és a teljesen ismeretlen, mégis hozzám tartozó Hahnhauszról beszélek.

Egy taxis és két trombitát fújó leányzó eligazítása alapján negyed órás séta után eljutottam a Névtelen utcába. A kaputelefonon alig néhány név szerepelt. Szerencsére épp nyílt a kapu, és botos néni lépett ki, a téli délutánban is szinte bántóan kék volt a szeme, ahogy rám nézett. Ide tetszik, fiatalember?, kérdezte, és zavarba jöttem, mint mostanában szinte mindig, ha őszbe facsarodó hajzatom ellenére bárki is fiatalembernek szólít, noha – milyen jó lenne egy kicsit elbeszélgetni erről is! – a néninek legalábbis a fia lehetnék, sőt, ősz hajzatom ellenére, azt is szívesen elhinném, hogy az unokája. Köszöntem, mondtam, hogy igen. Keres valakit?, tette fel a következő kérdést, most már mohón, és nem feltétlenül a kí-

váncsi öregasszonyok tolakodásával, csak lehet, átfutott a fején, őt keresem. És ekkor nyilallt belém, te szent ég, nem tudom, hogy Hahnhausz férfi vagy nő, ezt senki nem hozta a tudomásomra, a feladat része kideríteni. Tehát, ad absurdum, akár a néni lehetne maga Hahnhausz, és ez mesés lenne, hiába, hogy túl egyszerű. Egy másodpercig haboztam, eláruljam-e, kihez jöttem, de mintha a belém bújó dibuk már döntött volna helyettem, és kimondta Martinella nevét. A néni erre csóválni kezdte a fejét, és kesztyűs kezét a karomra tette. Nagyon jól teszi, hogy meglátogatja, olyan elesett szegénykém. Én látom, engem nem lehet becsapni. Nővér voltam negyvenhárom éven át, láttam, hogyan fogynak el az emberek az egyedüllétől. Amióta..., de hát tudja. Nem tartom fel. Vigyázzon rá, fiatalember!, tette még hozzá, és megindult az utcán. Aztán még visszafordult. Ha nem találja odahaza, akkor..., hát, nincs mit szépíteni rajta, a Cédusban keresse. És intett a botjával, ahogy tovább lépkedett.

Végigloholtam az emeleteket. A harmadikon, a legsötétebb folyosózugban megtaláltam az ajtót, amin még Martinella apjának a neve állt, megfeketedett réztáblán, V. Ádám. Föléje, fekete alkoholos filccel írták oda – Martinella betűi lehettek?, egyáltalán nem tudtam felidézni a betűit –, hogy „Reklámot nem kérek“, három felkiáltójellel. Előbb kopogtam, aztán csöngettem röviden, majd hosszabban kétszer. Semmi nem történt.

A Cédusba kell mennem ezek szerint, döntöttem el az órára sandítva, még volt némi időm, hogy aztán odaérjek a felolvasásra. Lefelé menet azért végigfutottam a névtáblákat, nehogy elkerülje a figyelmemet, ha itt lakna Hahnhausz. Feltűnő módon öt Kovácsot is láttam, az egyik ajtó mögül már élénk viháncolás hangzott, egy Szulejmánt és egy Medvigy Elemért; úgy döntöttem, hogy a néni, akivel találkoztam, lehetett Medvigy Elemérné, aki negyvenhárom éven át volt nővér.

Bár nem tudtam, merre induljak, ugyanarra vettem az irányt, amerre a néni is tartott, és a sarkon befordulva meg is láttam a Cédus portálját: egy nem túl fejlett rajzkészségről tanúskodó pálmafa virított a felirat mellett. Odaérve ráadásul azt kellett konstataálnom, hogy zártkörű rendezvény miatt ma ki sem nyitnak. Azért becsöngettem, mire egy fülbevalós, de roppant jámbor arcú pincér lökte ki az ajtót. Nem hatra jönnek?, kérdezte, és már tessékelt volna befelé. Felvilágosítottam, mi járatban vagyok, és bár nyilvánvaló volt, hogy Martinellát ezen az eseten nem itt találom, azért megkérdeztem, nem tud-e róla valamit. A félszemű nőről beszél, ugye?, lesett rám a jóindulatú arcú pincér, némi részvétellel ráncolva a homlokát. Megdermedtem. Lehetséges, hogy Martinella elvesztette volna az egyik szemét? Ennyi év alatt bármi megtörténhet egy emberrel. A néni is, akít Medvigy Elemérnének kereszteltem el, azt állította, hogy Martinella elfogy az egyedüllétől... De nem a szeme!

Zavarodottságomat érzelve a pincér még inkább részvevően fürkészett. Kihúzott egy széket, megkérdezte, hogy leülök-e. Intettem, hogy nem, dehogy, és megismételtem a kérdést, nem sejt-e, hol találom Martinellát, hozzáteve sietve, hogy otthon nincsen. Akkor csak a párizsi úrnál lehet!, kiáltott fel a jóindulatú képű pincér, mintegy megkönnyebbülve, hogy íme, itt a megoldás. Aztán gyors magyarázkodásba fogott. Igazából nem tudjuk, hogy hívják az urat, csak az biztos, hogy Párizsból költözött haza, mindig erről mesél, hogy kidisszidált valami-

kor hetvenötben vagy mikor, de nagyon vágyott haza, mert galambot akart tenyészteni. Ezért lett belőle párizsi bácsi. Nellácskával úgy ismerkedtek össze, hogy a macskája rendre átmászott a galambdúcra, és megevett egy galambot ebédre vagy vacsorára. Ezen papírforma szerint össze kellett volna vessezenek, de pont az ellenkezője történt. Tudja, mi a legkülönösebb? A macska a galambdúcban alszik azóta, valahogy bepréseli magát. Azt ne kérdezze, hogy Nellácska hol alszik, mosolyodott el a pincér, majd rögtön, mint aki elszégyelli magát, kicsit meghajolt, és tett egy lépést hátrafelé.

A párizsi úr hol lakik?, tettem fel a sürgető kérdést.

A pincér már rohant is ki az ajtón.

Kérem szépen, mutatom. Végig tetszik menni a sarokig, ott jobbra, jön egy egészen kis macskaköves szakasz, és az első utcácska jobbra. Úgy hívják, Nefe-lejcs. Ne-fe-lejcs, ismételte el a pincér, felemelt mutatóujjal, szótagolva, mintha egészen különös, idegen név lenne, amit valószínűleg még sosem hallottam. Könnyű megtalálni, kakas van festve a kapujára, tudja, a gall kakas.

Feltámadt a szél, és rögvést jegessé vált az idő. Néhány lépés is keserves gyaloglássá lett, a levegő mintha borotvált volna. Pezsgősüveget lóbáló fiatalok baktattak el mellettem, az egyik azt üvöltötte, Kibaszott boldog újévet, papa!, és felém lendítette a kezében lévő palackot. Nyerítő röhögéssel nyugtázták a jókívánásokat.

Befordultam jobbra, pincérem útmutatásai alapján, aztán tovább a macskakövön, és újból jobbra vettem az irányt. Egészen szűk és sötét sikátorban találtam magam. Valahol messzebb égett egy ócska fényű lámpa, ami most ide-oda imbolygott a mind vadabbá váló szélben. Az arcom előtt összefogtam a kabátom felhajtott gallérját, lestem az aprócska, rozszant házak kapuját. Végre megtaláltam azt, amin a kék-fehér-piros háttér fehér mezőjébe festett, fekete kakas díszelgett. Hát igen, itt vagyok – és akkor most mi van? Csengőt nem találtam, kopogásomat a vaskos faajtó szinte elnyelte. Felértem az ablakig, megzörgettem az üveget. Zörgött, de nem történt semmi. Kicsit hátráltam, hogy felmérjem a terepet, van-e remény, hogy a házban bárki is tartózkodik. Sötét és kihalt volt itt minden. Ahogy a lámpa az utca felett keresztbe futó dróton a szélről taszigálva most megint hintázott egy nagyot, felfedeztem a ház mögött magasodó galambdúcot. Feketén meredt a magasba. Nem lehetett tudni, hogy Martinella macskája ott bújik-e benne, bár valószínű, hogy ilyen időben nem ezt választja alvóhelyül.

Ekkor szólalt meg a telefonom.

Sejtettem, hogy B. az, a felolvasóest és a buli szervezője; én voltam a hunyó, hiszen megígértem, hogy felhívom, amikor megérkezem. Joggal aggódott, hogy nem tettem, és hihette, nem is jövök.

Hol vagy, apa?, rivallt rám B.

Jövök már, itt vagyok a közelben, feleltem, holott ebben korántsem voltam annyira biztos.

Szöveg van?

Van.

De valami tökök.

Hogyhogy tökök?

Ütős, na!

Meglátjuk.

Na azért, mert itt már nedvesek rád a csajok!

A háttérből harsány kacaj hallatszott, aztán B. letette.

Tényleg igyekeznem kellett, az jutott eszembe, szilveszterkor taxit kapni sem egyszerű mutatvány.

Mégis, amikor kiléptem a Nefelejcs utcáról, majdnem elütött egy Merci taxis. Bekászálódtam a sofőr mellé a melegbe, kétszer is odacsíptem a kabátom alját, mire rendesen becsaptam a szél rángatta ajtót.

Megvagyunk, babám?, kérdezte a taxis, és most döbbsentem rá, hogy nő. Darabos, faragott arca volt, sörterövid haja, de a szája szélesen kifestve pirossal. Kacagott.

Megmondtam, hogy a Félnótás Kávézóba tartok, mire füttyentett egyet.

Nagy ramazuri lesz?

Szerényen vontam meg a vállamat.

Nem tudom.

Közben megfordult, és visszakanyarodott oda, ahonnan jöttem: a Nefelejcs utcába. És ahogy elvágattunk a ház előtt, beugrott a megfajtás.

A kakasos ház. Hát persze. Hahnhausz. Mennyire egyszerű.

Csendesen elmosolyodtam, sőt, valószínűleg fel is nevettem halkán. A taxis nő oldalt nézett, és széles, pirosra festett szájával azt mondta, Így is van, babám. Nevetni kell, és nem csak ma, hanem az év háromszázhatvanöt napján, mindig. Mert csak így lehet kibírni ezt a kurva életet!

És még jobban beletaposott a gázba.

Ask

Az utazás előtti napokban három centit nőtt a hajam, felet a körmöm, az ölemet pedig sűrű bozót lepte el. A kialvatlanságnak vajmi kevés köze lehetett ehhez. Addigra már rendesen kiismertem a hajhosszban mérhető fáradtságot, s néha csak azért is kevesebbet aludtam a kelleténél, hogy a szőke csigáim mielőbb a derekamig pöndörödjének. Most viszont hiába estem neki, a reptéren újra zizegni éreztem a hónaljszőrzetemet, pedig még közvetlenül indulás előtt is leborotváltam, s a borotvát a feladott poggyászom külső zsebébe raktam, ha netán élni és sodródni engedném magam.

Mintha csak halott lettem volna! Nagyanyám szőrei kunkorodtak így.

Nem volt sok belőlük, az élet akkor láttam először, amikor őt magát utoljára. Álltam a kórházi szobácska ajtajában egy szombati napon, kétágyas volt, anyám minden spórolt pénzét kivette a Felekezeti Bankból, mire a megyei kórház igazgatónöje, mintha egy fehér frottírpersely megelevenedne, megnyitotta kegyesen a köpenye zsebét, nagyanyám pedig a böhom nagy cukrával és infarktusaival protekciós helyre került, de mint kiderült, ez sem volt elég. Álltam a szobában, nagyanyám a földön hevert, lábai nagyterpeszben, a hálóinge felcsúszott, ölének pár szál szőre már az égre tört, az ápolónő meg levette a szemüvegét, ujjá közé fogta az állkapcsát, ettől kiesett a protézise, majd a kezembe adta, és megkérdezte, hogy óhajtom-e a hálóinget is, mert az sajnos elszakadt az újraélesztések során. Nagyanyám teteme körül véres gézvirágok, fecskendőszarak, gumislagok, s meg-megcsillantak a tűhegyek, ahogy besütött a nap.

Anyámat aznap kukoricát szedni vitték, valami helyi zöld sejt szervezte a dolgot, hogy megnyerje magának a kisgazdákat, s bár korábban többször is kifejeztem ezzel kapcsolatos berzenkedésemet, egy nap azzal állított be, hogy az örökkévalóság a zöldekben nyugszik, és életre kell hívni mielőbb, meg hogy a föld a mi adományainkból él tovább, ami ugyan hathatós érvelésnek bizonyult, de fogalmam sem volt, mikor lett ennyire ökonomikus, mindenestre késő délután volt, mire hazaérkezett, és cserzett rétegekben hámlott kezéről a bőr, lefeszlett róla egyenként, mint a csuhé. Anyámmal elég gyakran egymásnak feszültünk a politikai nézeteink miatt, s miként az valószínűsíthető volt, inkább csak a múltjából hozott össze-nem-feszülést hozta felszínre családi, tehát szűk keretek között. Dehogyan mert ő nagyban játszani! Beállt a zöld sejtbe, és ugyanúgy szedte a kukoricát, mint néhány évvel korábban, mikor a tervező intézetből vittek közmunkára minden kora őszi vasárnapon.

Mikor hazajött, utána eredtem a fürdőbe, rám akarta csukni az ajtót, ahogy mindig is tette, ha megeresztette a csapot, de bedugtam a lábam az ajtórésbe, és

---

Részlet az *Apa Szarajevóba ment* című regényből

elhadartam az aznap történeteket. A hír hallatán semmit nem reagált, kijött a szobába, lehuppant a kanapéra, és összezárta a lábait. Próbáltam fokozni a hírt, hogy láttam egy körteformájú ködgomolyát, ami a protézis után nagyanyám szájából kiszállt, hirtelenjében még vihart is kelesztettem a kórház fölé, amitől a folyosón néhány ablak betört, de minden igyekezetem hiábavalónak tűnt. Ült a kanapén, fakó arccal, hámló kezekkel, és csak préselte, préselte egymáshoz a combjait. Elég gyakorta átkozta így a lába közét. Könnyen lehet, hogy minden halállal az enyémet félte ennyire, de még magának se merete bevallani.

Anyám folyton csak temetett. Annyi kacatunk gyűlt össze az évek során, hogy szuszogni is alig bírtunk, kapott is valami atkaallergiát, amelyről, valahányszor fuldokolva felköhögött, azt mondta, hogy csak fakszni, luxusnyavalya.

Legelőször az ő szülei mentek el. Két nap különbséggel szépen egymásba haltak, már ha van ilyen szerelem. Anyám szerint lennie kell. Aztán rendre a többi rokona. Nagyanyámmal, bár kevésbé állták egymást, úgy összeaggtak, ahogy csak rossz házásoktól telik. Nagyanyám folyton anyámat okolta apám távozásáért. Morgott is eleget az orra alatt, dohányt rágicsált, és morgott, hogy milyen is a jó pina. Mert nincs az a rendszer vagy senyvedés, amit a férfi odahagy, ha jó a pina. Ezt néhány pohárka pálinka után mondta, majd kilökte a széket maga alól, bement a spájzba, s egy félkarnyi kolbásszal tért vissza, azt csócsálta a megmaradt dohánysárga metszőfogaival, időnként hátra nyomkodta a nyelvével, oda-lapogatta a szájjpadlásához, miközben folytatta a pináról szóló értekezést.

Kínos asszony volt a nagyanyám. Így mondta anyám: kínos. Az ember már csak kíméletességből se szállt vele szembe, tisztelve, s egyben szánva is a kint, amit a hosszú özvegysége alatt kiállt, ámbár a kínok tisztelete oltári nagy perverzión, konkrétan oltárra való, rosszab a pornónál is, abban legalább mindig kiszól az áldozat a végén, miközben a fuldoklástól csüngő taknyát törülgeti, hogy frankó kis móka volt, a nagyanyám azonban minden kíméletességre kegyetlenkedéssel válaszolt, egész pontosan: beszólt. Nem mintha ezzel elviselhetetlen kínokat okozott volna, legfeljebb a lenyelt mondatok, amiket szívünk szerint az arcába vágunk volna, csak azok feküdték meg a gyomrunkat. Ettől függetlenül én jól kijöttem vele. Egyszer anyám azt kérdezte tőlem, hogy mi olyan nagy kunszt van *ebben*. Mármint a nagyanyámban, aki addigra már hozzáragadt a tonett hintaszékéhez, és kizárólag azzal együtt volt hajlandó költözni, így anyám kollégái hintaszékestől hozták fel a harmadikra, mikor az orvos állandó felügyeletet írt ki recept gyanánt. Anyám gondolkodás nélkül magához vette, s úgy fürösztötte, mint az elnőtt anyósnyelveit: hintaszékestől cipelte a fürdőszobába, majd egy slaggal szépen lelocsolta, a tonett lyukai szapanbuborékokat eregettek, amitől nagyanyám úgy festett, kiváltképp, mikor a kopaszodó feje is sorra került, mint ha egy Gabi-reklámból felejtették volna itt. El is kapta a slagnak a végét, az orrához emelte, és nagyokat trombitált. Holott az idő tájt álló nap csak ült a székben, tömte magába a kolbászt, örült az új protézisének, s karcos musttal öblögetett rá. A kolbászt és a mustot velem csempésztette ki a kamrából némi dugimárka fejében, a cukra az egekig szökött, anyámnak úgy kellett kikaparnia belőle a fekáliát – rendszerint a fürösztések előtt. Arra a kérdésére, ami leginkább egy végtelen fitymálással ért fel, azért végtelennel, mert az érzésnek nagyanyám halála se vetett véget, olyan fitymálás volt ez, ami nemzedékről nemzedékre száll, szóval

arra a kérdésre, hogy mi olyan nagy kunszt van *ebben*, azt feleltem, hogy olyan izé, macsó. Ezt a szót egy Tollasbálban olvastam, inkább csak éreztem, semmint értettem, hogy mit jelent, de anyám így is jól szájon törölt. Úgy látszik, ő se értette, viszont a maga történetével, ami lassacskán jellemmé szilárdult nála, mindjárt valami nagyon rosszra gondolhatott, rosszabbra, mint a néma részvétellel felérő perverzió.

Kiskamasz lehettem, tizenkét éves talán. Nőtt már a mellem, itt-ott szőrösödtem is, apámat négy éve nem láttam, mindazonáltal mindjárt eszembe ötlött, hogy az ördög mennyire nem bírja elviselni az új dolgokat. Másfelől viszont – én vagyok rá az élő példa – mennyire az új dolgokban bukkan elő. Anyám pofonjára, pedig felhasadt az ajkam, még csak oda se kaptam a kezem, hanem bosszúból valami angolnak vélt nyelven gargarizáltam napokig, nagyjából az előző években lecsengő slágereket variáltam, amiket a szomszédunk rögzített diktáfonra a Szabad Európa esti műsorából, ma már csak arra emlékszem, hogy egy Elton John-szám is közöttük volt, amit, arra a kérdésre, hogy mi történt ma az iskolában, teli torokból anyám képébe vágtam, valahogy így: dír dzsan, naffenáú, váputyá-pudábá-bumbumdáó. Anyám a tehéntúrónak altatott tejet akarta leszűrni éppen, de meglepettségében a sűrűjét is a kagylóba borította, ahonnan az imént lecsurgatott savó spriccelt szerteszet, a túró pedig ellapult a hagymatökány mócsingjai között. Soha többé nem emelte rám a kezét. Aznap este nem vacsoráztunk, s nem csak azért, mert a túrógombócnak való pocskéba ment. Én fogtam a földgömbömet, nagyanyám lábai elé telepedtem, ő pedig megforgatta, rábökött egy pontra, s előhozakodott a saját halandzsáival.

Sokat utazott korábban, sokat is olvasott. Kiváltképp a túlélés érdekelte, a transzállapotok, amiket az alávetettség szólaltat meg. A mesék, amik azért születnek, hogy az alávetettséget ne csupán horizontálisan éljük meg az emberek. Mert, ahogy ő mondta, nincs a létezésnek bája, ha csak a magadfajtákkal osztoszol. Fel is kell adni, meg le is. Mikor mit és hova.

– Júgd picsán az öjdögöt, Jázmin fiam! – buzdított aznap este a nagyanyám, aki tehát háromdimenzióssá tudta tágítani a szenvedést. Saját magát istennek mondta, és nőneműnek a gonoszt.

Néha, mikor túlságosan belemerült a mesékbe, kiköpte a protézisét. Eleinte csak vakkantgatott, azt hiszem, ilyenkor kerülgette őt a transzállapot, majd lihegett egy sort, a protézis pedig kifordult a szájából, és a nyomában gomolygott a köd. Vagy valami hasonló, aminek opálos színe volt. Aznap este Tortuga szigetére mutatott. A földgömböt napok óta ugyanott állította meg. Most egy kalóztól mesélt, aki szerelemre gerjedt egy szépséges rabszolgalány iránt, aki a szigettől nem messze, egy óriási cukornádültetvényen élt és dolgozott. A kalóznak azonban fából volt a lába, így nem vihette táncba a szép rabszolgalányt. Minden egyes alkonyatkor áthajózott a szemközti városba, Pödpebe, és csak nézte, nézte, ahogy a lány együtt hajlong a náddal. Nézte a táncoló karjait, amikkel úgy kapaszkodik a nádba, mint az igaz szerelmébe. Hirtelen beléhasított, hogy ha ő is nád lehetne, a lány naponta beléje kapaszkodna, és hiába vágná le alkonyattájt, másnap friss hajtással bújna ki a földből, így minden nap magán érezhetné az ujjait, amelyek sötétebbek voltak a sokáig érlelt rumnál, és első látásra is mámorítóbbak, mint a legérleltebb rum. Ezért aztán úgy döntött, hogy felkeresi a nagy

varázslót, aki a cukornádültetvény szélén lakott, és akihez a lány is gyakran el látogatott. Amikor a kunyhójába lépett, mód felett megdöbbsent, mert a nagy varázsló maga is asszony volt. A kalóz nem szokott hozzá, hogy asszonyoktól kérjen tanácsokat. A nagy varázsló, akit mambónak hívtak az ültetvényen dolgozók, betessékelt a kalózt, és meghallgatta a baját. – Nád lennék – mondta neki a falábú férfi. – Csak így érhetem el, hogy szeressen a lány. – A mambó sokáig nézte a falábút és hallgatott. Majd arra kérte, jöjjön el hozzá a következő éjjelen, és hozza magával minden aranyát, mert csak így lehet belőle aranyló nád. A kalóz visszahajózott Tortuga szigetére, s amikor leszállt az est, kifosztotta a társait, majd visszament a mambóhoz. Azon az éjen a rabszolgalány egy aranyló nádszállal álmodott. Azt mondta neki a nád: – Fogjál két marokra engem, s gazdaggá teszek. – A rabszolgalány, aki nehezen viselte már a sanyarú sorsát, álmában kapkodni kezdett a nádszál után, de az nagyot nevetett, és eltűnt. Reggel a lány kiment nádat szedni, szokás szerint. Alkonyattájt, mikor az utolsó nyalábért nyúlt volna, az egyik nádszál felsértette a karját, és a lány szisszenése hallatán akkorát nevetett, mint az álombéli jelenés. A rabszolgalány sebe elfertőződött, és egy hét múlva meghalt. A mambó szépen meggazdagodott, és még Pötöprensből is voltak hívei. A kalóz pedig minden nap halálra sebzett valakit. Azóta a nád isteneként tisztelik az egész szigeten.

Mire befejezte a mesét, nagyanyám arcáról eltűntek a ráncok, fáradtan mosolygott, és megkérdezte, hogy: – Éjtetted-é?

Megráztam a fejem.

– Jügd picsán az öjdögöt, Jázmin fiam! – mondta, majd visszatolta a protézisét. – Ne kapj rá! S ha már rákaptál, ne nyúlj utána! – azzal előhúzott egy pénzköteget a gyapjúzoknijából, kivett egy bankót, és a kezembe nyomta. – Eridj, fiam, hozz egy kolbászt, amíg anyád nem látja!

Aznap este húsz márkát adott. De volt, hogy százat is, főleg a karácsonyi böjtek után. Sokat utazott, és sokat is mesélt az én nagyanyám. Szép kis summát szedtem össze, így mehettem albérletbe az egyetem alatt. Aztán egy nap telefonált az anyám. Hogy jöjjen haza, mert a nagyanyám látni akar. Megesett már, hogy hiányoztam neki, de akkor kódoltan üzent. Liturgikusan. A szentmise a végére érkezett, sokan voltak, az ostya viszont kevés. Ilyenkor tudtam, hogy kolbász kell neki. Most azonban látni akart. Holott réges-rég belevakult a magas cukrába. Kiálltam stoppolni. A Tordai úton egymás után húztak el a kocsik. Két órát topogtam, már alkonyodott. Végül felvett egy kamion. Sose láttam még bosnyák jelzésű autót. A sofőr vörös volt, kockásinges, enyhén kopaszodott. Amikor megérkeztünk a város határába, behúzott egy benzinkút mögé, azt hittem, pisilni megy. De nem. Megnyomott valami gombot, és bekattant a zár. Schlaffen mich, vakkantotta, machen sex. A lábam alatt a nagy civakodásban le-fel gurultak az üres sörösüvegek. Végül elengedett. Erőszakosabb volt a nyelv, mint a cselekedet. Hazáig futottam. A mentősök épp akkor vitték el a nagyanyámat, kezét-lábát a hordágyhoz kötözték, de megemelte a fejét, és azt mondta, hogy nyugodjak meg, mert csak a hentese voltam, nem az ördöge.

Húszévesen ott álltam a kórházi szobácska ajtajában, égnek meredő öllel-szörrel feküdt előttem a nagyanyám. Végül az ápolónő lecibálta róla a szakadt hálóinget, labdacsot gyúrt belőle, s a kezembe nyomta. Majd rápúpozta a protézisét meg

a szemüvegét. Mindent, amit emberi elme felfogni nem bír, függőlegesnek építenek. Ezt a kis kupacot is, amit maga után hagyott. Mert lehetett volna egymás mellé sorjázni szépen, az éjjeliszekrényen, ahonnan én, ebben az alávetettségben, leseperhetem. De nem. Nagyanyám meztelen, gangrénás húsa, mint a mályvacukor terült el a járólapon. Körötte véres gézvirágok, gumislagok, villanó tűhegyek. A nyakában lévő aranymedálra tévedt a tekintetem, ami most a bal mellbimbóján pihent. Kipattintós volt, egyik lapján apám fényképét őrizte, a másikon minden évben az enyémet cserélte le egy újra, míg úgy nem döntött, hogy nyolcévesen tetsettem igazán. Nem tudom, mikor dönthetett így. A medál jobb lapján egy hőember mellett állok, fejemben a piros sapka, rajta a szarajevói téli olimpia. A bal lapon apám áll, a síléceire támaszkodva, és a kamerának szegezi a medált, amit a kelet-romániai bajnokságon nyert. Ha jól tudom, ezüstnél tovább sose jutott. De nagyanyám akkor is rettentő büszke volt rá. Úgy kellett kicsavarnom az ápolónő kezéből: – Ez nem megy velem a boncterembe, és magával se! – A medált a mai napig viselem. Apám arcából semmi se látszik, eltakarja a sízemüveg.

A Nikola Teslán az útlevélpultnál lassan haladt a sor. Több gép is érkezhettek. Egyesek zúgolódtak, volt, aki óbégatott. Főként az idősebbek. Minden egyes kiszakadó hangba új és új hangok kapaszkodtak. Meg a szájszag, ami lenyomta a hangzavart. Talán az idő múlásával nehezebb lesz a megérkezés. Vagy csak túl sok indulás adatott meg nekik, túl sok tranzit, de primán lehet, hogy minden gyomor rothad, ha kiderül, egyáltalán nincsen megérkezés. Nem csoda hát, ha türelmetlenek. A türelmetlenségnek annál nagyobb a hangja, minél kisebb a felület, ahol ellenállás nélkül törhet elő. Márpedig az emberi létezés eléggé parányi felület mifelénk. Olvastam ezzel kapcsolatban egy statisztikát. Nagy országokban a hűség is nagyobb. Kisvárosban viszont minden férjnek előbb-utóbb szeretője lesz. Arra már nem emlékszem, kicsi és nagy mibenlétét mely paraméterek szerint határozták meg. Vagy hogy meghatározták-e egyáltalán. Arra viszont igen, hogy az újságot a szeretőmhöz vágtam, és: – Mentél volna háborúba! – rikácsoltam. – Most bezzeg tudnád, hogy mit akarsz! – Ő persze nevetett, mert pontosan tudta. Töltött még egy pohár pezsgőt, komótosan kiitta, és nekem esett. Fenn, a repülőből végre beláttam, mennyire kicsi Budapest. Belgrád nemkülönben: szétdobált kőbuckák a zöld gyepen.

Zakatolt bennem a csend. Én abban a sorban hirtelen nem siettem. Apámat látni nem volt sürgős. Bármennyi idő is telt el azóta, úgy éreztem, mindent tudok. Veszíteni is, meg veszejteni. Apám és a szeretőm elhagytak, a sapkámat pedig minden bizonnyal én hagytam el. Ezek szerint csak azt lehet elhagyni, ami lélektelen. Nincs nekem hatalmam az élők fölött. Álltam a sorban, mögöttem egy öreg óbégatott, minden szavának dohszaga volt. Azt hiszem, a bőrdömmel lehetett baja, mert belé rúgott. A felesége megfogta a karját, és maga mellé cibálta. Majd szemrehányóan nézett egy ideig. Ettől megzavarodtam, de álltam a tekintetét. Ha már hatalmam úgysem lehet.

Mire a pulthoz értem, a reptér összes bádogredőjét megszámláltam. Mintha egy szürke harmónikában lettem volna: minden kiszögellés ugyanolyan széles, mint a bemélyedések, plusz az oldalsávok, tehát adott esetben háromszorosára tágítható az egész. Lennie kell valami darunak, ami megemeli és kiroppantja ezt a hodályt. Az óriásreklámok rendesen bezavartak, pedig azt hittem, képsarkon-

ként haladva sokkal könnyebben megy majd. Jó, ha van egy referenciapont. Így viszont mindjárt több is akadt. Valaki nekem jött a sorban. Nem néztem fel, nehogy szem elől tévesszem az utolsó redőt. Az egyik monitoron reklámokat adtak. Egy turisztikai kampányfilmben, ami a CNN logóját viselte, csupa hegy-orom és templomhomlokzat. Arról, hogy mi zajlik testmagasságban, egyetlen kocka se szólt. Aztán egy hosszabb bejátszás következett. Novak Djokovic Svensson ellen, valami plasztik, kékpályás mérkőzésen. Djokovic szervál, Svensson visszaadja, Djokovic leejti a hálónál, Svensson – szintén leejtve – visszaadja megint, Djokovic megfuttatja Svenssont, a fonákjára játszik, hátra, a bal sarokra, de Svenssonnak végül sikerül leütnie a labdát, elfordul a hálótól, és diadalittasan rázza az öklét a közönség felé. Abban a pillanatban visszajön a labda a saját térfelére, Svensson legnagyobb elképedésére. A kommentátorok nagyot derülnek, és feszegetni kezdik, hogy vajon mit csinálhatott Djokovic ezalatt. A kamera rááll Djokovicra, aki kiszúr egy szőke nőt a közönségben, és egy piros lufikolbászt nyújt át neki. A gatyájából bányászta ki. A lány anyja boldogan epekedik, látni rajta, hogy a partitól sokat remél. Aztán valami gangnam vagy bollywoodi snittben Djokovic szegces csuklóvédőt visel, döngeti a mellét, szíve dobbanásait küldi a lány felé. Majd felhúzza a trikóját, a mellbimbóján szívalakú tappancsok bojtjai ágaskodnak, ide-oda járnak, mint a szélvédők. Tán a mama örömkönnyeit törölgetik. A következő képben egy egész fókakolóniával vonul a lány elé, orrukon teniszütőt egyensúlyoznak mindannyian. A mama rettenetesen beindul, olajjal csutakolja Djokovicot, sikamlik, ficáncol körötte, a lány csöppet sem féltékeny – ez furá. Aztán a férfi a szőke mellé huppan, és a nagy hevületben megránt valami vécézsinórt, vizespóló-szvit, meredő mellbimbók. A lány int neki, hogy amott a pályán történik valami. Djokovic észbe kap, felpattan, és visszaadja Svensson győztesnek hitt fonákját. Tapsvihar.

Ez lehetett a végszó, mert hirtelen megindult a sor. Fél órán belül kinn is voltam a reptér előtt. A turistapontnál vettem egy Belgrád-térképet meg egy angol nyelvű útikalauzt. A mellette lévő trafikból nyolc doboz cigit. A reptér előtt leültem egy padra, és rágyújtottam. Néztem, ki milyen taxiba száll. Hirtelen mellém telepedett egy férfi, olyan negyven körüli, nagyokat sóhajtvá lába közé fogta a hátizsákját, előkotort egy műanyagdobozt, majd kivett egy marék nyers bébirépat, és csámcsogni kezdett. Időnként a dzsekije zsebébe nyúlt, s extrudált kenyeret tömött a szájába, tenyéryi szeleteket. Egy marék bébirépa, egy szelet kenyér. Így ültünk percekig. Halleluuuuja, halleluuuuja, kornyikálta közben, szinte felismerhetetlenül hamisan, s lehajtott fejjel dülöngélt jobbra-balra, majd megemelte a tekintetét, és hunyorgott egy sort szünet gyanánt. Vakított a nap. Időnként megakadt a falat a torkán, gyorsan felköhögte, s bár ércessé vált a hangja, letisztult kicsit a dallamvezetés. Egészen cohenes lett. Az instrumentális részeknél hozzádörgölte a lábait a hátizsákjához, nagyokat dobantott a sarkával, ökölbe szorított kezéből kikandikált a hüvelykujja, azzal is fel-fel döfködött ritmusra, s a hammond hangját utánozva vonaglott. Mire végigénekelte az egész számot, rágatlan bébirépak és barna pépdarabok heverték a lábunk előtt. Mint ha ott se lettem volna! Egyáltalán nem zavartatta magát. Mikor elfogyott a répája, visszatette a dobozát. Aztán kihúzta zsebéből a kenyeres zacskót, végignézett a csikkeken, és megkérdezte, hogy: – Szabad lesz?

– Csak tessék – mondtam, és elővettem egy újabb cigit. A zacskójával felcsipentette a csikkeket, majd elsétált velük a kukához.

Az útikalauzba mélyedtem, visszatért a türelmetlenségem, lázasan kerestem valamit, ami leköt. Úgy terveztem, hogy a néhány nap alatt, amíg végigutazom az olimpiai láng vonalán, nem fogok beszélni egyáltalán. Visszahuppant melém. Motyogni kezdett, svédül vagy norvégul vagy dánul, ezt nem tudtam eldönteni. Imádságnak tűnt. Megkérdezte, mi járatban. Mondtam, szétnézek kicsit, és visszabújtam gyorsan a könyvbe. Erre ő magyarázni kezdte, hogy filozófiát tanult, de beállt szociális munkásnak, Oslóban él, és szkifi-kutató. Mondtam, jó. Azért jött ide, mert a menhelyen, ahol dolgozik, valaki felvetette egy csoportos foglalkozás során, hogy az itteni helységnevek olyan szkifisek. Novi Sad, Novi Pazar, hát nem úgy hangzik, mint egy-egy úrállomás? Amúgy Jézus a nagy példaképe, igazi úrlény, az itteni ábrázolásokon még szkafander is van a fején. Jó, tudja, hogy nem szkafander, de érdekli a glória mint olyan. Különben Ask Burlefotnak hívják, nyújtotta oda a kezét, helyesebben rátenyerelt az útikalauzra, majd még hozzátette, hogy a sorban mögöttem állt, és már akkor kiszúrt. Kezet ráztam vele, a tenyere párás volt, de nem túlságosan. Elnézést kér, mondta, nincs hozzászokva ehhez a meleghez. Náluk még májusban is kopog az erez. Nincs olyan tavasz, ami vészterhes ne volna. Levette a dzsekijét. Koptatott, szakadt farmert viselt, kék rövidujjú pólóján pedig, aminek a vállát fel-felcibálgatta, majd befújt a hóna alá, egy Mikulás állt, egyik kezével a gatyájában turkált, alatta pedig egy felirat: Santa rubbed your toothbrush on his balls. Elnevettem magam.

Alacsony volt, szálkás, a szeme kifejezéstelen szürke: hideg tükör. Amiben az ember legfeljebb viaszbabuként látja viszont magát. Hüvelykujján a körmét tövig rágta, a többi ujjá ápoltnak tűnt.

– Nem zavar, hogy ennyit beszélek? – kérdezte.

– Annyira nem – mi mást mondhattam volna neki. – De most mennem kell. Kellemes utazást!

– Majd még találkozunk – mondta olyan halkán, hogy már-már nyeglének tűnt.

– Talán – feleltem, és beültem egy Pink Taxiba. A legtöbben azzal mentek, megdetszett a rózsaszínű cégér, bizarr dolognak tűnt a fekete szélvédők felett.

Denis Johnson (1949) a kortárs amerikai próza nagy öregje: karrierje költőként indult még a hatvanas évek végén, majd a nyolcvanas évek közepétől-végétől a versek helyett szinte már csak prózát, elsősorban regényt, illetve az utóbbi időben drámát ír. A sokat próbált szerző számára az áttörést azonban mégis egy 1992-ben megjelent novelláskötet, a *Jesus' Son [Jézus fia]* hozta meg, mely nemcsak szép kritikai sikereket ért el, hanem hamar egy generáció kultikus olvasmányává is vált. Olyan prózaírók nevelkedtek sorain, mint például Chuck Palahniuk, aki saját bevallása szerint százötvenszer olvasta el a javarészt ön-életrajzi elemekből építkező, az alsó középosztálybeli létformát színre vivő, profetikus hangvételű és költői nyelvezetű történetfüzért. A *Jesus' Son* darabjai lazán összefüggő szövegeit összekapcsolja az elbeszélő-főszereplő Fuckhead hányattatott sorsa, s ez arra is módot adott, hogy – a kortárs amerikai próza történetében egyáltalán nem egyedülálló módon – 1999-ben független amerikai játékfilm készült a kötetből azonos címmel (magyarul: *Az élet kalandja*), melyben olyan sztárok keltették életre Johnson alakjait, mint Billy Crudup, Samantha Morton, Dennis Hopper, Jack Black vagy a komikus Denis Leary. Johnson vietnami nagyregénye, a *Tree of Smoke [Füstoszlop]* pedig 2007-ben elnyerte az egyik legrangosabb kritikai elismerést, az amerikai Nemzeti Könyvdíjat (National Book Award), s Pulitzer-díjra is jelölték még ugyanebben az évben. A szerző magyar nyelven sem teljesen ismeretlen: legutóbbi regénye, a *Mindenki marad! [Nobody Move]* 2009-ben jelent meg Totth Benedek fordításában a Magvető Kiadónál.

Sári B. László

DENIS JOHNSON

MUNKA

Már három napja a Holiday Innben laktam hamis néven a barátnőmmel – tényleg a leggyönyörűbb nő volt, akit valaha ismertem –, és heroint lőttünk. Szeretkeztünk az ágyban, sztéket ettünk az étteremben, belőttük magunkat a budiban, hánytunk, sírtunk, átkozódtunk, könyörögtünk, megbocsátottunk, ígértünk fűt-fát a másiknak, és a mennybe repítettük egymást.

De összekaptunk. A motel előtt álltam és stoppoltam, sebtében kaptam magamra a ruhát, az inget nem sikerült felvennem a dzsekim alá, fülbevalómon keresztül fütyült a szél. Jött egy busz. Felszálltam, leültem a műanyag ülésre, a város képei mint nyerőgépfurák pörögtek az ablakban.

Egyszer, ahogy ott az utcasarkon veszekedtünk, gyomorszájon vágtam. Két-rét görnyedt, és elsírta magát. Egy főiskolásokkal teli autó állt meg mellettünk.

– Rosszul érzi magát – mondtam nekik.

– Lószart! – mondta egyikük. – Egyenesen a *zsigereibe* könyököltél.

– Igen, igen, igen – zokogta.

Nem emlékszem, mit mondtam nekik. Arra emlékszem, hogy a magány először a tüdőmre, aztán a szívemre, aztán meg a golyóimra nehezedett. Betették maguk mellé az autóba, és elhajtottak.

De visszajött.

Aznap reggel, a veszekedés után, miután üres, elborult aggyal buszoztam néhány megállót, leugrottam, és betértem az *Indába*.

Az *Indában* hideg és csend honolt. Wayne volt az egyetlen vendég. A keze reszketett. Nem tudta felemelni a poharat.

Bal kezemet Wayne vállára tettem, és az ópiáttól biztos jobbal a szájához emeltem a bourbonjét.

– Mit szólnál egy kis pénzkeresethez? – kérdezte tőlem.

– Eredetileg csak azért ugrottam be, hogy szundítsak egyet a sarokban – tudattam vele a tervemet.

– Elhatároztam magamban – mondta –, hogy keresek egy kis pénzt.

– Hát aztán? – mondtam.

– Gyere velem – könyörgött.

– Azt akarod mondani, hogy vigyelek el.

– Nálam vannak a szerszámok – mondta. – Már csak a szájalmas tragacsodra van szükségünk, hogy oda is jussunk.

A hatvandolláros Chevrolet-mat – ami, figyelembe véve az árát is, a legbecsebb és legjobb dolog volt, amiért valaha pénzt adtam – a lakásom mellett, az utcán találtuk. Szerettem azt az autót. Egy villanypóznába is behajthatnál volna vele, és semmi bajod se lesz.

Wayne az ölében dédelgette vászonzsákba csomagolt szerszámait, ahogy magunk mögött hagytuk a várost, arra, amerre a szántóföldek felkúsztak a domboldalra, hogy aztán leereszkedjenek a jótékony felhők által táplált hűvös folyó partján.

A folyóparton minden ház – úgy egy tucat lehetett belőlük – elhagyatottan állt. Első ránézésre ugyanaz a cég építette őket és festette négy különböző színre. Az alsóbb emeletek ablakaiból hiányzott az üveg. Ahogy elhaladtunk mellettük, láttam, hogy az épületek földszintjét elborította a hordalék. Az ár korábban előntötte a partszakaszt, és mindent végérvényesen eltörölt. De a folyó most sekély és lassú volt. Fűzfák sörénye simogatta a felszínét.

– Betörni jöttünk? – kérdeztem Wayne-től.

– Az ember nem tör be elhagyatott, üres házakba – borzadt el az ostobaságomon. Erre nem mondtam semmit.

– Ez hulladékgyűjtő melő – mondta. – Annál állj meg, ott!

A ház, ami előtt leparkoltunk, szörnyű érzést árasztott magából. Bekopogtam.

– Ezt ne csináld! – mondta Wayne. – Butaság.

Benn a folyó hordalékában gázoltunk. A vízállás nyoma a földszinti falakon egy méter magasságban kígyózott körbe. Egyenes, erős szárú fű hevert csomókban szertesztét, mintha csak valaki kiterítette volna száradni.

Wayne-nél egy feszítővas volt, nálam egy fényes kalapács, nyelén kék gumiborítással. A feszítővas végét a fal illesztéseibe vágtuk, és nekiláttunk feltépni a gipszkartont. Olyan hanggal szakadt fel, mint mikor az öregek köhögnek. Mikor fehér köpenyes vezetékre bukkantunk, kiteptük a csatlakozóit, kihúztuk a falból és felgöngyöltük. Ezt kerestük. El akartuk adni a rézvezetékét fémhulladéknak.

Mire a második emeletre értünk, már tudtam, szép pénzt keresünk. Ledobtam a kalapácsot, és bementem a fürdőszobába. Izzadtam és szomjas voltam. De a vizet persze elzárták.

Visszamentem Wayne-hez az egyik apró hálósobába, és táncolni kezdtem, ütöttem a falat, hatalmas zajt csapva törtem be a gipszkartont, mígnem a kalapács beszorult. Wayne ügyet sem vetett erre a nevetlenségre.

Alig kaptam levegőt.

Megkérdeztem tőle:

– Szerinted kié volt ez a ház?

Abbahagyott mindent.

– Ez az én házam.

– Tényleg?

– Az volt.

Hosszan, finoman, a harag nyugalmával a mozdulatában megrántotta a vezetékét, mire a huzaltartó kapcsok kipattantak, és a kábel kiszabadult a falból.

Több mint egy órás munkával hatalmas kupacokban halmoztuk fel a vezetékét minden egyes szoba közepén. Bakot tartottam Wayne-nek, hogy bejusson a menyegyzési padlásajtón, ő pedig felhúzott maga után; izzadtunk mindketten, pórusainkból szivárogtak az alkohol citromhéj illatú mérgei, és egy egész rakás, padlóból kiráncigált, fehér köpenyes vezetékét hordtunk össze a volt otthona padlásán.

Elgyengültem. A sarokba kellett hányynom – csak egy gyűszűnyi szürke epe jött föl.

– Ez a munka odabasz – panaszkodtam –, ha be vagy tépve. Te se tudsz jobbat kitalálni, hogy keress pár dollárt?!

Wayne az ablakhoz ment. Belevágott a feszítővassal párszor, egyre erősebben, mígnem az hangos robajjal betört. Kidobtuk a cuccot a folyópartról odáig nyúló, iszapáztatta rétre.

Csend honolt ezen a furcsa környéken itt a part mentén, csak a szellő borzolta a friss leveleket. Aztán egy ár ellen úszó motorcsónakot hallottunk. A hangja mint méhecske döngicsélt a part mentén álló facsemeték ágai között, és egy perc elteltével egy tömpe orrú sporthajó szelte a hullámot a folyó közepén, legalább ötvenes-hatvanas tempóval.

A hajó egy hatalmas, háromszögletű siklóernyőt húzott maga után kötélen. A siklóernyőről úgy harminc méter magasan egy nő függött, úgy sejtettem, valami hevederféleiben. Hosszú, vörös haja volt. Törekeny volt, fehér bőrű, és gyönyörű hajától eltekintve teljesen meztelen. Nem tudom, mi járt a fejében, ahogy ezek fölött a romok fölött suhant el.

– Mit csinál? – csak ennyit tudtam kinyögni, bár láttam, hogy repül.

– Ez aztán csodálatos látvány – mondta Wayne.

A város felé menet Wayne megkért, hogy tegyek hosszú kitérőt a régi autópálya felé. Egy füves dombon álló, roskadozó farm előtt állított meg.

– Csak két percre ugrok be – mondta. – Be akarsz jönni?

– Ki lakik itt? – kérdeztem.

– Gyere és nézd meg a saját szemeddel – mondta.

Nem úgy tűnt, mintha bárki is lenne bent, mikor felmásztunk a tornácra és

bekopogott. Nem kopogott újra, de jó három perc múlva egy vékony, vörös nő nyitott ajtót, apró virágmintás ruhában. Nem mosolygott.

– Hello! – ennyit mondott csak.

– Bejöhetünk? – kérdezte Wayne.

– Majd kijövök én a tornácra – mondta a nő, elsétált mellettünk, megállt, és a kint elterülő mezőt bámulta.

A tornác másik végében, a korlátnak támaszkodva várakoztam, nem hallgatóztam. Nem tudom, mit beszéltek egymással. A nő lesétált a lépcsőn, Wayne pedig követte. Karjait maga köré fonta, és lefelé, a földnek beszélt. A szél belekapott a nő hajába, fellibbentette, majd eleresztette. Negyvenes, vértelen, vizenyős szépség volt. Nekem úgy tűnt, Wayne volt a vihar, ami felkapta és letette itt.

Egy perc múlva Wayne így szólt hozzám:

– Gyerünk.

Beült a kormány mögé, és beindította a motort – slusszkulcs se kellett hozzá. Lesétáltam a lépcsőn, és beültem mellé. A szélvédőn keresztül meredt a nőre. A nő még nem ment vissza a házba, meg se mozdult.

– A feleségem – mondta, mintha nem lett volna nyilvánvaló.

Ahogy elindultunk, hátrafordultam, és Wayne feleségét bámultam.

Mit is lehetne mondani arról a mezőről? A nő úgy állt ott a közepén, mint egy magas hegyormon, vörös haját szétterítette a szél, körülötte a zöld és szürke síkság lapult, és Iowa minden egyes fűszála ugyanazt az egy hangot fütyülte.

Tudtam, kicsoda.

– Ő volt az, ugye? – mondtam.

Wayne-be beleszorult a szó.

Semmi kétségem nem volt felőle. Ő volt az a nő, akit a folyó fölött láttunk repülni. Amennyire meg tudtam ítélni, egy álomba tévedtem, amit Wayne álmódott a feleségéről és a házáról. De ezt egy szóval sem említettem.

Mert, végső soron, ez lett életem egyik legszebb napja, függetlenül attól, hogy más álmában jártam-e. Leadtuk a fémhulladékot, huszonnyolc dollárt kaptunk érte fejenként a roncstelepen, a csillogó vasúti sínek mentén a város határában, és visszamentünk az *Indába*.

És az a nő töltötte ott az italt épp, akinek a nevére nem emlékszem. De arra igen, hogyan töltött. Mintha megduplázta volna a pénzünket. Nem rajta gazdagodtak meg a munkaadói. Persze ki is járt neki a tisztelet.

– Én fizetek – mondtam.

– A fenébe, dehogyis – mondta Wayne.

– Ugyan már!

– Ez az én... áldozathozatalom – mondta Wayne.

Áldozathozatal? Honnan veszi ezeket a szavakat? Én bizony még soha nem hallottam.

Láttam Wayne-t a pókerasztalnál a bárban, amint – és nem túlzok ám – Iowa legmegtermettebb, legfeketébb fickóját vádolja azzal, hogy csal, és pusztán mert Wayne-nek nem volt túl jó lapjárása. Én így képzeltem az áldozathozatalt, hogy az ember odaveti magát, ellöki magától a testét. A fekete férfi felállt, és ujjait egy sörösüveg nyakára fonta. Magasabb volt bárkinél, aki valaha is betette a lábát abba a bárba.

– Gyere ki – mondta Wayne.
Erre a férfi azt mondta:
– Ez nem a dedó.
– Mi a jó bűdös picsát akar ez jelenteni? – kérdezte Wayne.
– Nem vagyunk a dedóban, hogy kimenjek. Ha akarsz valamit tőlem, akkor idebenn próbálkozzál.
– Ezen a helyen nem tudjuk elintézni a dolgunkat – mondta Wayne. – Itt benn nők, gyerekek, kutyák és nyomorékok is vannak.
– A picsába – mondta a férfi. – Te részeg vagy.
– Nem érdekel – mondta Wayne. – Szóltál is valamit, vagy csak a szád fingik bele a szélbe?

A nagydarab, gyilkos kinézetű férfi egy szót sem szólt.
– Most pedig leülök – mondta Wayne –, és lejátszom ezt a leosztást, te meg baszódjál meg!

A férfi a fejét csóválta. Ő is leült. És ez volt az egészben az elképesztő. Csak a kezét kellett volna kinyújtania, megragadnia vele Wayne fejét, és az pillanatokon belül tojásként roppant volna össze.

És aztán bekövetkezett egy olyan pillanat. Emlékszem rá, hogy egy ilyet már átéltem, amikor tizennyolc éves koromban az első feleségemmel, még mielőtt összeházasodtunk volna, ágyban töltöttük a délutánt. Meztelen testünk izzani kezdett, a levegő pedig olyan furcsa színűre váltott, hogy azt hittem, életemnek mindjárt vége, s minden egyes fiatal idegszálammal belé akartam kapaszkodni, még ha csak egy újabb lélegzetvétel erejéig is. A fejem majd széjjelhasadt a csattogástól, ahogy dülöngélve felálltam, és beengedtem a szobába a látomást, melyben soha többé nem lesz részem: hol vannak az én asszonyaim, nedves, édes szavukkal és modorukkal, és az udvar áttetsző zöldjében záporozó csodás jégdarabkák?

Felöltöztünk mindketten, és kísértünk a bokáig élénkfehér kövekkel borított városba. A születésem kellett volna ilyen káprázatos legyen.

Az éppen csak megúszott verekedést követő pillanat a bárban olyan volt, mint az a jégeső után leereszkedő zöld csend. Valaki fizetett egy kört. A kátyalapok ott heverték az asztalon, felfordítva vagy arccal lefelé, és mintha megjósolták volna, hogy bármit is teszünk egymással, elmossa majd az ital, vagy feloldja egy szomorú dal.

Wayne része volt mindennek.

Az *Inda* egy büfékocsira hasonlított, ami mintha kisiklott volna az idő mocsarába, és csak a buldózerekre vár. És azok nem is vártak sokat magukra. Az egész belvárost lerombolták és a szemétre dobták a városmegújítási program keretében.

Mi meg itt voltunk, ezen a délutánon, fejenként harminc dollárral a zsebünkben, a pult mögött pedig a kedvencünk, a legkedvesebb csapos. Bárcsak emlékeznék a nő nevére, de csak a bája és a nagylelkűsége maradt meg bennem.

Mindig akkor volt jó, ha Wayne is velünk volt. De ez a délután volt valahogy az összes közül a legjobb. Volt pénzünk. Szutykosak és fáradtak voltunk. Általában meg voltunk rémülve, és büntudat gyötört bennünket, mert valami baj volt velünk, csak azt nem tudtuk, micsoda; de aznap férfiaknak éreztük magunkat, akik dolgoztak.

Az *Indában* nem volt zenegép, hanem egy magnó ontotta magából állandóan az alkoholos önsajnálát és az érzelgős búcsú dallamait.

– Nővére! – szipogtam. Ő meg mint egy angyal töltötte a duplákat, mérés nélkül, a koktélos pohárba csurig.

– Csodálatos húzása van a karjának!

Az ember önkéntelenül is úgy járult hozzá, mint kolibri a nyíló virághoz. Sokkal később, néhány évvel ezelőtt, újra találkoztunk, és mikor rámosolyogtam, talán azt hitte, fel akarom szedni. Pedig csak az emlékek törtek elő. Soha nem felejtelek el. A férjed egy hosszabbítóval ver majd végig rajtad, és a busz könnyeket csalva a szemedbe hagy ott a megállóban, de te voltál az anyám.

SÁRI B. LÁSZLÓ fordítása

KÁRÁSZ JUDIT 100

A pécsi Bauhaus-kiállítás utóélete

A pécsi Európa Kulturális Fővárosa programokon belül a sikeresen megvalósult *Művészettől az életig – Magyarok a Bauhausban* projekt azóta is ráirányítja a figyelmet a magyar bauhäuslerekre itthon és külföldön. A Janus Pannonius Múzeumban, majd a berlini Bauhaus-Archívumban megrendezett kiállítások gazdag sajtójában egyik leggyakrabban reprodukált fotósként szerepelt Kárász Judit (1912–1977).

Most a művésznő születésének centenáriuma a szegedi Móra Ferenc Múzeum munkatársa, Szabó Magdolna rendezett a Kass Galériában a város elfeledett szülőttjének méltó és izgalmas emlékkiállítását. Ebből az alkalomból érthetően a szegedi aspektusok domináltak, vagyis Kárász szociofotói kerültek górcső alá. A korábbi emlékezők szerint a fotográfusnő gyermekkorában lakott Pécsen is, életének jó részét a Párizsban (1930) és a németországi Bauhausban 1931–32-ben folytatott tanulmányok után Berlinben, majd Dániában töltötte. Berlinben dolgozott a DEPHOT (Deutscher Photo-Dienst) laboránsaként. Itt bauhausos kollégáin (Umbo, Scheper) kívül barátságot kötött később világhírűvé lett honfitársával, Friedmann Endrével (Capa). A művésznő a nagyvárosi építkezéseket fotózta előszeretettel, a szegény embereket, a hétköznapi életet. A fotózszurnalizmustól a szociofotóig ívelt tevékenysége. 1935–1949 között Dániában élt az író és orgonaépítő Hans Henny Jahnn családjával először Koppenhágában, majd tartósan Bornholm szigetén. Politikailag a legkedvezőtlenebb időben, 1949-ben tért haza, s lett a budapesti Iparművészeti Múzeum fotósa.

A 2010-es összefoglaló, nagy, pécsi Bauhaus-kiállítás nemcsak Kárász, hanem más bauhäuslereink munkásságának további kutatását, publikálását is elősegítette. Most a teljesség igénye nélkül, csak példaként említenék néhány külföldi eredményt: a kiállítás fő felfedezettje, a pécsi Molnár Farkas híres *Vörös kockaház* tervének egy eddig ismeretlen példánya került elő New Yorkban, a Museum of Modern Artban. Forbát Alfréd épületfotói, munkáinak prospektusai amerikai magántulajdonból váltak hozzáférhetővé. Berlinben a felfedezés erejével hatott Berger Otti frissen restaurált, konstruktivista zongoratarakója Klee részére, középen a vörös négyzettel. 2011-ben Zágrábban a Mattioni Kiadónál jelent meg egy reprezentatív kötet *Marie-Luise Betlheim Weimar – Zagreb* gyűjteményéről: *Bauhaus osobno / Bauhaus persönlich* címmel, benne a pécsiek közül Molnár Farkas negyvenhárom, Stefán Henrik három, valamint barátjuk, Bortnyik Sándor egy, nagyrészt ismeretlen, eddig csak részben (többek között a pécsi kiállításon) közreadott munkájának nagyméretű reprodukciójával. Pár hete jelent meg Lilly Dubowitz könyve a Szolnokon született és a sztálini börtönben kivégzett Sebők Istvánról *In Search of a Forgotten Architect* (Egy elfeledett építész kutatása) címmel Londonban az Architectural Association kiadásában. A pécsi kiállításra hivatkozva, kifejezetten annak nyomán készül a zágrábi új, modern múzeum, Muzej suvremene umetnosti, egy horvátországi bauhäuslerék-kiállításra. Ennek előzményeként rendeztek 2012. november 12–13-án nemzetközi szimpóziumot *bau-net* címmel.

Hazai kiállításon Kárász Judit fotói 2012. szeptember 21. – november 18. között szerepeltek Szegeden. A kiállítás mintegy folytatása a Pécsen bemutatott anyagnak. Csak érintőlegesen szólt a bauhausos fotókról, s a Dessauból, majd Berlinből nyaranta Szegedre ha-

zatért művészno szociófotóra koncentrált. A gazdag bankár család szegedi kutatását a rokon, Lányi Pál végezte el, s története kiadásra vár. Tőle tudhattuk meg, hogy a művelt polgárcsalád nagy könyvtárában szerezhették Kárász Judit széleskörű műveltséget, s a női emancipáció ügye is itt érintette meg. Édesanyja Berlinben tanult, így a német irodalommal is korán kapcsolatba került.

Nagybátyja tanácsára jelentkezett az érettségi után a dessai Bauhausba, miután egy szegedi fényképész mellett már megszerezte a fotográfiai alapismereteket. Először Párizsban az École de la Photographie-ban tanult egy évet, majd 1931–32-ben lett a Bauhaus növendéke. Albers és Kandinszkij alapvető formatana mellett a Water Peterhans vezette új, önálló Fotó osztályba járt a technikák alaposabb elsajátításáért. A Moholy-Nagy által bevezetett „új látás” szabályainak ismeretében, de Peterhans új tárgyiassághoz kötődő, objektív módszerével dolgozott kezdetben. Nemcsak az anyagstruktúrák kísérleti felvételeivel, hanem magyar diáktársairól és a Bauhaus életéről készített fotóival lett ismert a főiskolán. Magyaros jellegzetessége volt, hogy fotóiról az érzelmek sem hiányoztak.

Nyaranta hazatérve bekapcsolódott a Szegedi Fialok Művészeti Kollégiumának a társadalmi ellentéteket leleplező falukutató mozgalmába. Itt lelt életre szóló barátokra: Buday György, Ortutay Gyula, Hahn Ferenc, Reiter Béla stb. társaságában. Az akkori gazdasági válság idején készült izgalmas felvételek adták a mostani szegedi kiállítás alapját. Felnagyítva lehetett látni a 80 évvel ezelőtti enteriőr képet a *15 km városból tanyára* című szociófotós kiállításról. A falu és a város életének egymás mellé állított ellentétes világát feltáró felvételei rávilágítottak a korabeli valóság problémáira. Szociográfiai hűséggel, társadalmi érzékenységgel rögzítette a szegény sorsú gyerekek, a munkanélküliek, az öreg parasztok világát. A köznapi élet s a vásárok jelenetei merész kivágású, kritikus szemléletű közelképeken jelentek meg. Ezeket először, feltűnést keltve, negyven évvel ezelőtt Csaplár Ferenc elemezte a *Tiszatáj*-ban. Tizenöt éve jelent meg Albertini Béla könyve: *A magyar szociófotó története a kezdetektől a második világháborúig*. A szülőház falára elhelyezett emléktáblát avató beszédében Albertini Kárász Juditot a korabeli kiemelkedő szociográfiai mozgalmon belül méltón értékelt.

Jó volt együtt látni a több mint félszáz művet a kecskeméti Magyar Fotográfiai Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum anyagából, köztük eddig nem szereplő izgalmas felvételekkel kiegészítve az Iparművészeti Múzeum és a szegedi Móra Ferenc Múzeum tulajdonából, s figyelni E. Csorba Csilla, a Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatónöjének szavaira. Szegedre ezzel a kiállítással tért vissza Kárász Judit, a magyar bauhauslerek egyik kiemelkedő egyénisége.

Kárász Judit: Berger Otti portréja (1932)

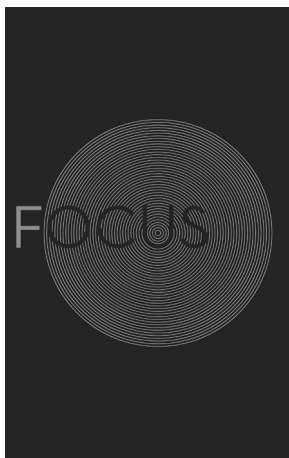
A KIRÁLY UTCAI FIÚK

Focus retrospektív

Nem mindenki számára nyilvánvaló, hogy a digitalizáció előtti fotográfia voltaképpen „őskép”, éppolyan *természetes* kép, mint mondjuk az árnykép, tükörkép, lenyomat, halotti maszk. Bizonyára nem is véletlen, hogy a vizuális művészet kezdeteit firtató újabb elméletek, például Hans Belting régészeti adatokkal is alátámasztott – mondhatni fölöttébb tárgyias – képanthropológiája, éppúgy a halált és az ettől elválaszthatatlan emlékezést teszi a műalkotás születésének kulcsává, mint a fényképezés szociálpszichológiájának legközismertebb, ám Beltinggel némileg ellentétben a spiritualitás vagy kommercialitás döntő szerepét hangsúlyozó, személyes és filozofikus közelítésű fejtegetései (Roland Barthes, Susan Sontag). Minden művészetfilozófia legalapvetőbb problémája valóság és látszat viszonyának vizsgálata, a kettő mibenlétének tisztázása, s ebből következően a „második valóság” függetlenedésének (elsővé válásának) elemzése. Ebből a szempontból a fotográfia története ugyanolyan része lehetne a művészettörténet és művészetelmélet egyetemes nagy elbeszéléseinek, mint bármely más képzőművészeti ágé. Különös tekintettel arra, hogy a fényképezés gyakorlatának 19. század eleji megjelenése (1839) előtt is alkalmazták festők és rajzoló az emberi beavatkozás nélküli képalkotás számos eszközét és mesterfogását a „Hű képet alkotni” (Svetlana Alpers, a holland realizmusról írott könyvének címe) törekvés mind tökéletesebb valóra váltása érdekében. A camera obscura használatán messze túlmutató kérdésnek óriási irodalma van (elég talán David Hockney népszerű kötetét említenünk), melynek egyik leágazásában Peternák Miklós azzal a hipotézissel is eljátszik, hogy bizonyos optikai és kémiai tényezők véletlenszerű együttállása esetén anyagi értelemben vett fénykép az ember földi megjelenése előtt is létrejöhetett. Ez így persze technikai kérdés, és a művészet mint emberi produktum keletkezéséhez nincs köze. Ám hiába a fényképezethez vezető optikai képalkotás ősi volta és metaforikus vonatkozásban legalábbis megfontolandó egyenrangúsága, a képzőművészetekre „fókuszáló” (vö.:

bildende Kunst) művészettörténetírás egészen a 20. századig kirekesztette narratívájából a fényképezést, hasonlóan az iparművészet számos ágához, melyeket csak periférikusan vagy még akként sem tudott kezelni. Így lett a „művészi” fényképezés története és elmélete olyan, kevesek által művelt önálló diszciplína, mely a fotografikus képalkotás képzőművészeti emancipációjával és a céhes ipartól magát elkülönítő fényképezés nagyművészeti ambícióival – a művészeti ágak közötti határok általános eliminálódásával – lassanként el is veszíti tárgyát.

A fenti mondat némi magyarázattal szolgál arra a jogos kérdésre: hogyan kerül egy módfelett felületes történeti fel-

---

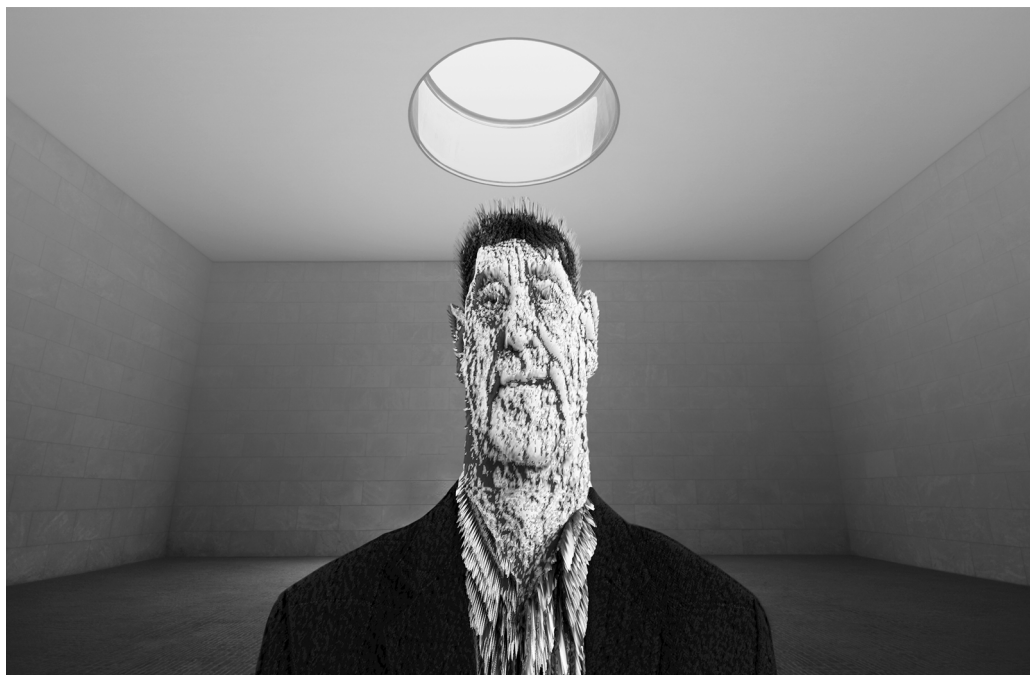
Focus magánkiadás
Pécs, 2012
202 oldal, 7000 Ft

vezetés egy szemlélő cikk élére, mely írásnak a pécsi Focus csoport Művészetek Háza-beli kiállításáról kritikai jegyzetet, s a kiállításához kapcsolódó retrospektív kötetről recenziót kellene tartalmaznia. Egyrészt úgy, hogy a könyv és a kiállítás is azt bizonyítja, a harmincöt éve megalakult és – fogalmazzunk finoman – hullámzó intenzitással együttműködő csoport tevékenységét a főt említett határok átjárhatóságának fölismeréséből fakadó lehetőség, az autonóm művészeti intenció mozgatja. Másrészt úgy, hogy a könyvben és a kiállításon látható képek mintegy kilencven százaléka emberi képmás, ami az albumfotográfia hosszú ideje tartó népszerűségi és üzleti boomja idején cseppet sem magától értetődő. Ez a statisztikailag bizonyított preferencia direkt módon veti föl az eredet és archetípus kérdéseit. Fotó- és képzőművészet szoros, genetikus és funkcionális kapcsolatát talán e *főtéma* (Werner Hofmann kifejezését használom a szűkebb értelmű műfaj helyett) iránti megkülönböztetett figyelem igazolja a legegységelműben. Nota bene, a kifejezetten műfaji kontinuitás sem lebecsülendő, amint azt a 19. század legkeresettebb magyar portretistáinak – például Barabás Miklósnak és Borsos Józsefnek – *képiróból fényíróvá*, festészből fényképésszé válása mutatja. A Focus csoport tevékenységében azonban felületes általánosítás volna a portré dominanciáját hangsúlyozni. Az emberi képmás náluk jóval tágabb értelmet nyer, akár arckép, akár egészalakos ábrázolás, kinagyított testrészlet, akció közben dokumentált vagy pózba beállított figura, vagy annak bármilyen helyettesítője (bábu, maszk, üres öltözék) legyen. A képmás itt nem a reprezentáció edénye (leszámítva Harnóczy Örs ezt nyíltan főlvállaló „Pécsi portrék” sorozatát), hanem interperszonális viszonyok, időhöz (pillanathoz és múlthoz), szociális helyzethez, társadalmi egységekhez kötöttség dokumentuma. Hol hátborzongató játék az identitással, hol egy teljes élet, hogy azt ne mondjam *sors* leglényege egy tekintetben vagy fintorban.

A képzőművészet és a fotóművészet történetének minden nyilvánvaló átjárás és oda-vissza hatás ellenére elkülönült pályáit mi sem illusztrálja jobban, mint az összevetés egy ugyancsak a hetvenes években alakult, s az együttműködést 1980 után már fel is mondó, hasonló generációhoz tartozó másik helyi csoport, a Pécsi Műhely recepciójával. Ennek tagjai valamennyien használták a fotót (dokupapíron, montírozva vagy szitanyomatra át-téve) land art- és akcióművészeti projektjeik, performanszaik, konceptuális-szeriális munkáik elkészítésében és dokumentálásában. A fényképezőgép ugyanolyan eszköz volt kezükben, mint a ceruza vagy az ecset, ám „szép” fényképek exponálására sohasem törekedtek. Különös, de képzőművész létükre e tekintetben sokkal távolabb álltak a képzőművészeti tradíciótól, mint a Focus csoport. Pedig néha nagyon hasonló srófra járt az agyuk: Halász Károly ugyanúgy befőttesüvegbe spájzolt (fotó)reprodukciókat, mint ahogy 1978-ban Harnóczy vagy 2009-ben Cseri László készített konzervet építészeti, szobrászati és irodalmi emlékekből. Időkapszulák voltak ezek mind, csak egyik esetben a fényképes objekt, másokban az objekt fényképe vált műtárggyá. A Pécsi Műhelyről eddig megjelent két könyvnél fontosabb, hogy a csoport tevékenységének említése, nemzetközi kontextusba helyezése nélkül ma már a huszadik század második felének magyar művészettörténetét nem lehet megírni. A Focus pedig a csoportosan és egyénileg elnyert díjak, a számtalan külföldi szereplés ellenére kis híján kikerült a köztudatból. Része lehetett ebben sajátos ön-pozicionálásuknak is. A nagy múltú Mecseki Fotóklub más esztétikai elveket valló, más hagyományokat követő tagságából soha nem váltak ki, a klub változó vezetésének többé-kevésbé változatlan gyanakvásától és féltékenységétől nem zavartatva magukat, voltaképpen virtuális frakciót képeztek, gondolván, hogy ez természetes. Úgy járták a maguk útját, hogy nem szakítottak a más irányba tartókkal. Mint minden történeti reflexióban, a „mi lett volna, ha...?” kérdését feszegetni fölösleges. Ezek a „fiúk” nem csalódtak, nem fásultak és nem kiábrándultak. Még a Kálmándy Pap Ferenc által felidézett „Elszaladni késő, itt maradni kár” szlogen (dalszöveg az egykori Trabant együtttestől, melynek énekeséről, Méhes Mariettáról Kálmándy szép, akvarelllel színezett ikonikus portrét készített) sem fedi pontosan az

Borbély Tamás: Ábránd (2012)

Cseri László: Arckép (2012)

Kálmándy Pap Ferenc: David Eugene Edwards (2000)

önmagában is divergáló csoport helyzetét és önértékelését. Mindenki ment a maga útján, művelte (műveli!) a tisztas ipart fotóriporterként, fényképész- vagy nyomdász vállalkozóként. Esetleg sutba vágta vagy harminc évre a kamerát, mint az alapító Lajos László, hogy aztán 2009-től, most már digitális felszereléssel és számítógépes manipulációval olyan emelkedett csendéleteket komponáljon, mintha a festő Zurbarán (1598–1664) vagy Chardin (1699–1779) szemével látná a valóság szelvényeit. Hogy végre egy fotótörténeti szakkifejezést használjunk: piktorializmust művel a javából. E terminus hallatán nyomban fölvetődik a kérdés, hogy vajon a huszadik század második felének – mely a Focus kora is – képzőművészetében jelentkező és egész korszakokat meghatározó, irányzatokat generáló fotorealizmus megannyi válfaja vajon a fényképészeti nyelvével vagy csupán csak technikai lehetőségeit tettené magáévá. Azaz van-e a fotóművészeti piktorializmusnak igazi pendantja a piktúrában? Nincs, mert a fotótörténet legfontosabb új fejleményei, amelyek bizony jórészt képzőművészek nevéhez köthetők (hogy csak két „magyart” említsünk: Man Ray vagy Moholy-Nagy László), szellemükben jórészt megelőzték a későbbi foto- és hiperrealizmus ortodox fényképfelfogását. Vagy talán mégis? Edward Hopper „életlen” kompozíciója és banális témaválasztása mindenesetre közelebb áll például Brassaiéhoz, mint a fényképpel vetélkedni kívánó, s ezért időnként optikai szenzációkat hajhászó festők életműve a fotóművészet klasszikusaiéhoz.

Folytathatnánk a közelmúlt tükrében fel- és eltűnő párhuzamok sorolását, végül mindig oda jutnánk, hogy a Focus kohéziója abban keresendő, miként is vélekednek ők a fényképezésről mint feladatról, s a cél eléréséhez vezető eszközökről. Ha nagyon leegyszerűsítjük: megtalált kép helyett kitalált képet akarnak. Előnyben részesítik a koncepciót az impresszióval s az esetleg abból kiinduló vízióval szemben. Gondolkodó fényképészek, ugyanúgy, ahogy azok a mindössze néhány évig együttműködő, múlt század eleji magyar festők – a legendás Nyolcak –, akik hadat üzentek „minden impresszionizmusnak, minden szenzációnak és hangulatnak...”, s akik a maguk törekvéseit *gondolkodó*, mi több, *kutató* művészetként határozták meg. Domináns és leginkább átütő erejű műfajuk a portré volt, csakúgy, mint a Focus tagjaié. Méghozzá az analitikus és pszichologizáló, azaz a töredékekből új egészet konstruáló portré. A párhuzam ennyiben ki is merül, hiszen a mi kortársaink felfogása a képmásról jóval összetettebb, mint száz évvel korábbi elődeiké. Ezt bizonyítja a működésüket retrospektív ígérennyel számbavevő könyv, s erről tanúskodik a Művészetek Házában rendezett „helyzetjelentő” kamarakiállítás is. Mindkettőből kitűnik, hogy a gondolat, a *program* képi megjelenítésének legfőbb eszköze a szerialitás. A koncepció gondosan felépített sorozatokban, tematikus ciklusokban ölt testet, amelyek azonban sohasem folyamat-ábrázolások. Nem az időbeliség egyetlen képbe nem sűrítendő stációit rendezik össze, mint az akcióművészeti megnyilvánulásokat fázisképekkel dokumentáló képzőművészek. Az ő sorozataikat – haladjunk időrendben – az ikonosztázok teológiaiilag (tehát konceptuálisan) meghatározott rendje, az ősgalériák és „uomini famosi” sorozatok reprezentációs indítéka, a szociofotósok dokumentatív késztetése, a természettudományos megfigyelés vagy a képelméleti toposzok (tükör, ablak, színpad, maszk, transzparencia) használatának repetíció iránti elkötelezettsége szerkeszti egyggyé.

Hiába kerülgétjük, az idő kérdése minduntalan előtűremkedik a csoportnak tükröt tartani kívánó recepcióban. Bármily különösen hangzik, a Focus képviselte fotó-felfogásban a fénykép időhöz kötött volta sokkal szembeűnőbb, mint a képzőművészetben. A római köztársaságkori portrészobrászat vagy az etruszk figurális sírművészet arcaiban könnyebb (és hideglelősebb) ismeretlen kortársainkat felfedeznünk, mint a harminc, ötven vagy száz évvel ezelőtti fotográfiában. Az idő múlása emitt dermesztőbben hat ránk, hiszen ezeket az embereket, helyszíneket, állapotokat ismerhettük, és visszavonhatatlan megváltozásukat, eltűnésüket személyesen átéltek. Azaz saját időnk múlásával szembesülünk. Valószínűleg akkor is így működne ez, ha a csoport tagjainak jó részét nem béklyóz-

ná a tágabb értelemben vett hely, ahol élünk, s ahol privát időnk (vö.: a szintén fényképező Nádás Péter „saját halála” és „párhuzamos történetei”) homokszemeit pergetjük. A fotó sérülékenységet, időnek kitett mivoltát mutatja az is, hogy mennyire nem alkalmazható rá Heidegger hasonlata a régi bútor történetiségéről, mely szerint a tárgy (és így a műtárgy) egyszerre létezik a jelenben, és őrzi azt a világot, amelynek részese volt. A helyzet itt bonyolultabb. A kép őrzi a szemünk láttára történetivé váló világot, miközben eredeti anyagi mivoltában gyakorta megsemmisül. A régi nagyítások elvesznek a régi technikákkal együtt, amelyek segítségével a jobb esetben megmaradt negatívot új életre lehetne kelteni. Marad a számítógép, a szkennelés mint a rekonstrukció lehetősége, hogy a szép kivitelű könyvben a mindig csak hozzávetőlegesen hű szimulakrumot, a reprodukció reprodukcióját láthassuk. Azaz nemcsak valóság és látszat viszonyának egyetemes filozófiai érvényű problémájával, hanem azonosság és különbség, maradandóság és változás Walter Benjamin-i, borgesi és dantói dilemmájával néztek farkasszemet a digitalizáció, a manipuláció számítógépes eszközeit új képeiken is otthonosan használó csoporttagok, amikor saját csoport-létük rekonstruálására vállalkoztak. Rá kellett jönniük, hogy nem pusztán a látható és rejtőzködő közösségi képi hagyomány krónikásai ők, hanem önnön pályafutásuké is. Ráadásul olyan körülmények között, ahol a fényképezés új technikai lehetőségei (amellett, hogy expanzív módon demokratizálják a valaha volt mesterséget) kétségeket támasztanak a fotó hiteles dokumentumként felfogható státuszával kapcsolatban.

Pedig a Kincses Károly elképesztően alapos adatgyűjtése révén pontos eseménytörténettel szolgáló könyvből is az tűnik ki, a dokumentarista hajlamnak döntő szerepe volt a kezdeteknél. Cseri László szociális otthonokban és nyomortelepeken rögzített portréi vagy a csoporthoz később csatlakozó Marsalkó Péter falusi (bissei) karaktereket attribútumaikkal felsorakoztató ciklusa a szociófotó gazdag magyar hagyományai mellett még azt az aufklérista érdeklődést is felidézik, ami mondjuk a 18. század végén Johan Martin Stockot erdélyi cigány muzsikuskoról készített etnografizáló és forrásértékű rajzainak megalkotására és kiadására (!) sarkallta. Ám a ház kívülről is lehet éppolyan sokat (néha többet) mondó, mint a benne lakókat valaha befogadó enteriőr. Borbély Tamás és Harnóczy Őrs mégoly poétikus pécsi épületfotói a helyszínválasztás és a torzítás módszereinek különbsége ellenére ugyanúgy dokumentumok. Nekik: „A város mindörökké” (Csorba Győző). A főntebb említett kétféle idő munkálkodását a málladozó falaknál is szívszorítóbban érzékeltetik az épületeken a nyolcvanas években még látható reklámok, hirdetések, cégtáblák és portálok. (MUNKA- és VÉDŐRUHA)

De maradjunk még egy bekezdés erejéig a portrénál. Kálmándy Pap Ferencet mintha kizárólag e műfaj intim (baráti) és nyilvános (riporteri) válfajai érdekelnék. Akad persze kivétel is. Példának okáért a környezetszennyezés témáját szimbolikus eszközökkel feldolgozó sorozat a hetvenes évek végéről, vagy az alkalom szülte ciklus 1980-ból, melyben barátait egy természettudományi kiállítás bontásra ítélt diorámai közt rendezi színpadképpé, majd a muzealizálás jegyében barnára hívott nagyításokat készít a „jelenetekről”. Egyrészt messze megelőzi ezzel a kortárs fotó- és képzőművészet mára divattá koptatott tematikus trendjeit, másrészt szinte gyanútlan önfeledtséggel játszik az idő többszörös csapdájában. Múzeum, dioráma, mesterséges Paradicsom, benne preparált öröklétükben is elavult állatokkal és fiatal mivoltukban megörökített régi barátokkal. És persze jórészt öntudatlan idézetek halmaza a festészet történetéből: az ideális tájtól a kosztümös árkádiái pásztorokig (Watteau) és Gauguin vágyott örök nyarának blaszfémikus kiforgatásáig olyan hidegben, amilyen csak egy bezárt természettudományi múzeumban lehet.

Ahogy a múzeumok, úgy a családi fotóalbumok is az emlékezetközösség gyűjtőhelyei. Cseri László rég meghalt fényképészek által (valószínűleg) rég meghalt modellekről exponált képekből készít a montázs eszközének bravúros alkalmazásával mesterséges

Harnóczy Örs: Lesők (2012)

Marsalkó Péter: Lélekbe zárva (2012)

archívumot. Az új képek tömény melankóliája a ma elképzelhetetlen arcok és az ő idejükben elképzelhetetlen beállítások disszonanciájának eredőjeként jön létre. Ezt megelőzően, a nyolcvanas évek elején Cseri látszólag messzebbre ment a képmások torzításában. Egyszerű trükkkel előállított gyűrt képei a „tisztá” fotótechnika ellenére par excellence képzőművészeti montázsok. A táji és figurális elemek torzítása, a kontaminált lények szürreális lebegése Bálint Endre vegyes technikájú fotókollázsait idézik.

Nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy minden tudatosság ellenére a fotó mint médium olykor kézenfogva vezeti el a fényképészt a legegyetemesebb metaforákig. Borbély Tamás és Lajos László „kép a képben” kompozíciói, a többszörös és egymásbajátszó tükrözés lehetőségeit kihasználó munkái mindenesetre a festészet történetének Velázquez-től Derkovits-on át Magritte-ig ívelő leitmotivjára rímelenek.

Marsalkó Péter ugyancsak alak- és arcmásokkal szerepel a kötetben és a kiállításon is. A torzításnak, a megtévesztésnek azonban radikálisabb, bizarrabb eszközeit alkalmazza, mint társai. Maszkkal, maszkként működő nyújtott harisnyákkal, hálókkaal módosítja, csúfítja, teszi makabrálissá modelljeit. Mintha James Ensor világában közlekedne otthonosan. Gyakran alkalmaz gépen kívüli optikai szűrőket is a torzítás érdekében. Üveglapon, folyadékkal teli edényen át derengenek az alig felismerhető arcok. Kompenzáció volna ez a kenyérkereső mindennapokért, ahol újra és újra sosem volt és sosem lehetséges szépséget kell hazudni az erre vágyó megrendelőknél? Lehetséges, hiszen a kinagyított testrészekből álló sorozat (Maris néne) kíméletlen verizmusa is a csúfban keresi az esztétikumot és véli megtalálni az igazat.

Harnóczy Örs ugyancsak készített sorozatot (Fotószobrok, 1995) emberi testrészekről. Ő azonban szokatlan nézőpontjaival és képkivágásaival a tökéletességet vette célba. A teremtését és a fényképezését, hisz mindkettő a szabályos és a szabálytalan kényes egyensúlyában valósul meg. Képei már-már csendéletnek hatnak, valahogy úgy, mint Cézanne tájai és öregkori ideális aktkompozíciói (legalábbis Tolnay Károly szerint). Legfőbb erényük azonban az, hogy ezt a csendet, a testek csendjét tényleg csak fotográfiában lehet elképzelni. Ha Harnóczy abszolút fényképeiben és Marsalkó naturalizmusában a közelet keressük, hamar felötlük Kosztolányi megjegyzése a festő Nagy Istvánról: mindketten „a létezés csodájára figyelnek”.

Alighanem ideje felhagyni az egyetemes művészeti és főleg festészettörténeti allúziókkal. A Focus csoport egyik legfőbb karaktermeghatározó vonása ugyanis a rendíthetetlen lokális kötődésnek az a foka, amire a legkevésbé sem vetül rá a provincializmus árnyéka. A lokalitás láthatóan nem a lehetőségek beszűkülésének kényeszerű következménye, hanem tudatos választás eredménye. „Itt van a város, vagyunk lakói.” (Másik János, Cseh Tamás) És itt van a mesterség, összes letűnt és okafogyott műfajával is, ahogy ezt Harnóczy Király utca sorozata sugallja, midőn a fényirdai ipar egy ritka műtípusát eleveníti fel, minden bizonnyal tudatosan: a boltjuk, műhelyük – gyakran vendéglőjük – előtt feszítő tulajdonosok és személyzetük portréit. A könyvben ők maguk, a csoporttagok is láthatók, ugyanebben az utcában, ugyanebben a pozícióban, miután 2009-ben új lendületet kapott aktivitásuk, és az EKF-évvél kapcsolatos felhőtlen optimizmusuk nem csupán köztéri kiállítások rendezésére, hanem magán-fotógaléria megnyitására is indította őket. A boltot és az illúziókat ugyanúgy ledarálta a felgyorsult idő, mint a Harnóczy-sorozat szinte minden megörökített locusát. De a focusosok léptei még mindig a város sok-sok képen felismerhető utcaköveit koptatják. Egy kivételével. Az alapítók közé tartozó F. Kovács Attila hamar kivált a csoportból, és távozott a városból is. A posztmodern reflexivitás körébe sorolható képzőművészi, a magyar dekonstrukció markáns teljesítményének számító díszlet-, látványtervezői, belsőépítési, építészeti oeuvre-t és botrányt kavarázó megbízásokat (Terror Háza) tudhat maga mögött. No és jónéhány olyan fotót, melyek talán a legeredetibb és leginvenciózusabb tehetségnek mutatják őt a hajdanvolt pécsi Focusban.

Dr. Lajos László: Lábak (2010)

Fotós múltjáról az irodalom úgyszólván tudomást sem vesz. Nem úgy a gondosan szerkesztett Focus könyv, melyben reprodukálják félreismerhetetlen, mert dinamikájukban mindenkéintől különböző felvételeit 1977-ből, és megemlékeznek róla a ma is együttműködő tagok a Kincses Károly által készített interjúkban.

A könyv impresszuma így kezdődik: „Megjelent a Focus csoport 35 éves fennállása alkalmából rendezett kiállítás alkalmából.” A dolgok azonban nem egészen így festenek. A pécsi Művészetek Háza Breuer Marcell termében 2012 novemberében rendezett kiállítás határozottan kamara-jellegű volt, mégis alighanem többen látták, mint ahányan a valóban retrospektív kötetet kézbe vehetik. Mert utóbbi a gondos szerkesztési munkának, az igényes nyomdai kivitelezésnek és leginkább a fényképezés iránt valódi affinitással, a téma iránt pedig mély empátiával rendelkező – szintén Pécsről elszármazott – Czákó Zsolt egyszerre lenyűgöző és mégis kordában tartott tervezői kreativitásának köszönhetően olyan választékosá sikeredett, hogy kétséges, vajon át tud-e hatolni a csak ajándéknak jó albumokkal telített könyvpiaci ragacsos mocsarán. Van tehát egy minden szempontból maximalista és enciklopédikus igényű kiadvány, s hozzá, mintegy függelékként egy kevésbé reprezentatív helyszínen megrendezett, valóban „alkalmi” kiállítás. Az úgy többet érdemelt volna. Mindazonáltal a kiállítás önmagában, mi több, a pécsiség érzelmi béklyóitól eloldva is élvezhető.

Nézzük betűrendben! Borbély Tamás – az előzmények ismeretében nem meglepő – torzított portré-részleteket állít ki, 2012-ből. Cseri László külső és belső terekben készített arcmaisait ma már a régi gyűrés helyett photoshop-programmal alakítja expresszív és szurreális, egyre inkább eltávolítva őket a „közvetlenség vágyképétől”. Harnóczy Örs szintén 2012-es képein a kukucskáló pózba állított modelleket kék „kontaktlencsével” állcazza, így adva nyomatékot a *ki néz kit?* örök fotóelméleti dilemmájának. Kálmándy Pap Ferenc viszont időutazásra invitál régi zenészfotóinak delikát válogatásával. Lajos László az egyetlen, aki új képeinek mágikus (és manipulált) realizmusát nem az emberi képmás, hanem a csendélet és enteriőr műfajában bontakoztatja ki. Marsalkó Péter legújabb portré-fragmentumai ezúttal is a „természetes” optikai szűrők torzító effektusaira építenek. Eltűnődhetünk a képmás mint *összetett szó* szemantikai tartalmain. És még valamin, azon a furcsa kérdésen, hogy hol is van valójában a fénykép. Negatívon? Papírképen? Könyvben, újságban, folyóiratban? Kiállításon? Uniformizált vászonpinten, mint ez alkalmal? Vagy csupán egy számítógép memóriájában? Esetleg a miénkben?

SZABÓ DEZSŐ ÚJRAÉRTÉKELÉSE¹

Az „újrértékelés” szó ma rosszul hangzik. Az újrértékelést meghirdető, egyre környöttelembb igyekezet talán az 1940-es, 1950-es évek fordulóján lehetett utoljára annyira hiteltelen, mint napjainkban. Amikor Szabó Dezső, Tormay Cécile, Nyirő József és Wass Albert lettek a jelenlegi oktatási kormányzat kedvezményezettjei, nyilvánvalóvá vált a politikai akarat nyílt és illetéktelen határsértése. Hiszen aligha lehet szó esztétikai értéken alapuló elégtételről ott, ahol egy Nyirő József azon az áron kerül be az újra kötelezővé tett, központilag deklarált középiskolai tantervbe, hogy közben olyan nagyságrendű alkotók szorulnak ki onnan, mint Füst Milán. Ráadásul az indoklásokban szereplő „nemzeti konzervatív” besorolás sem illik erre a névsorra, melyet néhai Csurka István is büszkén vállalt volna. Könnyen lehet, hogy nemcsak Szabó Dezső lóg ki e kategóriából, hanem Nyirő és Wass is, és valamennyien *nemzeti radikálisnak* nevezhetők. Mannheim Károly konzervativizmus-jellemzését felhasználva talán úgy lehetne legplasztikusabban jellemezni a különbséget, hogy míg a konzervatív ideológiát a hajdani tradicionális értékek problematikussá válása hívta életre, addig a nemzeti radikalizmust épp a konzervativizmus tehetetlensége, hitelvesztése. Amikor már nem elegendő a hagyományos értékrend fenntartásának előnyeire hivatkozni, hanem *újra kell teremteni* (akár erőszakkal) azt a világot, amelyben ez az értékrend érvényesül. A konzervatív csupán terelni igyekszik az ő népét a „bevált”, „természetes”, „magától értetődő”, de sajnálatos módon némelyek által kétségbe vont úton, a radikális viszont *téríteni* akar, az egyetlen, célba vezető irányt kijelölve, minden eszközt felhasználva – ha kell, nemzetvezetőként vagy akár idegenvezetőként is. Tulajdonképpen logikus fejlemény, hogy az Európa hanyatlását vizionáló és a magyar történelemben sokadik alkalommal „saját utat” meghirdető mai politika vonzódik a nemzeti radikalizmus kipróbált alakjaihoz. Azon sem akadhatunk fenn, hogy álcázni próbálja őket a „konzervativizmus” mégiscsak megengedőbbnek, nemesebbnek tetsző formulájával. Azt már kevésbé értem, hogy konferenciánk címválasztása miért vette át ezt a felülről jövő népi kezdeményezést.

Más kérdés, hogy a két nézőpont valójában egy gyökerű, hiszen mindkettő *zárt, szabályozott, hierarchikus társadalomban* gondolkodik. Jellemző példa lehet erre Szabó Dezsőnek az az 1915-ös írása, *Az individualizmus csődje*, amely igencsak kiverte a biztosítékot a *Huszdik Század* és a *Nyugat* körében.² Ebben a cikkében mintegy összegezte, és nyíltan ki mondta az 1912 körül kialakult felfogását. Immár nemcsak érintőlegesen magyarázta (mint az irodalmi tanulmányaiban), hanem frontálisan támadta az „utolsó százötven év nehéz nyavalyáját”, a *romanticista* lelki formát és a *szabadverseny demokráciát* s a mögöt-

---

Az itt következő négy előadás A nemzeti konzervativizmus irodalomszemlélete elnevezésű, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének szervezésében megtartott konferencián hangzott el 2012. október 30-án. A konferencia további négy előadását, Földes Györgyi, Karafiáth Judit, Rákai Orsolya és Szolláth Dávid írásait februári számunkban közöljük.

¹ Az alábbiakban elsősorban az *ideológus* Szabó Dezsőről lesz szó. Előadásomban messzemenően támaszkodom korábbi Szabó Dezső-tanulmányomra (lásd Veres András: *Egy 20. századi próféta*, in Szegedy-Maszák Mihály–Veres András szerk.: *A magyar irodalom története III. 1920-tól napjainkig*. Gondolat Kiadó, Bp. 2007. 190–201.), ugyanakkor több lényeges kérdésben felülbírálok annak álláspontját.

² Szabó írása eredetileg a *Huszdik Század* 1915. 8. számában jelent meg, a 81–94. lapon.

tük állítólag meghúzódo *individualista* szellemet. Az *individualizmus csődje* nem kevesebbet állított, mint hogy maga a világháború is ennek „a százötven év óta dühöngő individualis folyamat”-nak „paroxizmusa, logikus legvégső kifejlése”.³ A szabadverseny ugyanis szerinte „szükségszerűen magával hozta a minden eszközzel való versenyzést, s ez felszabadította az eddig leszocializált és, kegyetlen vad ösztönöket”.⁴ Szabó Dezső hitet tett a maga katolikus és konzervatív meggyőződése mellett, s a kibontakozást egy olyan új lelki egység, kollektív rend kialakulásától remélte, amely a szociális dogma, a diszciplináris tagoltság és a dogmákat érvényesítő egységes szociális nevelés hármasságán alapul.⁵

Szabó Dezső monográfusa, Gombos Gyula szerint e hármas követelmény mint társadalmat konstituáló erő „nem nagyon vitatható”, az viszont igen, hogy Szabó nem konkretizálja jelentésüket.⁶ Én éppen fordítva látom. Egy ilyen átfogó politikai programot kifejítő publicisztika nem bocsátkozhat részletekbe, de fontos, hogy *milyen értékeket* jelöl ki. Szabó Dezső társadalomeszménye pedig egyenesen Platón államának rideg rendjét idézi fel. Aligha kell hosszan fejtegetnem, hogy a konzervatív értékek effajta szélsőséges megjelenítése – mindenekelőtt a feltételek elégtelenségének és az ellenfelek, a liberális és a többi konkurrens értékrendnek tökéletes figyelmen kívül hagyása mellett – meglehetősen radikális és utópikus elképzelés volt, *legalábbis* 1915-ben.

Ismeretes, hogy Szabó Dezsőt szertelen, összeférhetetlen viselkedése mintegy predestinálta arra, hogy mindenhová és sehová se tartozzék.⁷ Magam is hajlottam erre a vélekedésre. *A magyar irodalom történetei* című kézikönyv Szabó Dezsőről szóló fejezetében úgy fogalmaztam, hogy „alighanem ő volt a 20. századi magyar irodalom legtöbb indulatot és vitát kiváltó, sehová sem besorolható alakja. Állandóan változtatta nézeteit, de soha a radikalizmusát.”⁸ Ma már másként látom. Igaz, hogy többször is módosultak-változtak Szabó Dezső nézetei az idők folyamán, de az 1912 körül kialakult, majd a háború alatt *kikristályosodott álláspontjának fundamentális elemei mindvégig megmaradtak.*

Ami szellemi poggyászát illeti, az értelmező nincs könnyű helyzetben. Példaképéhez, Ady Endréhez hasonlóan neki is alapélménye ifjúkorában a magyar glóbusz kisszerűsége, kulturálatlansága, a személyiség beszorítottsága, s a kálvinista neveltetés az ő esetében is csak fokozta elégedetlenségét, tenni akarását. Bár nyelvésznek indult, az 1905/1906-os párizsi tanulmányútja egyszerre jegyezte el az irodalommal és a politikával. Nemcsak a szimbolista költészet volt rá meghatározó hatással, hanem a szeme előtt folyó politikai küzdelem is, mert hogy ekkor érte el végkifejletét a Franciaországot két táborra szakító Dreyfus-per. Mély benyomást tett Szabó Dezsőre a megújuló, harcoss *katolicizmus* és a látványosan erősödő *szocialista* mozgalom. Nem kerülte el figyelmét, hogy a

³ Szabó Dezső: *Az individualizmus csődje*, in Uő: *Egyenes úton. Tanulmányok és jegyzetek*. Püski Kiadó, Bp. 2003. I. kötet 156.

⁴ I. m. 163.

⁵ I. m. 164–165. A „diszciplináris tagoltság” a különféle társadalmi csoportok munkamegosztásban elfoglalt helyének rögzítését jelenti.

⁶ Gombos Gyula: *Szabó Dezső*. Püski Kiadó, Bp. 1989. 144–145.

⁷ Jellemző példa lehet, hogy 1929 szeptemberében (két és fél hónappal azelőtt, hogy bejelentette: kivándorol és örökre itthagya Magyarországot) a *Magyar Hétfő* című lap kedélyeskedő riportere a következőképpen vezette fel a vele készített interjút: „Minden élő és szereplő ember ellenségével ülök a Philadelphia-kávéházban. Szabó Dezsőről van szó, aki egyik legfőbb nevezetességét azzal érte el, hogy robusztus tehetségét eddig még semmiféle irány, semmiféle sajtó-organum és semmiféle társadalmi megnyilatkozás keretein belül sem tudta néhány hónapnál tovább elhelyezni.” – Vö. [Név nélkül]: „Fájdalmas egyetemes rothadás van nálunk.” Szabó Dezső nyilatkozata az irodalomról és magáról. *Magyar Hétfő*, 1929. szeptember 9. 4.

⁸ Veres András: *Egy 20. századi próféta*, i. h. 191.

konzervatív erők a munkásmozgalom sikerével szemben éppen az *antiszemizmust* vetették be, mint jelentős tömeghatás kiváltására képes ellenszert. Franciaországi tapasztalatai révén Szabó Dezső életre szóló oltást kapott.⁹

Az egyetem után, tanárkodásának éveiben sokáig csak kereste a helyét, s egyedül *nonkonformista* magatartásával tűnt ki.¹⁰ 1910-ben belekeveredett a fizetésemelést követelő tanárság mozgalmába, és az általa fogalmazott kiáltvánnyal még gróf Tisza István miniszterelnök figyelmét is sikerült felkeltenie. Ám a méltán népszerűvé vált nyitó mondatokat nem kell félreérteni, távolról sem valamifajta szocialista sugallat ihlette őket. „Meg kell gondolni – írta Szabó –, hogy a *Himnusz*t éhes hassal csak egy bizonyos ideig lehet énekelni. A végképpen elnyomorgatott ember vöröset lát, és vörös nóták buggyanak az ajakára.”¹¹ A „vörös nóták” nem jelentett többet, mint a fenyegető, elkerülőldő *veszedelmét*. Csak hát Szabó Dezsőt felüggesztették állásából, Tisza István egy cikkben még hazafiatlansággal is megvádolta, ami persze belépőjegyül szolgált a *Huszedik Század*hoz és a *Nyugat*hoz, s az utóbbiban még keményen meg is felelhetett a grófnak.

A Szabó Dezső-irodalom Nietzsche mellett számon tartja (még hozzá *egyaránt* tartja számon) Maurice Barrès, a francia katolikus neonacionalizmus vezéralakjának és a radikális szocialista Georges Sorel, az anarchoszindikalizmus atyjának hatását. Egyfelől a *rend és tekintély elvét*, másfelől az *erőszak kultuszát* vette át, s mindenekelőtt azt, hogy a *kollektív egység megteremtése* a legfőbb csodaszer a társadalom bajainak orvoslására. Szabó Dezső saját álláspontja (mint már utaltam rá) 1912 körül alakult ki. Különös *kettősség* jellemezte: a szimbolista, posztzimbolista és korai avantgárd irodalom értő-igenlő elfogadása és képviselése, *ugyanakkor* konzervatív, rendpárti társadalomkép.¹² Tehát Szabó Dezső az első között írt expresszionista novellákat, harcosan kiállt a futuristák, illetve az avantgárd mellett – ismeretes, hogy Kassák Lajos folyóirata, *A Tett* az ő baráti beköszöntőjével indult.

Csakhogy a modern költészet dekadenciáját Szabó Dezső egy *átmenetinek* tekintett kor, az *én beteges túltengésének* kifejeződéseként fogta fel és tartotta jelentősnek. Úgy vélte, hogy a középkor intézményes és lelki egységét, kollektív rendjét három lépésben szétverte az individualizmus. Luther nyomán a hitnek, Descartes nyomán a megismerésnek, Rousseau nyomán az erkölcsnek lett *kritériuma* a tiszta én. De amennyire elkerülhetetlen volt a korábbi állapot felforgatása, annyira szükségszerű a modern anarchiából kiemelkedő új társadalmi intézmények, ha tetszik, az új kollektív rend megszületése. Nem alaptá-

⁹ Jól példázhatja ezt a *Nyugat*ban közzétett, botrányt okozó 1913-as esszéje, *A magyar protestánsizmus problémája*, ahol azt vetette a magyar protestánsizmus szemére, hogy nincs korszerű mondanivalója, s egyetlen ambíciója, hogy csakazértis ellentmondjon a katolicizmusnak. Így pedig menthetetlenül lemarad a két életképes kollektivistá mozgalom, a katolicizmus és a szocializmus mögött. (Lásd in *Egyenes úton*, 145–149.) Szabó Dezső felvetését nem akárhik, Móricz és Ady próbálták megválaszolni, nem sok sikerrel.

¹⁰ Vidéki városok gimnáziumaiban tanított, kihívó viselkedésével rendre botrányokat okozott, amit ismételten áthelyezés követett. (Gombos Gyula szerint ő volt „a legtöbbet áthelyezett tanár”. Vö. Gombos Gyula: i. m. 89–97.) Például Székesfehérváron az ultramontán katolicizmust képviselve politizált, Nagyváradon viszont Juhász Gyula és *A Holnap* megtérítette őt Adyknak és az új idők új dalainak.

¹¹ Lásd Szabó Dezső: „Kedves Kollégáink!”, in *Egyenes úton*, 352. (Az idézett szöveg az eredetiben kurzíválva van.)

¹² Korántsem állt ezzel egyedül. Kosztolányi Dezső még az 1920-as évek elején is szívesen hivatkozott arra, hogy „a politikai és irodalmi forradalom a legtöbb írónál nem esik egybe, sőt majdnem mindig szöges ellentétben áll”. – Vö. Kosztolányi Dezső levele Tolnai Vilmosnak, [Budapest, 1922 eleje], in Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Egybegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Réz Pál. Az 1933–1934-es naplót sajtó alá rendezte Kelevéz Ágnes és Kovács Ida. Osiris Kiadó, Bp. 1996. 471.

lanul jelentette ki a *J. J. Rousseau érzelmi morálja* című, 1912-es esszéjében, hogy végső soron „az egyén, az individualizmus, az anarchia is társadalmi funkció”.¹³ Mint ahogy magától értetődő volt számára az is, hogy a művészetet társadalmi szükséglet hívja létre. E megállapításaival éppúgy szembe ment a *Nyugat* fő vonulatával, mint az individualizmus átmenetivé való lefokozásával.

Két évvel később pedig, a háború kirobbanása után, a francia faj állítólagos tragédiája fölött borongott, úgy vélekedve (szinte a *francia szélsőjobbhoz hasonlóan*), hogy a baj korábban kezdődött, már Rousseau-val, a német kultúra átvételével és a polgári szabadverseny bevezetésével: „A tragédia előkészítő mesterei elsősorban Rosseau és az individualizmus többi gyújtogatói, mely a francia fajjal, annak elérhető irányával volt halálos ellentétben. A német 42 cm-es lövegeket a francia fajra végzetes individuális német filozófia és irodalom hatása előzte meg. A polgári szabadverseny-demokrácia végzetes ellentétben látszott lenni a mai napig a francia faj életalakító erejével, s ez a demokrácia, mely megváltó átmeneti fázisa volt Európának, fatálisan meggyengítette azt a fajt, mely azt világgá proklamálta.”¹⁴

Szabó Dezső tehát már korán kialakította rendpárti elképzelését, ám liberális barátai csak extremistát, illetve excentrikusságot láttak benne. A századelő magyar irodalmi és kulturális ellenzéke – éppen a Szabó által kárhóztatott individualizmus és a liberális elvek, így a tolerancia híveként – kifejezetten pártolta saját táborának sokszínűségét, heterogeneitását. Csak a már említett 1915-ös nyílt támadása a szabadverseny és az individualizmus ellen, *Az individualizmus csődje* nyitotta fel valamennyire a szemeket. Maga Jászi Oszkár, a *Huszadik Század* szerkesztője válaszolt Szabó Dezső provokatív fölvetésére.¹⁵ Szabó Dezső viszonyválaszában (ekkor még) igyekezett enyhíteni a szembenállást, „a végcélok közös kívánatában teljesen Jászi Oszkár táborába” tartozónak vallotta magát. Úgy tett, mintha félreértés történt volna. Természetesen nem értették félre, de a *Huszadik Század* és a *Nyugat* körében még sokáig nem akarták elhinni, hogy Szabó Dezső nem tartozik közéjük. Az 1915-ben őt rendre utasító Jászi Oszkár 1918 végén (immár miniszteri pozícióban) felhozatta Szabó Dezsőt Pestre, és kinevezte a VI. kerületi főreálhoz, ahol rövid ideig még tanított is.¹⁶ A polgári radikálisok segítségét Szabó Dezső azzal hálálta meg,

¹³ Szabó Dezső: *J. J. Rousseau érzelmi morálja*, in *Egyenes úton*, 61.

¹⁴ Szabó Dezső: *A francia pszichéhez*, in *Egyenes úton*, 68. Az írás pikantériái közé tartozik, hogy kimondatlanul ugyan, de jól érzékelhetően hivatkozik a *belső, szerves fejlődés* fontosságára, ami a klasszikus konzervatív gondolkodás egyik legkedveltebb gondolata.

¹⁵ Az individualizmus a vádlottak padján című írásában (1915) Jászi igen határozottan utasította vissza a háborúban játszott felelősség vádját: „Szinte mulatságos az európai vérfürdőért az Übermenschek individualizmusát tenni felelőssé egy oly társadalomban, melynek óriási többsége nemcsak ellenszegülés, de ellenvélemény nélkül megy vágóhídra, kritika nélkül fogadva el a cenzúra által ráncigált sajtó egész ideológiáját.” Nemcsak az individualizmus, hanem a szabadverseny és a demokrácia becsületét is védelmébe vette. Arra hivatkozott, hogy a kor két meghatározó intézménye, a továbbélő hűbéri nagybirtok és az érdekeit védővámval körülbástyázó, protekcionista monopólium valójában nem érvényesítője, inkább kiküszöbölője a szoros értelemben vett szabadversenynek. (Vö. Jászi Oszkár: *Az individualizmus a vádlottak padján*, in *Jászi Oszkár publicisztikája*. Vál. és szerk. Litván György – Varga F. János. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1982. 237–241.) Tekinthejtük Jászi Oszkár szociálliberális antikapitalizmusát még annál is elmentmondásosabb álláspontnak, mint vitapartner romantikus, rendpárti antikapitalizmusát, de kétségtelen erénye, hogy elismeri (sőt túlbecsüli) a modern kor pluralizmusát és nyitottságát. A Szabó Dezső-féle elképzelés viszont a biztonság és az átláthatóság oltárán feláldozna mindent, amit a kapitalista fejlődés anyagilag és kulturálisan teremteni képes.

¹⁶ Ennek legalább annyi pozitívuma volt, hogy nagy hatást gyakorolt diákjaira, köztük a kis Köszter Artúrra.

hogy a *Nyugat* 1919. április 1-jei számában (*Az egész emberért* című írásában) a Tanácsköz-társaság kikiáltását üdvözölve az októbristákat durván beletaposta a földbe. A *Huszádik Század* szerkesztősége felháborodva tiltakozott, és a barátságának immár vége szakadt. De némelyek még ezután is illúziókat tápláltak iránta.¹⁷

Valójában nem volt közüjük való. Mint láthattuk, Szabó Dezsőt már korai benyomá-sai rendpárti irányba terelték, tulajdonképpen ez változott egyre radikálisabb állásponttá az idők folyamán. Ma már úgy gondolom, hogy az 1918 utáni vélekedéséhez elsősorban a *világháború* szolgáltatta a municiót. Ahogy korábban a francia faj tragédiáján kesergett (persze nem kis iróniával), immár minden irónia nélkül a *magyar faj végzetesnek látott pusztulása* lett a legfőbb (sőt éveken át csaknem egyetlen) témája. *Az elsodort falu* is erről szól, s ne feledjük, hogy a regény már 1918 őszén elkészült – tehát még a *forradalmak előtt*. A heroikus-szatirikus irányregény mondanivalóját Karácsony Sándor joggal foglalta össze abban, hogy „összeomlott a világ és előlről kell kezdeni mindent”.¹⁸ A háború utáni újra-kezdésre (együttal a magyar társadalom modernizációs válságára) kereste és vélte meg-adni a választ. Alighanem a magyar irodalom egyik *legideologikusabb* művéről van szó. A *parasztság* benne éppúgy nem társadalmi csoportalakzat, hanem értékfogalom, mint a proletariátus a marxista szerzők műveiben. Figyelemre méltó, hogy ebben a művében már a dekadens irodalom (a *Nyugat* köre is) – szemben Szabó korábbi beállítással – az individualista métely reprezentánsaként szerepel, nyíltan *negatív* megítélést kap.

Tulajdonképpen a forradalmak és az ellenforradalom igencsak kapóra jöttek számára: mindegyiktől a maga álmai valóra váltását, a magyar faj talpra állítását remélte. Ezért mindet örömmel üdvözölte, majd gyorsan kiábrándult belőlük. A Károlyi-féle forradalmat utóbb álságosnak tartotta, úri huncutságnak. A kommünt egyenesen vakvágánynak ítélte, mert nem az általa igazinak vélt forradalmat, a „faj forradalmát” kívánta megvalósítani. Rasszista fogalomrendszerében ez úgy jelent meg, hogy a magyar forradalom vég-rehajtasát „kisajátították” a zsidók. (Egykori fegyvertársa, Kassák Lajos írta meg az *Egy ember élete* című önéletrajzának kommünről szóló részében azt az emlékezetes jelenetet, az Írói Direktórium egyik utolsó ülésén, amikor Szabó Dezső minősíthetetlen hangon kelt ki a „gyalázatos zsidó törekvések” ellen, s hogyan kapta meg a méltó választ a halk sza-vú Szini Gyulától, aki fejére olvasta, hogy az ellenforradalommal paktál, miközben „a forradalmon élősködik”.¹⁹ Alighanem Szabó Dezső volt a legjobban fizetett író a tanácskor-mány regnálása alatt.)

Az elsodort falut nemcsak ő maga vélte fő művének, hanem a Horthy Miklós-féle ellenforradalom tábora, majd a népi mozgalmakkal rokonszenvező olvasóközönség is.²⁰

¹⁷ Például a kommunista Gábor Andor, akinek fullánkos nyelve vetekedett Szabó Dezsőével, a Bécsből emigránsként írt leveleiben még akkor is mentegette őt, amikor a Horthy-féle ellenforradalomban rövid ideig a kurzus egyik vezéralakjaként tündökölt, majd elbukott. „Úgy látszik – írta volt Gábor Andor –, azt az egyetlen igazán író, akinek tényleg volt összefüggése Adyval, sőt (Ady ismerősök megértene) annyira volt, hogy kurzus-íróvá tudott vetemedni [nem akár-milyen oldalvágás ez Ady felé – V. A.], de mert író akart maradni, nem maradhatott kurzus-író: Szabó Dezsőt a kurzus már agyonütötte. És, sajátságos viszonyok, ezt csak a kurzus ellenfelei sajnálják, akiknek fáj ugyan Szabó Dezső aljassága, de mégis szeretettel néztek feléje, mert ez a gazember közüjük való volt: tehetsége volt neki.” – Gábor Andor: A másik Ady vagy Endre és Lajos, in *Uő: Bécsi levelek*. Athenaeum Könyvkiadó N. V., Bp. é. n. [1950] 191–192.

¹⁸ Lásd Karácsony Sándor: Szabó Dezső, in *Szabó Dezső Emlékkönyv*. Összeáll. Szócs Zoltán. Szabó Dezső Emléktársaság, Bp. 1993. 17.

¹⁹ Kassák Lajos: *Egy ember élete*. VII. *Károlyi forradalom* – VIII. *Kommün*. Pantheon kiadás, Bp. é. n. [1934] 122–124.

²⁰ Trianon árnyékában szinte divat lett *hanyatláselméleteket* felállítani arról, hogy a magyarság mi-kor és hogyan tévesztett utat.

Szabó Dezsőt részben könyvének sikere tévesztette meg 1919/1920-ban, amiért is a kurzus elején ideológiai vezető szerepet vállalt. Azt hitte, hogy végre az általa elképzelt valódi forradalom fog kibontakozni: *a vérségi és kulturális alapon összeforrott „magyar faj” önmagát megváltó forradalma*. Ady Kelet-mitológiáját átvéve és eltorzítva (Adynál a magyarság helyzetére valójában a Kelet és Nyugat két partja között hánykolódó „Kompország” szolgál metaforaként) úgy foglalt állást, hogy a Nyugat züllesztő, beteges hatásával szemben a parasztság ősi, nemzetmegtartó ereje jelenthet kiutat. A magyar kapitalizmus az ő szemében új idegenuralmat: a zsidók uralmát jelentette, azt, hogy Bécs után és mellett megjelent egy másik gyarmatosító.²¹ De őt nem olyan fából faragták, hogy megálljon félúton: *ő már nem akart semmiféle kapitalizmust*. A magyar faj védelmét attól várta, hogy a romlott, heterogén, kulturálatlan középosztály helyébe a magyar faluból fejlődjen ki új középosztály.

Tehát nem egészen alaptalanul gondolhatta azt, hogy nem ő változtatta meg álláspontját, hanem a két forradalom és az ellenforradalom bizonyult méltatlannak az ő álmaihoz. A Horthy-kurzusról hamar kiderült, hogy nem a parasztság ügye érdekli, hanem a feudális privilégiumok átmentése és az, hogy minél több hasznot húzzon a korlátok között engedélyezett kapitalista termelésből. Szabó Dezső felismerte, hogy tévedett, s volt ereje ahhoz, hogy szembeforduljon az új hatalommal.²² A politikai élettől látszólag visszavonult, szépiróként és publicistaként képviselte nézeteit, amelyek erőteljesen hatottak az egyetemi ifjúságra s főként a nacionalista diákszervezet, a Turul tagságára. Publicisztikája nyomán alakultak ki Magyarországon és az utódállamokban a „népi gondolat” híveinek szervezetei (mint például a Bartha Miklós Társaság). Ekkor alakította ki maga számára azt a sajátos prófétai szerepet, amelyet 1918-ban még Adynak tulajdonított. Ady prófétai jelentőségét azzal támasztotta alá, hogy *a világháború mintegy beteljesítette azt, amit Ady a magyarság pusztulásáról jóslott*. Szabó Dezsőnek nem kis szerepe volt abban (meglovagolva a nemzeti önsajnálatot), hogy a húszas évek derekán a hivatalos Magyarország megbékült az intranzigens, forradalmat váró költő emlékével. Mintegy Ady örökébe lépve tekintette magát Szabó hiteles prófétának, akinek jóslatai nem annyira a bekövetkező, mint inkább a *megvalósítandó* eseményekre irányítják a figyelmet.²³

²¹ Szabó Dezső tulajdonképpen régi-új hagyományhoz kapcsolódott, a századfordulón jelentkező német és magyar újkonzervativizmushoz, amely a szabadverseny veszteséinek ideológiája volt, s úgy próbált kitörni beszorítottnak megélt helyzetéből, hogy *antropomorfizálta* a problémát. Úgy hitte, hogy a könyörtelen haszon-elv nem a kapitalizmus szervező elve, hanem a zsidók faji tulajdonsága, s ha a zsidókat kiiktatják a kapitalizmusból, a kapitalizmus „tisztességes” lesz.

²² *A Levél a tisztviselőkérdésről* című írását használták fel ürügyként, hogy megtorolják a kurzus elleni támadásait. 1923 szeptemberében sajtó útján elkövetett igaztás és nemzetgyalázás címén indított eljárást ellene az ügyészség, el is ítélték, de börtönbüntetését nem kellett letöltenie.

²³ A történész Szabó Miklós méltán nevezte őt a kelet-európai politikai folklór jellegzetes típusa, a *politikai próféta* kialakítójának, és igen találó jellemzését adta e szerepkörnek: „Arról [...] van szó, amit Ady óta a magyar költő váteszi hivatásának szoktak emlegetni. A kelet-európai értelmiségi, s azon belül is kiváltképp a kelet-európai író, nem csupán művész, hanem a társadalom értékeinek, mindenekelőtt a nemzeti társadalom értékeinek, a sajátos nemzeti értékeknek letéteményese. Erre nem holmi vezérré választás legitimálja, mint a politikust, hanem művészi elhivatottsága, a művészi génusz joga. A próféta dolga, hogy a népszerűtlen igazságokat ki mondja. A hatalomnak is, a népek is a szemébe. A prófétát, megint csak szemben a politikussal, nem a siker igazolja. Ellenkezőleg: a próféta akkor jut hivatása magaslatára, amikor megkövezik. Minél magányosabb, annál elhivatottabban képviseli a közösség igazi enjét.” Szabó Dezső még Ady egyes pózait is átvette, mert e manírjai is hozzátartoztak prófétai szerepéhez, legendás összeférhetlensége éppúgy, mint az, hogy szűk tanítványi körrel vetette magát körül, és időről időre ezeket is elmarta magától. – Vö. Szabó Miklós: Szabó Dezső, a politikai gondolkodó, in *Uő: Politikai kultúra Magyarországon*. Medvetánc könyvek. Atlantis Kiadó, Bp. 1989. 215

A húszas években is fajelméleti alapon állt, aminek elmaradhatatlan eleme volt az elenségkeresés. Az általa bírált társadalmi történések mögött mindig valami asszimilált idegen etnikum uralmi törekvését igyekezett felmutatni. Eszerint a polgárság, a tőke természetesen zsidó, a kurzus bázisát jelentő hivatalnoki-katonatiszti réteg sváb, a klérus tót és sváb, az arisztokrácia pedig (ki tudja, mennyi faji keveredés után) a „legidegenebb nemzetiség”.²⁴ Ez a beállítás később sem változott, de folyamatosan módosult, Szabó Dezső ismételtelen másra helyezte a hangsúlyt, ami (kétségtelen) sok esetben jelentős következményekkel járt. Például a húszas évek elején bejelentette az antiszemitizmus csődjét, és a szociális kérdés megoldását, a demokrácia megvalósítását tartotta fontosabbnak. „Tévedtem én is, mások is a jóhiszeműek közül – írta már 1923-ban. – [...] A zsidókérdés csak egy része a magyar demokrácia problémájának. A feudális, klerikális, commercial-indusztriális kapitalizmus viszonya a dolgozók tömegéhez, [...] a munka kizsákmányolásának intézményes megszüntetése: ez az egyetemes probléma. Ha egyszer megvalósítjuk ezt a magyar demokráciát, ha egyszer lehetetlenné teszünk intézményeinkkel minden kizsákmányolást: akkor a zsidókérdés és minden faji kérdés önmagától elesik.”²⁵ A „faj” fogalmát a húszas évek derekától következetesen a „nép”-re cserélte fel. Az *ellenforradalom természetrajza* című, 1928-ban írt számvetésében pedig a keresztény kurzus egészét nevezte meg a magyarságot megnyomorító betegségnek.²⁶

E hangsúlyeltolódásokra főként az új történelmi próbatételek készítették őt. Hitler hatalomátvételétől kezdve már a náci fenyegetéstől féltette a magyarságot, a nyilasokat az idegen érdek hazai szálláscsinálóiaként támadta. 1935-ben meghirdette a hagyományos magyar nemzetudat revízióját: odáig jutott, hogy a magyarságot a korábban lenézett szomszédokhoz hasonló kis kelet-európai néppé nyilvánította, akinek a nagynemzeti nacionalizmus a legfőbb ellensége. E koncepció logikus következménye volt az Egyesült Kelet-Európai Államok gondolatának felvetése, és (paradox módon) nacionalista talajon igyekezett érvényteleníteni az irredenta politikát.

Összefoglalva az elmondottakat, szerintem valóban *újraértékelésre szorul* Szabó Dezső nézeteinek megítélése. 1919-ben nem árulta el sem a liberális, sem az avantgárd szövetségeseit, mert valójában az 1912 körül kialakított konzervatív-rendi, majd a világháború alatt ebből kinövő nemzeti radikális álláspontjához maradt hű. A félreértést mindenképp az okozta, hogy a tízes években a *Huszadik Század* és a *Nyugat* volt a két legfőbb fóruma. Miért éppen ezek? – lehet a következő kérdés. Többféle válasz is lehetséges. Tény, hogy a századelőn a nemzeti radikalizmusnak nem voltak saját fórumai. Ráadásul Szabó Dezső indulásakor csak annyi volt bizonyos, hogy szemben áll a hivatalossággal, ami biztosította helyét a politikai ellenzék soraiban. Ehhez képest később, a háború idején kristályosodott ki végleges álláspontja. Párhuzamnak kínálkozik, hogy 1929-ben, az Ady-revizió forgatagában, Féja Géza úgy próbálta felmenteni Adyt baloldali és liberális kapcsolatainak „bűne” alól, hogy arra hivatkozott: *akkor* csak így tudott Ady a tömegekhez szólni, és ez éppúgy törvényszerű volt, mint az, hogy később megrendült a hite táborában. Érvelni lehet hasonló módon Szabó Dezső esetében is.

Befejezésül *személyes* üggyel hozakodom elő. Szabó Dezső beemelése a gimnáziumi tantervbe nem akkora újdonság, mint némelyek gondolják. Hajdanán az akadémiai tanügyi reformbizottság irodalmi részlegének egyik vezetőjeként lehetőségem volt beleszólni az 1978-as tanterv kialakításába. Jóllehet magába a tantervbe végül mégsem került be Szabó Dezső ajánlott olvasmányként (mint ahogy szerettem volna), de az 1982-ben megjelent gimnáziumi 3. osztályos reformtankönyvünkben önálló fejezetet kapott szerzőtár-

²⁴ Vö. Szabó Miklós: i. m. 212.

²⁵ Szabó Dezső: Rocambol-romantika, in *Uő: Az egész látóhatár*. Püski Kiadó, Bp. I. kötet 494–495.

²⁶ Vö. Szabó Dezső: *Az ellenforradalom természetrajza*, in *Az egész látóhatár*, 382–388.

sam, Szörényi László avatott pennájából.²⁷ Természetesen nem *Az elsodort falu* lett kiemelve, hanem Szabó Dezső *Ecce homo* című 1925-ös novellája és az 1938-ban írt náciellenes szatírája, az *Egy nép elnyelésének művészete*. Azért ragaszkodtam Szabó Dezső tankönyvi szerepeltetéséhez, mert (már akkor) a 20. századi magyar kultúra egyik meghatározó alakjának tartottam.²⁸ Amikor tankönyvünk megjelent, Nagy Péter a *Népszabadság* hasábjain támadott meg minket, többek között Szabó Dezső szerepeltetése miatt. (Ami annál inkább figyelemre méltó cselekedet volt részéről, mivel ő éppen egy Szabó Dezső-monográfiával érdemelte ki nagydoktori címét.) A több mint kellemetlen incidensre tankönyvíróként megpróbáltunk válaszolni, de a mi szövegünk éppúgy nem jelenhetett meg, mint Szabolcsi Miklósnak, akkor az Országos Pedagógiai Intézet főigazgatójának hivatalos válasza sem. A késő Kádár-korszak egyik anekdotába illő epizódja, hogy ekkor pártvizsgálatot kértem magam ellen, az MSZMP KB által kijelölt bizottság pedig nekem adott igazat. Nagy Péter pártfegyelmet kapott, és Köpeczi Béla művelődési miniszter kapta feladatul, hogy a *Népszabadság*-ban válaszoljon Nagy Péternek.²⁹ Tehát a nemzeti radikalizmus ügye már az 1980-as évek elején is megfelelő figyelemben részesült a magas politika által.

---

²⁷ Lásd Szegedy-Maszák Mihály–Veres András–Bojtár Endre–Horváth Iván–Szörényi László–Zemplényi Ferenc: *Irodalom III*. Tankönyvkiadó, Bp. 1982. 409–412.

²⁸ Érveim közé tartozott, hogy micsoda értéktévesztés volna Németh Lászlót bevenni a tantervbe és ugyanakkor azt a Szabó Dezsőt nem, akinek köpönyegéből bújt elő egykor Németh.

²⁹ Vö. *Tankönyvháború. Viták a gimnáziumi irodalomoktatás reformjáról a hetvenes-nyolcvanas években*. Sajtó alá rendezte, szerkesztette és az összekötő szöveget írta Pála Károly. MTA Irodalomtudományi Intézete és Argumentum Könyvkiadó, Bp. 1991. 349–371.

A SZÉKELY EMBER MÍTOSZA WASS ALBERT TIZENHÁROM ALMAFA ÉS NYIRŐ JÓZSEF KOPJAFÁK CÍMŰ MŰVÉBEN

Ady Endre már 1905-ben így írt *A székelyek legendája* című jegyzetében: „A legutolsó időkhöz mesterségesen olyan képet adtunk róluk, mintha valamely fejlettebb bolygó idetévedt lakói lennének. Akik tudták, hogy ez nem igaz, azok sem mertek szólani. Most aztán megmentésükre tanácskozásként saját vérük kénytelen világgá kiáltani, hogy a székelyek nem arisztokratái a magyar népeknek. De mennyire nem azok. Még való lelki képességeik is elaludtak. Erőben, erkölcsben félelmetesen lefogytak székelyeink. Ezeket a magyarokat erkölcsileg is föl kell emelni. Jó, hogy már e legenda is meghalt. Így talán lesz székelymentés. Egyáltalán, a kábító legendákat kellene ez országban mind megölni, s akkor sokkal jobbra fordulna itt a sok – valóság.”¹ Ady félelmetesen pontos szavai aligha befolyásolták az általam elemzésre kiválasztott két író szemléletmódját. Nyirő is, Wass is arra törekedett majd mindegyik művében, hogy táplálja és megerősítse a „székely legendát” vagy a „székely mítoszt” – nevezzük, ahogy akarjuk. Szülehetnek ebből a törekvésből jelentős irodalmi művek? Nyilvánvalóan igen. A legendák és a mítoszok ősidők óta alapanyagai az irodalomnak, s jelenlétük legfeljebb az írói intenciókról tudósít, az adott mű esztétikai értékéről semmiképp. Ha Adyhoz csatlakozván károsnak neveznénk a legendásítás szándékát az irodalomban, elsőként éppen az Ady-művek jelentős hányadát kellene elmarasztalnunk.

Persze Adynak nem is a székely legenda irodalmi felhasználása okozott gondot az idézett cikkben, hanem az a szemléletmód, amely szerinte útját állta a legenda által lát-szólag kiemelt figyelemben részesített népcsoport megsegítésének. Nem irodalomról beszélt tehát, hanem a székelyek szociális és mentális helyzetéről, s az ehhez való lehetséges viszonyulási módokról. Azt gondolom, hogy ma is el kellene választanunk azt a kérdést, hogy miként vélekedünk egy-egy irodalmi alkotás értékéről vagy egy életmű irodalomtörténeti elhelyezésének lehetőségeiről, valamint a művek eszme- vagy ideológia-történeti problematikájának a szociológia vagy a politika területére mélyen behatólag ösz-szefüggéseiről. Ha nem ezt tesszük, akkor az irodalmat az eszmetörténet egyszerű kiszolgálójaként kezeljük, s erre még az sem adhat felhatalmazást véleményem szerint, ha maguk az érintett szerzők akár a legdurvább és a legközvetlenebb módon képviselnek valamiféle ideológiát a műveikben.

A címben említett két író művei közül olyanokat választottam, amelyekben kétségtelen irodalmi értékek jelenlétét vélem érzékelni, ugyanakkor pedig általában is jellemzőek a szerzők nézetrendszerére, mindenekelőtt a „székely ember” mítoszára vonatkozóan. Még egyszer hangsúlyozom, hogy a mitikusságot vagy a legendásítást egyáltalán nem utasítom el, hiszen akkor mit kezdenék az úgynevezett „regionális” irodalom túlnyomó

¹ Ady Endre: *A székelyek legendája*. *Budapesti Napló*, 1905. augusztus 30.

részével, amely majd mindig és mindenütt élt ezzel a lehetőséggel? Kétségtelen például, hogy a Giono műveiben megjelenő provençe-i parasztnak édeskeves köze volt bármiféle társadalmi valósághoz, sikerültebb műveinek szépsége és szuggesztív ereje azonban kétségbevonhatatlanul a múlt század francia irodalmának egyik kiemelkedő szerzőjévé avatja. Vagy ki akarná valamilyen szociológiai igazságkritériumnak alávetni García Márquez hőseinek hitelességét a *Száz év magányban*? De említhetném azt is, hogy a Nyírónél vagy Wassnál általam is minden kétséget kizáróan jelentősebbnek tartott Tamási Áron Ábel-figurája is értelmezhetetlen lenne a „székely góbé” anekdotikus figurájának referenciája nélkül. A lényeg, vagyis hogy a legendák és a mítoszok írói felhasználása irodalmi érték létrejöttéhez járult hozzá, vagy éppen ellenkezőleg fércművet eredményezett, nyilvánvalóan a részletekben lakozik, és csak konkrét elemző és értelmező műveletek során férhetünk hozzá.

Kérdésem tehát az, hogy milyen szerepet játszik a székely ember mitikus megformálása Nyíró, illetve Wass könyvében?

Nyíró *Kopjafák* című novelláskötete (nevezzük így, noha a huszonegy írás közül jó néhány inkább szerzői monológnak, semmint elbeszélésnek nevezhető) 1933-ban jelent meg. Mindegyik írás egy halálról szól, a narrátor felvillantott figurája a temetőjárás szituációját ragadja meg a halálesetek elbeszéléséhez. A kötetben számos igen gyenge és néhány figyelemreméltóan szép írás található; Nyíró írásmódjának legsebezhetőbb pontjáról, az üres és néha teljesen kontrollálatlan retorikusságról sajnálatos módon éppen a bevezető árulkodik. „A nagy székely ravatal árnyékában élünk” – jelenti ki az író, és e felismerés okozta megrendülését néha szinte követhetetlen szókép-zuhatokkal fejezi ki. „Az ember mindössze egy fűszál végéről lehullott hangya, a hangya pedig megelevenedett fekete kenyérmorzsa, a kenyérmorzsa pedig porszem, a porszem pedig az örök titok.”² Olvasó legyen a talpán, aki ezt megfejti; szerencsére azonban az ilyen bombasztikus képzeletszökellés magukra a novellákra ritkán jellemző. Az első novella hegyi pásztorának rögtön a bűn kísértésével kell szembenéznie, hogy orvost szerezhessen beteg menyasszonyának (akiről később kiderül, hogy csak terhes); felmerül benne az emberölés lehetősége is, de egészséges és hívő természete eliszonyodik ettől a tervtől. Marad tehát a kópé ravaszága, amellyel sikerül valamennyi pénzt szereznie, természetesen gazdag románoktól. A bűn gondolata azonban ugyancsak bűn: Álózi nem láthatja születendő gyermekét, hiába farag kisjézust a csíksomlyói búcsúra. A „félvad legénynek” nincs helye az emberek társadalmában, mégpedig nem azért, mert kitaszítják vagy nem fogadják be, hanem mert saját természete nem ad lehetőséget a beilleszkedésre. (Azért a novella védelmében megjegyzem, hogy a havasi magány elembertelenítő hatása talán a leghatásosabb szólama a műnek. Az ifjú pásztor hetykén és magabizóan kezeli ezt a kérdést. Úgy tesz, mintha társaságnak hónapszám elegendő lenne a kutya meg a jószág. A visszhangtalan egyedüllét azonban fölzabálja a lelki tartást – talán ez is egyfajta hübrisz, amiért meg kell bűnhődnie.) Ennek a novellának a hangütése rendkívül emlékeztet Gionoéra, noha közvetlen hatásról nyilvánvalóan nem beszélhetünk. Álózi ugyanolyan reflektálatlan természetközeli lény, mint a francia író hősei. „Nem lehetett tudni, hogy az ember ereszkedett-e le az állathoz, vagy az állat emelkedett fel az emberhez, de együtt járták az erdőt, egyformán szakadt róluk a víz, ha esett, egymáshoz bújtak, ha a viharban recsegetve egymásra hullottak a kidőlt fák.”³ Ugyanezek az állatok azonban idegenkednek tőle, mikor megérik benne a gyilkos indulatot. A természet-isten az emberi kedély hullámmzásának megfelelően vált alakot. Komoly írói hibákat mutathatnánk ki ebben az írásban, különösen a kompozíció aránytalansága tekintetében, vagy azért, mert a szerző túlságo-

² Nyíró József: *Kopjafák*. Lazy Könyvkiadó, 2011. 5.

³ I. m. 11.

san közvetlenül avatkozik bele hősének sorsába, akit érezhetően már a novella elején halálra ítélt. De kétségtelenül van egyfajta balladai erő és líraiság ebben a figurában, ami emlékezetessé teszi minden írói manír és szándékoltság ellenére is.

Kimondható, hogy a legtöbb novella hőse az önfeláldozás valamelyik alakzatát mutatja fel; *imitatio Christi*, ahogy Nyíró látni akarja, vagyis székely módra. Márton Áron kántor elmegy meghalni a rengetegbe, hogy a családjának ne kelljen a temetésre költenie; a falu népe nem hagyja annyiban, s helyette eltemetnek egy kopjafát, hogy rávéshessék: „Itt nyúgnának Márton Áron kánturam, ha itt nyúgnának”⁴. Ugrai Nőrincc mintegy magától értetődően követi a halálba Bori nevű feleségét, de előtte összetakarítja a szénát; eszébe sem jut, hogy a haldokló mellett kellene maradnia. Ebben a szövegben a legnyilvánvalóbb a feszültség a keresztény szokásrend és az ősi pogány szemlélet között. A faluból senki sem jön virrasztani az öreggel, aki maga olvas fel a zsoltároskönyvből, majd pedig minden skrupulus nélkül agyonlövi magát. Nyíró székely mítoszában ez a leghangsúlyosabb elem: a kereszténységgel való átítatottság, amely a kívülálló számára szinte érthetetlen természetességben olvad össze a pogány gesztusokkal. Ez az egyveleg szinte mindig megóvja a székely embert a nagy bűnök elkövetésétől. A társadalmi különbségek a sors részeként adóttak, ellenük lázongásnak nincs helye. A szegény ember nyomorúságával való együttérzésnek azonban van szerepe Nyíró világában; erre talán a legszebb példát az ötödik novella adja, amely egy cigányember kisgyermekének a halálát mondja el. Az apa lázmérőt kérni jön az „úrféle” narrátortól, melyről azt hiszi, hogy gyógyító erővel bír. Az elbeszélés erőssége éppen abban áll, hogy az író mindvégig érzékelteti az áthidalhatatlan szociális különbséget. Szinte hátborzongató tárgyilagosság árad a következő mondatokból. „Találgatjuk, hogy mi baja lehet a fiúnak. Elsajnálgatjuk a feleségemmel, aztán megfedekezünk róla. Még egy órácskát elszórakozunk, s éppen lefeküdni készülünk, mikor ismét visszadörömböl a Gyuri. A konyha közepén megáll és felzokog. – Nem használt!” Az elbeszélő pedig így fejezi ki részvétét: „– Vigasztalódjék, Gyuri! – biztatom. – Jól járt ebben a mai világban!”⁵ Ebből a szinte felfoghatatlanul rideg együttérzésből azonban mély szánalom lesz, amikor a cigány szülőknek elmagyarázza, hogy a lázmérő vörös csikján felüli rész az égbe igyekvő lélek jelzése. „Szegény cigánytestvéreim!” – szól ki a narrátor az elbeszélő helyzetéből. Ha tehát a társadalmi és kulturális különbségek redukálhatatlanok is, a különböző társadalmi rétegekhez tartozók segíthetnek egymásnak. Jelen esetben az „úrféle” kegyes hazugsággal segít, majd ráveszi az apát, hogy „klánétázzon” a gyerek lelkének. „– Vajon úgy tegyek? Fogja hallani? – Természetesen – áltatom, hogy jót tegyek veled.” Aligha véletlen, hogy Nyíró ebben a cigány-novellában jut el az egyszerűségnek és sallangmentességnek, egyben pedig az irónia és önironia nélküli kíméletlen tárgyilagosságnak arra a fokára, amely néhány novelláját igazán maradandóvá teszi. A cigány, akit nála mindig Szándokinak hívnak, annyira alacsonyan van a társadalmi ranglétrán, hogy az ő esetében a halálnak még a mítosz díszcsomagolására sincs szüksége.

Wass Albert először 1951-ben megjelent *Tizenhárom almafája*, amely az ötvenes évek elején keletkezhetett, a magyar irodalom jól bevált anekdotikus hagyományai szerint mondja el a székelység eredetét. A történet szerint az Úristen megfedkezett Erdélyről, „amikor népek s országok dolgát rendezte”, s csak az utolsó pillanatban hajított le némi magyart meg román. Egy főangyal azonban figyelmezteti, hogy így nem lesz jó, mert a magyarok csak uraskodni tudnak, a románok meg hanyatt hevernek, „s bámulják leptiben a felhőket”. „Ami ráérő idejük pedig az uraskodásból s a felhőbámulásból marad, azt eltöltik azzal, hogy kergetik egymást. Valakinek dolgoznia is kell!” Erre kínálja az Úr

⁴ I. m. 31.

⁵ I. m. 52.

megoldásként a szászokat. Az öreg főangyal azonban ez sem elégíti ki, mert úgy találja, hogy a szász tud ugyan dolgozni, de fősvény és „szőrös a lelke”. Kell egy negyedik náció is, „akinek esze is legyen, meg szíve is s a munkához is értsen valamicskét”⁶: az Úristen tehát kénytelen-kelletlen megteremtí a székelyeket. A székely genezis anekdotája azonban komolyan veendő a kisregényben, mert a főhős, Tánccos Csuda Mózsi jelleme és sorsa pontosan ezt kívánja illusztrálni. Wassnál az anyaországból jött magyarok semmivel sem állnak magasabb fokán az emberségnek, mint a románok, amikor ők vannak uralmon. A székely emberek mindig határhelyzetben vannak, ezt jelképezi Mózsi „birtoka”, a tizenhárom maga ültette almafa, amelyre hol az egyik, hol a másik fél tart igényt, miközben mindkettő korrumpálható, elvakult, és könnyen megfélemedezik az emberség alapvető követelményeiről.

Szintén jelképes, hogy hősrünk a román prefektussal és a magyar zászlóssal egyaránt elhiteti, hogy sikerült medvét lönniük, miközben bosszúból a tőlük elszenvedett megaláztatásokért jócskán megkínozza őket erdőjárás közben. Sajátos módon a teremtés-mítoszban emlegetett szászok egyszer sem bukkannak fel a szövegben (hiszen aligha azonosíthatjuk őket a szintén megszálló német katonákkal). Szerepet kapnak ellenben a zsidók, méghozzá figyelemre méltó módon. Az első jelenetben, amely a zsidó boltossal való találkozást írja le, afféle kutya-macska viszonyt vagyunk tanúi. Mózsival kölcsönösen élcelődnek egymás származásán, a közös vallási tartalmak eltérő értelmezésén, de harag azért nincs. Amikor pedig a magyar katonák viccelnek hősrünk „zsidó nevén”, csak ennyit válaszol: „Krisztus is zsidó volt”. Párhuzamos szituáció a vonatbéli jelenet, ahol az öreg székelyek védik meg a zsidó fiatalembert a városi lincselő diákoktól. Nem azért, mintha annyira kedvelnék, hanem azzal az indoklással, amit a legöregebbjük mond: „Mert itt emberölés nem létesen.” Wass egyszerűen és szájbarágósan jellemez, alakjai egytől egyig valamilyen általános karaktermintának kívánnak megfelelni. A zsidó fiatalembert alamuzsi, ugyanakkor naiv, mert azt hiszi, hogy a rendőr ugyanúgy megvédené, mint székely útitársai; aztán a kisregény vége felé mint kommunista komisszár bukkan föl. Mózsi nem állhatja, ha a „zsidó” nevén gúnyolódnak, ilyenkor nem hajlandó azzal védekezni, hogy hiszen ő keresztény. De inkább azért akadályozza meg társaival együtt a lincselést, mert nem akar bajba kerülni – meg aztán, akárcsak Nyirő székelyeinek, neki is tévedhetetlenül működik az erkölcsi érzéke. A hatóságot becsapni, a basáskodó előljárókat félrevezetni szabad, a gyengébbet bántani, belőle gúnyt űzni nem. A zsidó boltosék elhurcoltatásáról például a sopánkodó asszonyoktól értesül. „– Jaj, lelkem – mondta a legközelebb álló –, ilyen csúfság se esett még a falun, mióta a világ! – Elvitték a zsidónkat a németek!” Mózsi ledermed a meglepetéstől, mikor megtudja, hogy Mendi boltos és felesége csak egy-egy batyut vihetett magával. „Hát ez nagy szűgyen is volt” – hangzik az elbeszélői kommentár. „Mert ha csal a zsidó s valaki a faluból bicskát ereszt belé, az rendjén levő dolog. De hogy idegenek jöjjenek törvényt cselekedni! Ez már nagy csúfság.” A narrátor, mint ahogyan az ebben a szövegben sűrűn előfordul, a székely népléleknek ad hangot (máskor a főhős lelkében zajló folyamatokat szóltatja meg, vagy egy harmadik fél szemével láttatja a dolgokat.) A falu népe tehát nem valamilyen általános erkölcsi megfontolásból van felháborodva a zsidók deportálása miatt, ahogy az öreg székelyek sem absztrakt elvekre hivatkozva védtek meg a zsidó fiatalembert. Azt nem szenvedhetik, azt tartják megszegnitőnek, ha kívülről avatkoznak a saját szokásrendjükbe, ebből a szempontból pedig mindegy, hogy ezt az anyaországi magyarok, a románok, németek vagy a történet végén feltűnő oroszok teszik.

⁶ Wass Albert: *Tizenhárom almafa*. Kráter Kiadó, 2002. 6.

Ez a sajátos erkölcsi felfogás, amely fenntartja a származási-etnikai különbségeket, de respektálni próbálja kinek-kinek a jogait, a románokkal szemben is megerősítést nyer az elbeszélés végén. Amikor végül a román „pakurárral”, Filimonnal együtt Mózsinak sikerül megszökni a „malenykij rabot” szorításából, így búcsúznak egymástól: „ – Hát Isten segítsen, testvér! – Téged is, Filimon. – S feledjük el, hogy te székely vagy s én román. – Aztán mért kell azt elfeledni, Filimon? – A békesség miatt, testvér. – Anélkül nem lehet békesség?”⁷ Végül az éppen felkelő nap fényében megegyeznek, hogy ember a román és a székely, sőt a muszka is, bár ez utóbbi csak otthon, mert itt ellenség. Székely és román nem ellenségek, mert mindkét náció otthon van egyazon régióban. Ezt a bölcsességet természetesen a székely ember fogalmazza meg, s ahhoz, hogy egyetértésre juthassanak a románnal, ez utóbbinak először le kell mondania a Nagyromániához fűzött illúzióiról (amit éppen az oroszok vernek ki belőle). Wass tehát következetesen érvényesíti a regionális szemléletet, az egymástól elkülönülő, de egymás különbségeit tiszteletben tartó etnikumok együttélésének ékesszólóan megfogalmazott hittételét. Az elmúlt évtizedek eseményeiből Mózsi levonja történelmi következtetéseit. „– A románok azt hitték, hogy ők. Aztán kiderül, hogy nem. A magyarok már éppég nem. A szászok? Azoknak olyan jól ment mindég, hogy csak rosszabb lehet. Na, aztán még itt volnának az oroszok, de azokat nem hívta senki.” Marad tehát a „hegylakó népek ősi türelme”, amellyel évről évre figyelik a tizenhárom almafa virágzását és arasznyi növekedését. Wassnak nincsen egyéb írói eszköze ennek a reménynek a megjelenítéséhez, mint az egy az egyben való kifejtés, valamint az allegorikus kép. Nyirővel ellentétben nem remekel a tájleírásokban vagy a természettel való kapcsolat írói kifejezésében. Legfontosabbnak szánt gondolatait csak didaktikus egyértelműséggel képes előadni, hőseit ezek szócsövéül használja általában. A kisregény rosszul szerkesztett, bővelkedik a fölöslegesen elnyújtott anekdotikus részletekben, amelyek mind-mind a székely ember nagyszerűségét sugallják. Mégsem mondható, hogy Mózsi figurája ne ragadna meg emlékezetünkben. Wass ugyanis jó megfigyelő, hihető szituációkat képes előállítani, és dialógusai sokkal jobbak, mint a Nyirő műveiben olvashatók – ez utóbbi inkább monológokat tud írni. Mint láthatjuk, a *Tizenhárom almafa* „eszmei tanulságával” az égvilágon semmiféle probléma sincs. Ha elfogadjuk, hogy az írói középster irodalmunk fontos összetevője és annak általános kontextusát alkotja, akkor ennek a középsternek a részeként ismerhetjük el Wass és Nyirő munkásságát egyaránt.

---

⁷ I. m. 222.

A TISZTASÁG MÍTOSZA

Szabó Dezső, Wass Albert és Nyirő József egy-egy művében

A tisztaság nem csupán az európai kultúrkör, de az egész emberiség rítusaiban, szokásaiban, életformáiban kiemelkedően fontos állapot. Pontosabban már az is kérdés, hogy mi csoda valójában: állapot? Fogalom? Tulajdonság? Érzés? Létmód? Tisztának ugyanis sok dolgot szoktunk nevezni, olyanokat is, melyeknek egymáshoz nem sok közük van. Tiszta lehet egy pohár, egy szerelem, egy választás, egy tekintet stb. S a *common sense* számára többnyire az is világos, hogy milyen esetekben nem tekintjük már őket tisztának. Akkor, ha egy pohár elmosatlan, egy szerelem érdeken alapul, egy választást elcsalnak, egy tekintet pedig rosszindulatú vagy ostoba.

Abban, hogy valamit tisztának vagy tisztátalannak nevezünk, értékítélet fogalmazódik meg. Az a kritérium azonban, melynek elvileg garantálnia kellene értékítéleteink biztosságát, fölöttébb kérdéses. Hiszen az, hogy mit tartunk tisztának, attól függ, mi az, ami taszít minket, idegen, szokatlan számunkra, vagy éppen irtózunk tőle. Valami pedig azért taszító, idegen, szokatlan vagy éppen irtóztató, mert kívül áll azon a szokás- és meggyőződésrendszeren, mely egy adott közösség élete számára normatív erővel rendelkezik. Charles Taylor kanadai filozófus „erős értékelésnek” nevezi azt az aktust, mely afelől dönt, hogy egy adott közösség értékrendje mit tolerál és mit nem. Ez pedig nem csupán megerősítést jelent az elfogadott értékek, viselkedésminták, szokások és normák tekintetében, hanem egyszersmind a kizárás gesztusa is, hiszen az értékek szelekciója konfliktusokat generálhat a különböző értékrendek között. A feltételes mód azonban rögvést állítássá válik akkor, amikor bizonyos értékek és normák kizárólagossá válnak egy adott közösségben, hiszen ekkor többnyire csökken a másféle értékekkel és normákkal szembeni tolerancia – vagyis a konfliktusok elkerülhetetlenek. Ekkor azonban már az értékek és normák olyan rendszeréről van szó, amit ideológiának hívunk.

A tisztaság fogalma kiváltképp alkalmas arra, hogy bizonyos erős értékek mellé szegődve ideálként jelenjen meg, mintegy az adott érték abszolút fokát jelölve. Tiszta az, ami nem keveredik mással, nem tartalmaz olyan alkotóelemeket, melyek idegenek tőle. Annak azonban, hogy mi a „tisztá” és mi az ettől „idegen”, nem ritkán gyakorlati tétje van, hiszen ez az oppozíció közösségek életének, szokásainak, hitének szervező elve lehet. Vagyis az adott közösség meglehetősen érdekelt abban, hogy az általa preferált normák és értékek tisztasága megkérdőjelezhetetlen legyen, és olykor hajlamos meglehetősen ingerülten reagálni arra, ha más lehetőségek fogalmazódnak meg és lépnek színre. Az utóbbiaknak már a pusztá léte is elegendő olykor, hogy meginduljon a harc az eredet kérdésében. A kérdés az, hogy melyik érték az „autentikusabb”, „tisztább”, „eredendőbb”, „igazabb”. Ez azonban nem csupán a teória szintjén dől el, hanem a huszadik század kegyetlen története megmutatta, hogy nem ritkán élet-halál kérdéstről van szó. Az elmúlt évszázad diktatórikus rendszerei ugyanis gyakorta valamilyen tisztaság-ideálra hivatkozva követtek el tömeggyilkosságokat. Aki ugyanis ennek az ideálnak nem felel meg, az alacsonyabb rendű, értéktelenebb, veszélyes – adott esetben akár el is pusztítható. Van, aki már származása okán sem felel meg, s van, aki vallása, világnézete miatt válik páriává.

A tisztaság mint ideál, érték és norma tehát könnyen ideologikus konstrukciók alko-

tóelemévé válhat – ám ez korántsem jelenti, hogy minden esetben azzá is válik. Egy pohár tisztasága mentes minden ideológiai tartalomtól, a szerelem tisztaságát illetően már felmerülnek kételyek. Egy választás tisztaságának nagyon is súlyos gyakorlati következményei vannak – ám az ideológia jelenlétéről éppen akkor beszélhetünk, ha ez a tisztaság megkérdőjeleződik. Azokban az esetekben nem ártatlan a tisztaság fogalma, amikor olyan kontextusban jelenik meg, mely alkalmas arra, hogy egyének, közösségek, szokások, életformák között értékkülönbséget fogalmazzon meg, melynek hátrányos következményei lehetnek.

Sok esetben pedig a nosztalgia kísérőjelensége – ami ismét csak nem teljesen ideológia-mentes. Ilyen lehet egyének esetében a „tisza gyermekkorba” való visszavágyódás, népek esetében pedig valamilyen mitológiai „aranykor” sóvárgása. A nosztalgia mindkét esetben valamilyen elveszített ártatlanságot, tisztaságot idéz fel, mellyel szemben a jelen állapotai tisztátalannak vagy szélsőséges terminológiában: „elfajzottnak”, „elkorcsosultnak” tűnnek. Ennek oka az, hogy a közösség elveszített valamilyen eredendő tisztaságot, megtisztulásra van szüksége. Megtisztulásra az idegen civilizációs, kulturális hatásoktól, etnikai elemektől. (Azt pedig, hogy mi az idegen, amitől az adott közösségnek – akár erőszakkal és eszközökben nem válogatva – védenie kell magát, az ideológia jelöli ki.) Ezt az áhított eredendő tisztaságot tehát vagy a múltban lehet fellelni, vagy pedig a nép romlatlan gyermekében. Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy azok az írók, akik bármilyen értelemben a „magyar faj” megtisztulását tekintették küldetésüknek, vagy a múlthoz, vagy a nép egyszerű gyermekéhez folyamodtak, mint példához és paradigmához. Úgy gondolom, hogy egy olyan konferencián, mely az úgynevezett nemzeti konzervatív irodalommal próbál meg számot vetni, nem árt alaposan és lehetőleg elfogulatlanul megfontolni ezt a szempontot.

A józanságra már csak azért is szükség van, mert ezek a kérdések az utóbbi időkben kultúrpolitikai problémává váltak. Nem tekinthetünk el attól, hogy milyen ideológia és milyen, ebből az ideológiából táplálkozó kultúrpolitika és olvasói igény fedezte föl magának újra azokat a szerzőket, akiket nemzeti konzervatívnak szoktak nevezni: Szabó Dezsőt (aki inkább radikális, mint konzervatív), Wass Albertet, Nyirő Józsefet, Tormay Cécile-t. Ennek közelmúltbeli és jelenlegi körülményeivel nem akarok foglalkozni, jól ismerjük. Előadásomban Szabó Dezső *Az elsodort falu* című regényét, Wass Albert *A funtineli boszorkány* című regényét, illetve Nyirő József *Székelyek* című novelláskötetét fogom alaposabban szemügyre venni. Ez a három mű természetesen kevés ahhoz, hogy átfogó képet nyerjünk az adott korpuszról, inkább afféle próbafúrásoknak tekinthetők. A választott elemzési szempont vállaltan nem független attól a kultúrpolitikai-ideológiai iránytól, mely identitásának fontos elemét véli felfedezni ezen szerzők műveiben. Ennek az iránynak pedig az egyik legfőbb sajátossága, hogy erős és akár önpusztításba is átcsapó nosztalgiát és vágyat táplál valamilyen eredendő tisztaság iránt, és a közösség megtisztulásának programjával lép föl. Annyit szeretnék előrebocsátani, hogy valamilyen mértékben mindhárom könyv táplálja a szóban forgó mítoszt. Ám mindhárom meglehetősen ellentmondásosan, és nem feltétlenül felelnek meg annak az eszmei-ideológiai programnak, melynek a nevében igénybe veszik őket.

Szabó Dezső: *Az elsodort falu* (1919)

Szabó Dezső regényéről sokan írtak már sokfélét. Ismert szerzőjének viszontagságos életútja, politikai-ideológiai elkötelezettségei, a regény sorsa, fogadtatása, hatása stb. Több kritikusa is szóvá tette a vezéricskszerű monológokat, a bombasztikus, expresszionista képekben tobzódó, túlfűtött stílust, a nyilvánvaló propagandisztikus szándékot, a leplezetlen tendenciózusságot – melyek együttesen túlfeszítik az elbeszélő próza kereteit. Va-

gyis ha *Az elsodort falut* azon esztétikai szempontok alapján vizsgáljuk, amelyek segítségével általában a regényeket megítéljük, akkor igazat kell adnunk Fülep Lajos bírálóának, aki ezt írta 1919-ben a *Nyugat*-ban: „azt mondanám erről a regényről, hogy tanítani való példája annak, miként nem lehet, (s ha nem lehet, nem kell) regényt írni, aki nem hiszi, olvassa el”.¹

Az *elsodort falu* ugyanakkor mégis kimagaslik a két világháború között született regények sokaságából. Ami iránt Szabó Dezső és a szóban forgó regény elkötelezett, az a magyarság vagy korabeli terminológiában: a „magyar faj” ügye. Ezzel kapcsolatban pedig nem ismer kompromisszumot – noha megfontoltságot sem mindig. Művében a kor magyar társadalmának szinte minden típusa felbukkan, a lezüllött falusi paptól a háborún nyerészkedőkön át a korabeli messiásokig. Széles tablót fest, mindent és mindenkit bele akar gyömöszölni a regénybe – akár van stratégiai helye benne, akár nincs. Ez a tendenciózus, lírai nyelven megírt, nehézkes regény viszont talán mindennél jobban le tudja képzeni azt a kort, amelyben született, annak minden visszásságával, delíriumával, igazságtalanságával és ideológiájával egyetemben.

A három választott regény közül kétségtelenül ebben jelenik meg a legerőteljesebben és leginkább programszerűen a tisztaság mítosza. A diagnózis világos: a magyarság elfajzott, megromlott állapotban van. Ennek külső és belső okai egyaránt vannak. Kívülről az idegen népek és kultúrák befolyása, melyek tönkreteszik a tiszta magyar erkölcsöket, a nyelvet, a szokásokat, míg végül degenerálttá, züllötté válik a magyarság – ennek egyik képviselője a *Kultúra (Nyugat)* köre. A belső okok között pedig a magyar középosztály hiánya, a történelmi uralkodó osztály szüklátókorú szociálpolitikája, valamint a „magyar faj” önpusztító hajlamai egyaránt szerepet játszanak. A külső hatások ecsetelése nem sokban különbözik azoktól a szólamoktól, melyekkel mind a huszadik, mind pedig a huszonegyedik században a „külföldi befolyást” szokás ostorozni. Ennél talán érdekesebbek azok az eszmefuttatások, melyekben Ady hatását ismerhetjük fel – olykor egyenesen annak a Farkas Miklósnak a szájába adva, akinek a figuráját egyértelműen a költőről mintázta Szabó Dezső. Aki ezt mondja például: „az a nagy bibi, hogy a fajmagyarság egyik legáltalánosabb lelki mozdítója idejétmúlt ellenzék, negatív valami, legfeljebb egy temperamentum. Mikor a demokrácia nagy összeharapásában húsba égő dogmák kellenének, melyek tette és célra hajszolnának mindenben keresztül”.²

A magyarság önpusztításának egyik legékeesebb és legtipikusabb példája Farcády Jenő kálvinista tiszteletes édesapjának sorsa, aki a szabadságért és a függetlenségért harcolt Kossuth és Garibaldi mellett, de a polgári életben képtelen volt feltalálni magát. Hazafias, a magyar függetlenség melletti és a kormányt szapuló szólamokkal üvöltötte tele Kolozsvárt és annak minden kocsmáját. Hazafiassága azonban ki is merül ebben az üvöltözésben. Családjá közben az ebek harmincadjára jut, felesége és gyerekei megfélemlítve élnek, ő pedig alkoholizmusba menekül. Jellemét és sorsát öröklő fia is. Szabó Dezső ítélete szerint a magyarság romlásának egyik oka éppen ez: a delíriumos akaratlanság, a frázisokat harsogó önpusztítás, a nagy célok véghezviteléhez szükséges kitartás és munka hiánya – mely tulajdonság-együttes nemzedékről nemzedékre öröklődik. Továbbá az, hogy a magyarság legtehetségesebb elméi álmokba, szeszekbe, kártyába és terméketlen szerelmekbe menekülnek, és/vagy a külföldi modern divatokat majmolják. A kor kihívásaival pedig nem tudnak mit kezdeni. Ismét a regénybeli Miklóst idézve: „A többi nemzetek haladva értek el a huszadik századhoz, külső és lelki életük összes bonyolultságával. Mi belepottyan-

¹ Fülep Lajos: Szabó Dezső regénye. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00271/08012.htm> (letöltés ideje: 2012. okt. 28.)

² Szabó Dezső: *Az elsodort falu*. Kiadta: A Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma, Debrecen, 1989. 110.

tunk, mint egy főnyereménybe. Ha nálunk akad ember, kiben a faj ereje bármely tehetségben felzsúfolódott: szerencsétlen és már anyja méhében elítélt ember. [...] A magyar a mélybe sülyesztett kincsekkel duzzogva vonul félre, mint egy orron ütött kutya. Erős akarat, középtehetség: ez a demokrata típus, kérges szívvel és kérges arccal. A magyarnak mindig kell valaki, aki szeresse, biztatgassa, elismerje, másképp elbitangol, elzúllik. [...] A magyar a világtörténelem legnagyobb balekja, és ez sohasem lesz másképp.”³

A regény programja mindezzel szemben: a megtisztulás. A visszatérés a falusi élethez, a föld megtartó erejéhez, az egészséges, tiszta munkához. Nem más ez, mint az örök falu utópiája. Ennek a prófétája volt maga a szerző s követői is. Ahogyan Szabó Dezső egyik méltatója fogalmaz: „Hogyan történik ez a megtisztulás? Menekülni kell az álcivilizációtól, az ál-demokráciától, vissza kell térni a földhöz, a drága jó, igazságos földhöz, visszatérni a városból a faluhoz, dolgozni kell és ebből az egészséges munkából új, egészséges gondolatok, új, egészséges kultúra fog támadni: a kiváltságosak történelmi osztálya helyett az eddig kisémmizett magyar népet kell történelmi osztállyá tenni...”⁴ Ennek a megtisztulásnak a példája a regényben Bőjthe János alakja. Nem sokat tudunk meg arról, hogy nála személyesen hogyan megy végbe a megtisztulás. Hiszen ő maga is élt és tanult Budapesten és külföldön, ám mégis hazatért a falujába földet művelni. Nem szükségéből, hanem mélyen megélt meggyőződésből. Hiányzik belőle minden frusztráció és *ressentiment* a modern időkkel szemben, inkább afféle szelíd elnézéssel figyeli Miklós és a *Kultúra (Nyugat)* körének modernségét. Ő maga robusztus termetű székelgy legény, hatalmas egészséggel és életerővel. Szabó Dezső többször hangsúlyozza, és kifejezetten pozitív kontextusban, hogy lelki dolgokkal nem foglalkozik, Istenhez, a kultúrához és a valláshoz sincs túl sok köze, és hogy saját magára hangsúlyozottan testi lényként gondol, a testi dolgoknak örül, azokat ünnepli, és semmi lelkivel vagy szellemivel nem törődik. Ami örömet okoz neki, az a fizikai munka, a jó étel és ital, a jó idő és a testi szerelem. De mivel távol áll tőle minden lelkizés, ez utóbbiban is a pragmatikus józanság vezérli: olyan nő kell neki, aki szintén merő testi lény, és egészséges gyermekeket képes szülni. Az nem érdekli, ha a nő volt már mással is, vagy esetleg őt is megcsalja, ha éppen jólesik neki. János maga a kicsattanó egészség, a diadalmas, mindent legyűrő élet, akihez nem férnek hozzá a modern idők ideges, beteg, dekadens irányai. Ahogyan magát jellemzi: „Engem nem lehet boldogtalanná tenni [...], mint ahogy nem lehet boldogtalanná tenni a földet, a vegetációt. Nap, jó levegő, mozgás, munka, jó étel, ez az én boldogságom. [...] én erő és izom vagyok, lelkem aligha van, ez igen nagy kultúr-rafinéria nekem”.⁵

János szimbolizálja a magyarság életerejét, egészségét és tisztaságát, személyében ő maga is utópikus figura. Ez a tisztaság azonban mentes minden vallási vagy állami ideológiától. Jánost nem érdeklik a vallás által követelt erkölcsök, mint ahogyan nem izgatja magát különösebben kora bel- és világpolitikai eseményei miatt sem. Kapcsolatba kerül a regényben felrajzolt korabeli Magyarország szinte valamennyi képviselőjével, beszélget velük, meghallgatja őket, de semmi és senki, még az első világháború tapasztalata sem tudja kimozdítani álláspontjából. A háború után hazamegy, ahol már bölcsőben ring a gyermeke, és nekilát újra megművelni a földet és újjáépíteni a falut. János a magyarság őseroje, a tiszta, romlatlan élet. Szabó Dezső programja szerint a magyarságnak ehhez tiszta, eredendő élethez kell visszatérnie megmaradása érdekében. Arról azonban nem ír, hogyan hajtható végre ez a megtisztulás, ez a visszatérés az eredethez a modern Európában.

³ I. m. 62.

⁴ Kemény Gábor: Szabó Dezső és a magyar sorsprobléma. <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=1927&honap=9>

⁵ Szabó Dezső: I. m. 126.

Wass Albert regényét – melyre az életmű egyik csúcspontjaként szoktak hivatkozni – nem annyira a programadás vágya, mint inkább a nosztalgia inspirálta egy letűnőben levő, tiszta világ iránt. Az utolsó, harmadik kötet ezekkel a szavakkal fejeződik be: „legyen ez a könyv tisztességed, ácsolt fakereszt az emberi vadonban, múlt emléke hajdani időknél”.⁶ Hiszen mire a történet végére érünk, visszaszorulóban van az egykori érintetlen, tiszta havasi élet is az egyre jobban terjedő és egyre mohóbb iparral és civilizációval szemben: a regény színhelyéül szolgáló Dédára is bevezetik a vasutat és alagutat fúrnak a hegyekbe. A mocskos, bűdös, pöfögő gépszörny jelképezi a modern élet betörését az ősi, egyszerű világba. Mérnökök és munkások jelennek meg a faluban, akik isznak és verkednek, és kivágják a fákat. Az olvasónak a Vadnyugaton játszódó indiánregények juthatnak az eszébe, s a párhuzam korántsem erőltetett. Egyrészt *A funtineli boszorkánynak* és mondjuk a *Nagy indiánkönyvnek* vagy a *Winnetou*-sorozatnak is az a szűzsége, hogy a civilizáció terjedése elpusztítja a természetet és megrontja az erkölcsöket; valamilyen őseredeti tisztaságot bectelenít meg. Ennek az ősi, romlatlan életnek a képviselői az amerikai regényekben az indiánok, Wass Albertnél pedig a havason élő emberek. Másrészt pedig esztétikai minőségüket tekintve is hasonló színvonalon állnak, hasonló világkép jelenik meg bennük, és hasonló olvasóközönség számára íródtak ezek a romantikus kalandregények. Nyelvezetük nem bonyolult, invenciótól mentesek, az elbeszélő mindentudó, a történet szövése az időrendet követi, a figurák sem összetett karakterek.

A funtineli boszorkánnyal, akit Nucának hívnak, kislánként találkozunk először, amikor a világtól elvadult nagyapjával megérkezik a faluba. Ám a nagyapa nem ott épít kunyhót magának, hanem fent a hegyekben, magányosan. Egyszer véletlenül megöl egy embert, s börtönbe kerül, a kislány pedig egyedül marad a hegyen. Ismeri a természetet, nem fél tőle, és megtanult boldogulni benne. Sőt, a természetben jobban érzi magát, mint a faluban az emberek között, hiszen már egészen korán megtapasztalja, hogy az emberek nyelve gonosz, és szándékaik sem mindig tiszták. Természetfeletti képességeire lassan döbben rá, s ebben egy cigányasszony is segítségére van, aki felismeri, hogy boszorkánnyal áll szemben. Akit a lány az ágyába fogad, az hamarosan meg fog halni. Nuca arra is rájön, hogy tud olvasni az emberek gondolataiban, látja a múltjukat és a jövőjüket. Ez a képesség azonban nem akadályozza meg azt, hogy boldogtalanná váljon az élete: a falusi emberek nem szeretik, szerettei meghalnak, gyermekét elrabolják, szerelme elárulja, aztán végképp megbolondul.

A nő a természet gyermeke. Benne és általa él: tud a pataokban halat fogni, ismeri az erdőt, annak az időjárását, állatait, s tudja, hogyan lehet élni a vadonban. Ősi tudás ez, a havasi emberek tudása, akik többnyire magányosan vagy kisebb csoportokban élnek fent a hegyekben, a lakott településektől távol. Kevés beszédű, félvad, írni-olvasni nem tudó emberekről van szó, akik azonban olyan bölcsességek birtokában vannak, ami a lány természetfeletti képességeiben csúcsosodik ki. A regény világképe szerint ez az eredendő, romlatlan és tiszta világ, melyet egyre jobban fenyeget a civilizáció. Ahogyan az öreg juhász mondja a vasútépítésről, mikor bemegy a faluba: „Rontjátok a világot, te örmény, idelent. Rontjátok, látom.”⁷ Nuca ítélete is így hangzik: „az emberek gonoszak, bizonyos az. Tisztátalanok és erkölcs nélkül valók, s tele vannak nyomorúságokkal”⁸, továbbá megteltek „hazugságokkal, amiket egymásnak összehazudtak, félelmekkel, amikkel egymást riasztgatták, és megteltek valami rosszasággal, ami a szemükre bo-

⁶ Wass Albert: *A funtineli boszorkány* III. Malomfalvi Kiadó, Budapest, 207.

⁷ I. m. II. 108.

⁸ I. m. II. 49.

rult, mint egy hályog... és csak azon keresztül tudják látni a világot és a többi dolgokat..."⁹

A havasok népének Istenhez és a valláshoz való viszonya is némiképp más, mint lent a faluban. Hisznek Istenben, aki ítél mindenk felett, és eligazítja az emberek dolgait. Isten a törvény és a világ rendje. Az egyházzal viszont nem sokat törődnek, sőt, Nuca nemegyszer kerül összeütközésbe vele. Egy asszony amiatt gúnyolja, mert nincs összeadva a férfival, akit szeret. A lány nem érti, miről van szó: „Ha szereted, akkor mindegy. Ha pedig nem szereted, akkor a pap sem segíthet azon.”¹⁰ Később pedig egyenesen egy falusi tiszteletessel gyűlik meg a baja, aki kiprédikálja a templomban. Bűnről beszél és paráznságról, törvényekről, melyek a nő számára értelmezhetetlen fogalmak, és azt sem érti, mi köze lehet egy kigyónak az emberek bűneihez. Aztán a pap ki akar kezdeni vele, találkára hívja, de a lány nem áll kötélnek. Természeteletti képességei révén megéri, hogy ez az ő nagy ellensége életre-halálra, sőt, maga az ördög. Az emberi világ törvényei sem érvényesek a hegyekben. Nuca képtelen kerítések mögött és a szokásoknak engedelmességgel élni. Ezért már gyerekkorában is megszólták, hogy ha egyedül van és árva, miért nem szegődik el dolgozni. A pénzzel és vagyonnal szemben is tökéletesen érzéketlen.

Nyirő József: Székelyek
(1936, az itt idézett kiadás: 1998, három új novellával kiegészülve)

Nyirő József novelláskötete a leggyengébb láncszem a három mű közül. Szabó Dezső nagyszabású tablója, elkötelezett kritikája és utópiája, Wass Albert romantikus-nosztalgikus regénye után egy kedélyes anekdotagyűjteményt olvashatunk. Szabó a jövőnek ad programot, Wass a múltat siratja, Nyirő pedig a székelyek jelenlegi életéről ír. Arról a világról, amely *A funtineli boszorkány* világképe szerint a civilizáció által már megrontott vagy éppen romlásnak indult. Ezek az emberek falvakban élnek, a modernizáció már megérintette őket, de még őrzik ősi életmódjukat is.

Nyirő érzékelhető szeretettel és megértéssel ír a székelyekről – akik között lelkipásztori hivatását is gyakorolta. Nem egy novella szól a székely ember furfangosságáról, leleményességéről, vagy arról, hogyan verték át már megint a derék atyafiak. Ám sohasem rosszindulatból, aljas szándékkal. *A bikát vettünk a falunak* című novellában¹¹ a végére kiderül, hogy a falu megbízását teljesítő bikavásárló bizottság hogyan paktált le az eladóval, ki kit hogyan vesztegetett meg. A narrátort magát is nem egy alkalommal csapják be, károsítják meg, ám az eset elbeszélését sohasem követi morális ítékezés, mintegy belenyugszik, hogy ezen a vidéken ezek a szabályok érvényesülnek. Annál is inkább, mert az igazán becsületbeli ügyekben nincs semmiféle simlisség. *A Mózsi bá* című novellában az öreg paraszt akkor is kaszál tovább, mikor már jártányi ereje alig van – hiszen az előleget megkapta a munkájáért. S mikor állapotára tekintettel inkább hazaküldenék, akkor a becsületre apellál. *Az Ezer lej* című novellában pedig az özvegyen maradt asszony áll neki befejezni azt a munkát, amelyet még a férje vállalt el, aki kőfejtés közben meghalt.

A novellákból egyszerű világ képe rajzolódik ki, melyben az ősi törvények érvényesülnek. Nyirő többször „félvadként” jellemzi a havasi embereket, vagyis Wass Albert szereplőihöz hasonlóan itt is a természettel együtt élő, annak törvényeit követő emberekről van szó. Akik a boldogulás érdekében ugyan hajlandóak görbe utakra is tévedni, de alapvetően becsületesek, tiszták és istenhívők. Több novella is tragikus kimenetelű, és a tra-

⁹ I. m. II. 63.

¹⁰ I. m. II. 168.

¹¹ In: Nyirő József: *Székelyek*. Kairosz Kiadó, Budapest, 1998.

gédia oka nem ritkán a szegénység és a nyomor – ez azonban megreked az ábrázolás szintjén, és nem jelenik meg mellette társadalomkritika, sőt, semmiféle kritika. A novellák alapvetően affirmatívak, és a leírásra szorítkoznak. Egy, bár nehézségekkel és bajokkal teli, de mégis idilli, tiszta világ leírására. Ez minden erényük – és ez a korlátjuk is egyben. A novellák nyelve az előbeszédet imitálja, tele tájszavakkal. Nyelvi invencióról tehát – éppúgy, mint Wass Albert regénye esetén – itt sem beszélhetünk, sőt, a stílus nemegyszer nagyokat döccen.

A három elemzett mű az úgynevezett nemzeti konzervatív kánon alapdarabjai közé tartozik. Már amennyire értelme van egyáltalán ilyen kánonról beszélni: véleményem szerint nincs. Mint ahogyan nincs értelme urbánus vagy liberális, vagy jobb, bal, vörös, narancs, zöld vagy hupikék kánonról beszélni sem. A magyar irodalom története a huszadik században sikertörténet, talán az egyetlen sikertörténetünk. Nincs értelme szétszabdalni és egyes darabjait kisajátítani. A magyar irodalom eleve nemzeti irodalom. És bizonyos értelemben konzervatív is, hiszen nincs olyan magyar irodalmi mű, mely ne a hagyományokból és a magyar nyelvből táplálkozna, s ne ezeket ápolná és újítaná meg ilyen vagy olyan módon.

Úgy gondolom, hogy a magyar irodalom egyértelműen gazdagodott a fenti szerzők művei által. Mindhárom szerző egy már letűnőben levő világot ábrázol, amely felé vagy nosztalgiával, vagy utópikus álmodozással lehet viszonyulni a jelen zűrzavarai között. A jelen azonban ezen a vidéken mindig zűrzavaros, ebből következően ilyen a múlt és ilyen a jövő is. Ennek tisztává és idillivé stilizálása akár nosztalgikus, akár utópikus hangoltsággal, akár pedig a jelen leírásaként nem más, mint egy illúzió-világ megteremtése. Egy olyan ideál-világé, mely még őriz valami ősi, romlatlan, eredendő tisztaságot. S azt hiszem, ezzel kapcsolatban is az a helyzet, mint a történelem összes utópiájával, nosztalgiájával és ideáljával: amíg tudunk distanciát teremteni tőlük, esztétikai jelenségként kezelni őket, esetleg egy-egy szereplő jelleméből erőt meríteni vagy példát venni róla, addig nincs semmi baj. De ha megpróbáljuk őket ráerőszakolni a jelenre, akkor annak katasztrofális következményei is lehetnek.

A PRÉDIKÁTOR ÉS A BUJDOSÓ

Költői szerepértelmezések Mécs László és Wass Albert lírájában

Visszatekintve érdekesnek tűnhet az a hajdani a tévedés, mely Wass Albert ma legismeretebb, legtöbbet idézett és szavalt *Üzenet haza* című versének szerzőségét Mécs Lászlónak tulajdonította.¹ Az 1989 előtti évtizedek kultúrpolitikájából és abból a tényből adódóan, hogy mindkét költő a tiltott kategóriába tartozott – bár Mécs újrafelfedezésének lehetősége már a hatvanas évek második felében (tehát még a költő életében) felvetődött –, gyakorlatilag mindkét életmű sokáig kívül esett a kritikai és irodalomtudományi diskurzuson. Műveik nem, vagy csak nagyon korlátozottan jelenhettek meg itthon, szövegeik, mint például az *Üzenet haza*, hivatalos megjelenés híján saját sokszorosításban jártak kézről kézre. Ma már nehéz lenne eldönteni a fent említett tévedés pontos okát és forrását. A hivatalos kánonból való kiszorítottságuk vagy az életpályán megfigyelhető hasonlóságok, párhuzamok (mindenekelőtt a határon túli származás) önmagukban nem elégségesek a szerzőség felcserélésére, kérdés azonban, hogy van-e rokonság vagy az olvasót megtévesztő hasonlóság Wass Albert és Mécs László költészete között.

Első olvasásra is egyértelmű, hogy a két költői életművet összekapcsolja az elementáris, gyakran epigonizmusig menő Ady-hatás. Csakhogy Ady más költőkkel együtt hatott a pályáját a húszas években kezdő Mécs Lászlóra és a már egészen fiatalon két verseskötetel jelentkező Wass Albertre. Utóbbi esetében az első világháború után bontakozó erdélyi líra meghatározó képviselőit, Áprily Lajost és Reményik Sándort említhetjük, s lényegében egyetértőleg idézhetjük Szakolczai Lajos értékelését, aki a korai Wass Albert-líra kapcsán megjegyzi: „Maga sem tudja, hogy korábban látta-e, hallotta-e, olvasta-e a »saját« versében fölöltöztetett »témát«, de bátran teremtőnek képzelvén magát csak fújja, csak fújja.”² Ennek tükrében az sem tekinthető véletlennek, hogy a két korán kiadott verseskötet s a *Farkasverem* sikere után Wass Albert több mint egy évtizedig nem írt verseket, s csak az emigráció éveiben tért vissza nagyobb intenzitással ehhez a műfajhoz, akkor is csak egy rövid időre. Mécs esetében némileg más a helyzet, az első, 1923-as *Hajnali harangszó* című kötete a két világháború között szinte példátlanul népszerű költői pálya kezdetét jelentette. Az Ady-hatás mellett már a kortársak is észlelték az avantgárd, mindenekelőtt az expresszionista poétika jegyeit a premontrai szerzetesköltő első kötetének versein.³ Mai nézőpontból azonban – ismerve Mécs lírájának alakulástörténetét – a motivikus és a hangnemi rokonság ellenére sem szabad ezt a korai avantgárd hatást túl-

¹ Balázs Ildikó: *Wass Albert erdélyi korszaka*, Mentor, Marosvásárhely, 2010, 15.

² Szakolczai Lajos: Pokolra szállás nélkül? Wass Albert költészetéről, *Hitel*, 2002/2, 116.

³ Mécs papköltő társa, a piarista Sík Sándor írja a *Hajnali harangszó* című kötetéről: „Nyelve meglepően gazdag, színes, erős és egyéni: ez maga is elég volna, hogy nagy várakozást keltsen a költővel szemben. Csak az a kár, hogy lépten nyomon belezökken egy-egy hevesebb, csak-azért-is új kép vagy szófűzés, bele-belerikolt egy-egy bosszantóan (és szükségtelenül) nyers szó vagy fordulat. A haladó expresszionista, aktivista világköltészet szerencsétlen hatása ez, amely belső tartalom híján, ízléstelenül nyers, véres szavak és képek hajszolásában kereste az erőt és az eredetiséget.” (Sík Sándor: Mécs László: *Hajnali harangszó*, *Katholikus Szemle*, 1923/10, 633-634.)

hangsúlyozni, mivel költői világszemléletének transzcendenciára irányultsága és költői képeinek túlszűfolttsága barokkosan túldíszített versmodell kialakulásához vezetett. Mindkét költőre igaz tehát, hogy érzékelik ugyan a huszadik század eleje óta bontakozó magyarországi irodalmi modernség újító tendenciáit, s ennek egyes felszínes formai és tartalmi elemeit át is veszik, mégis mind az Ady-hatás, mind – Mécs esetében – az avantgárd hatása igencsak neutralizálva érvényesül.

A korai Mécs-líra egyik figyelemre érdemes darabja a kötetcím-adó *Hajnali harangszó* című vers. A refrénszerűen ismétlődő nyitósor („Kongatom piros harangom, ifjú szívem kongatom.”) után a közelmúlt és a jelen pusztulásvízióját olvashatjuk. A versben így lényegében négy idősíkk jelenítődik meg: a régmúlt (az elveszett aranykor vagy az éden képzetéhez kapcsolva), a közelmúlt és a jelen (mindkettő a pusztulás ideje, referenciálisan az első világháború), illetve a jövő (a visszanyert idill utópikus ígérete). A Mécs-vers időszemlélete leginkább a bűnbeesés- és a megváltástörténet teológiaiilag egymást feltételező értelmezéséhez köthető. Ez az eszkatologikus időszemléletből fakadó evangéliumi optimizmus, azaz a „beteljesedett időbe” vetett erős hit adja a Mécs-vers későbbi szakaszaiban olvasható, a jövőre vonatkozó könyörgések „reális” alapját. A végidő utópiája Mécsnél összekapcsolódik az emberiség megváltásának egyetemes ígéretével, a vers legtöbbször ismételt kulcsszava ezt a teljesség-igényt kifejező „minden”.

A *Hajnali harangszóban* a közelmúlt és a jelen víziója olyan negatív elemekből épül fel, melyekkel szemben a vágyott és megidézett jövő pozitív értékstruktúrák szerint felépülő majdani valósága és a lírai én önértelmezése definiálhatóvá válik. Ezt a szembenállást fejezi ki a közelmúlt és a jelen látomásos megjelenítésére szolgáló *éjszakával* ellentétbe állított *hajnal*. Ugyanerre a szembeállításra épülnek az ember léthelyzetére vonatkozó megállapítások is. A jelen kozmikus agóniájának embere a Vörösmartyt idéző sor szerint „sárkány-magból sarjadt fattya véres rögnék”, mely többszörösen fokozva fejezi ki az ember törvénytelen eredetét s üdvtörténeti rendtől elhajló (azaz dekadens) léttörténetét. A jelen pusztuló emberének pozitív ellenpárja, a történelemben beállt törést a jövőben helyreállító, s a Mécs-versben az egyes szám első személyben megszólaló lírai alanytól elválasztott, de a vers világában mégis leginkább vele azonosítható, utópikus-messianisztikus „hajnal-ember”. A lírai én önprezentációjának meghatározó tényezője tehát a jelen vizionált valóságával való szembenállás, mely a versbeszélő kiválasztottság-tudatához kapcsolódik:

*Undorít a lápos róna. Szent magasba szent lakásom:
égy ér a jóság tornya, már ezentúl ott lakom
s két szemem csak ámul minden apró élet-mozduláson*

s kongatom piros harangom, ifju szívem kongatom.

A vers lírai alanya tehát elkülönül a bűnös emberiségtől, a vers térbeliségének szemantikája („lápos róna” – „jóság tornya”) is ezt a kívülrőlállást és felülemelkedést jelzi. Ez a kiválasztottság- és küldetésstudat azonban egyben feltételezi is a közösség fennmaradását, hisz bár a versbeszélő az, aki még emlékszik és emlékeztet az ember isteni eredetére, s akinek (költői) szava által a jelen pusztulásával szemben elérkezhet a jobb kor, a megváltás és a nemzetek közötti testvéri összefogás ideje, mindez azonban csak akkor valósulhat meg, ha létezik egy (a beszélőhöz képest alacsonyabb erkölcsi nivójú) közösség, akihez a kiválasztott tüdötte szól.

A *Hajnali harangszó* hangnemét és értelmezési lehetőségeit meghatározó sora a chiasztikus szerkezetű, refrénszerűen ismételt, nyitó-záró sor, mely megerősíti a versszubjektum centrális szerepét a versszöveg jelentésterében. A vers első és utolsó szava a „kongatom”, mely a versszubjektum egyes szám első személyű cselekvéseként metaforikus

értelemben a költői tevékenységre utal, a verscímbe is jelölt „harangszó” így a költészet metaforája lesz. Ennek a metaforikus jelentéskörnek azonban az alapja a „szívem harang” metafora, mely egy olyan költészet-értelmezést sugall, melynek értelmében a lírai mű az egyén érzelmeinek a kifejeződése, ezért Mécs költészetfelfogása ezen a ponton köthető az esztéta modernség líraértelmezéséhez. A *Hajnali harangszóban* is megfogalmazott költői szerep azonban Mécs líráját már ekkor is inkább a romantika költészetfelfogásával, s modernség előtti szerepmintákkal rokonítja.

Ehhez a költői szerepértelmezéshez köthetők Mécsnek azok a példázatos versei is, melyek jellemzően valamilyen szociális problémára hívják fel a figyelmet. Első verseskötetéből ide tartozik a *Nyomor balladája* és a *Vadócba rózsát oltok, hogy szebb legyen a föld* című versei. A későbbi években viszont romantika előtti szerepértelmezések is megjelennek Mécs költészetében, a *Vád és védőbeszéd* például szövegszerűen is Pázmány⁴ idézi:

*Én, Mécs, Isten szavának trombitája
s mint költő, élő lelkiismeret:
szétkürtölöm most minden égi tájra,
hogy vannak züllött ifjú emberek,
kikből nem lesz se szent, se honfi!
S e fiúkért valaki felelős!*

A prédikáció retorikai hagyományának továbbélése Mécsnél és más papköltőknél összefügg azzal a ténnyel, hogy a huszadik századi magyar katolikus irodalom kezdetén egy olyan életmű áll, Prohászka Ottokáré, mely azzal, hogy döntő hatást gyakorolt az évszázad első évtizedeiben induló papköltőkre, meg is erősítette a prédikáció nyelvi megnyilatkozásformájára jellemző retorikai elemek fennmaradását és a műfajhoz köthető lírai szerepértelmezéseket.

Hasonló költői szerepértelmezéssel – az *Előhang* című, prózavers formában írt, s azóta szintén szavalati darabbá vált nyitóverset leszámítva – Wass Albert első két kötetében egyáltalán nem találkozhatunk. Első, *Virágtemetés* című kötetét jellemzően a szeretett másikat (szülő, testvér, barát, szerető) megszólító elégikus hangvétellű költemények alkotják, melyek a korabeli erdélyi olvasóközönség körében sem arattak osztatlan sikert. Az *Ifjú Erdély* című lap – melyben Wass is rendszeresen publikált – recenzense a következőképpen értékeli a kötetet: „Tagadhatatlan, hogy megkapóak a versei, itt-ott el is ragadnak és a hangulat hatása alatt együtt sírunk, vagy együtt temetünk a költővel, hogy aztán *részen* családodtan tegyük le a kezünkől a kötetet: nem ezt vártuk. Nem ezt vártuk, habár látjuk és fájdalommal érezzük az igazságát annak, hogy Erdélyben »kétszer hull a falevél« egy évben, és ezerszer szebb az Ősz nálunk, mint bárhol a világon, de ezerszer fájdalmasabb is.”⁵ A kortárs kritikus minden bizonnyal az erdélyi magyarság Trianon utáni tragikus sorsával való azonosulás és a példaadás költői magatartását várta volna a pályakezdő költőtől, melynek második, *Fenyő a hegytetőn* című kötetének első, *Véren vett ország* című ciklusának – szintén erősen Ady hatását tükröző – magyarság-tematikája már inkább meg tudott felelni. A teljes ciklus forrásszövege gyakorlatilag Ady *Magyar fa sorsa*

⁴ „A szegények táplálása oly kedves Istennél, hogy az utolsó ítélet sentenciáját, az irgalmasság cselekedetiben határozta. Míndazáltal az apostolok illetlennek találták, hogy a szegények segítségért a prédikálást elhagyják: hanem másokra bízván a fogyatkozottak gondviselését, magok prédikáltak. Mert a prédikátor Isten trombitája, mennyei titkok sáfára angyali kenyér osztogatója.” (Pázmány Péter, *Válogatott prédikációk*, s. a. r. Hargittay Emil, Balassi, Bp., 2000, 24-25.)

⁵ Győri Ferenc, *Virágtemetés: Gróf Wass Albert kötete* In: *Wass Albert emlékezetére: A kő marad*, szerk. Turcsány Péter, Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2004, 421.

című verse, ezt írja újra Wass Albert. Első kötetében a *fa* még a versbeszélő vágyott állapotának jelképeként jelenik meg,⁶ a második kötetben viszont különböző alakváltozataiban már egyértelműen a magyarság szimbólumaként szerepel. Ezzel Wass Albert magyarság-tematikájú verseinek poétikája Adyn keresztül, de Adynál régebbi irodalomtörténeti hagyományban gyökerezik (pl.: Berzsenyi *A magyarokhoz I.* ódájában a „kevély tölgy”). A Mécs László-i váteszi, prédikátori szerephez hasonlóan itt is megfigyelhetjük az elkülönülés mozzanatát (pl.: a *Fenyő a hegytetőn* és a *Prófétafa* című versekben), ez azonban nem az egyént választja el a közösségtől, hanem a magyarságot emeli ki a többi nemzet közül. A *fa* szimbóluma ezáltal a magyarság vélt „nemzetkarakterének” lényegi vonásait (dacosság, keménység, árvaság, pusztulásra ítélttség) mutatja fel.⁷

Az első két Wass Albert-kötet közel sem mondható irodalomtörténeti szempontból lényegesnek, nem véletlen tehát, hogy a korabeli erdélyi líráról írott harmincas években megjelent összefoglalások még csak nem is említik a költő nevét.⁸ Mindkét kötetre érvényesnek vélem Dsida Jenő *Fenyő a hegytetőről* írt értékelését: „El lehetne mondani róla, hogy melankóliájában sok a tervszerűség, megcsináltság, lépten-nyomon kiérezzük soraiból az utánérzést, hasábokat lehetne beszélni Ady-, Reményik- és Áprily-reminiszcenciáiról, de mindezt nem érezzük lényegesnek. Még az sem fontos, ha megállapítjuk, hogy ebben a kötetben is vajmi kevés az, ami igazán Wass Albert, ami közvetlen, belőle fakadt élmény, átszűrve a szíve szövetein, – míg önálló, maga alkotta formái nincsenek: majdnem minden sora olyan ismerősen cseng, mintha sokszor olvastuk volna már.”⁹ S bár véleményem szerint líratörténetileg a későbbi, az emigrációban született versek sem tekinthetők jelentős alkotásoknak, jelen dolgozat szempontjából mégis fontos fejleményt figyelhetünk meg, a *Láthatatlan lobogó* című kötetben ugyanis egy, a korábbi kötetekhez képest új költői szerep jelenik meg, a *bujdosóé*.

1945 után a bujdosó érzelmi hangoltságával írja újra Wass Albert a nemzeti identitás-tudat kultikus szövegeit, a *Himnuszt* és a *Szózatot*. Előbbiből főként a végzetszerű pusztulás motívumát emeli ki a saját bűnösség mint ok fel- és elismerésének önismereti gesztusa nélkül (*Mikor a bujdosó Istennel beszél, A bujdosó imája*). Utóbbi monumentális nemzethalál-víziójának pedig – Northrop Frye tipológiája szerint – „démonikus paródiáját” alkotja meg a *Magyar cirkusz* című versében. A *Láthatatlan lobogó* még távolabb esik az irodalmi modernségtől, mint a korábbi két kötet. Poétikai gyökerei modernség előtti művekhez nyúlnak vissza, Ady költészete is csak a kuruc-versek révén idéződik meg, de megjelenik Mikes Kelemen figurája, s több vers műfaji mintáját a népdaloktól veszi (*Dalol a honvágy, Nagypénteki sirató*), anélkül, hogy Wass Albert lírája köthető lenne a két háború közötti népi irodalomhoz.

A bujdosó alakja látszólag lényegesen különbözik Mécs László prédikátor-papköltőtől, valójában azonban nagyon hasonló költői szerepfelfogás húzódik meg mögötte. Lényegében ugyanabban az időszerkezetben és hasonló pozícióból szólal meg a *Láthatatlan lobogó* versbeszélője is, mint a *Hajnali harangszóé*. A közelmúlt, melynek történelmi referenciája ezúttal a második világháború, és a jelen Wass Albert verseiben is negatívan jelennek meg:

⁶ „És gondoltam: jó volna lenni tölgyfa, / és bérc-omlasztó Végtelen Időig / így állni fent a hegytetőn / míg álmaink a végtelent betöltik;” *Tetőn*

⁷ Vö.: Balázs Ildikó: *Wass Albert erdélyi korszaka*, i. m., 42-46.

⁸ Vö.: Márkus Béla, „Wass Albert kezében lesz feladata a tollnak”: *bírálatok, méltatások a két világháború között*, <http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=19189> [2012. 10. 28.]

⁹ Dsida Jenő: *Wass Albert: Fenyő a hegytetőn* In: *Wass Albert emlékezetére*, i. m., 423.

*A nagy parádék korszaka letelt.
Vihar cibálta szét a lobogókat,
a diadalíveket bombák döntötték porba
s a kürtöket belepte a penész.
Odúikból görnyedten előmáztak
a patkányemberek és szétcsoszogták
a zászlópompás díszszemlék nyomát.”*

(A zászlótartó)

Miként az előbbi idézetből is látható, a negatív értékítélet nemcsak a közelmúlt és a jelen állapotát, de a benne élő embert is érinti, csakúgy, mint a Mécs-versben. Wassnál a magyarság sem kivétel ez alól, a hazát, az egykori otthont már a nyitó versben „Én szent, szomorú, bűnös Szodomám”-ként szólítja meg, s a *Magyar cirkusz* című apokaliptikus látomásában a nemzet pusztulásával megszülető „új magyar Kain”-ről vízionál. Wass Albertnek tehát nemcsak az otthona veszett el 1945-ben, de a hazájához való viszonya is megváltozott. A bujdosás életrajzi referenciával is bíró képe tehát nemcsak a közösségtől való elválasztottság kifejezője, hanem az én identitását átformáló szakítás mozzanatának mélyebb érzelmi aspektusaira is rávilágít. A kötet közelmúltjának és jelenének romlottságával szemben – ahogy a kötet nyitó versében Mécs korábban idézett önmeghatározásához nagyon hasonlóan olvashatjuk – a költő „A szemtanú. A lelkiismeret.” A verseszélőt éppen kívülállása és tisztasága, büntelensége emeli a többi ember (a szodomaiak, a patkányemberek) fölé, ez adja ítéletmondásának morális alapját, s a reményt arra, hogy az otthontól való kényszerű elszakítottság egyszer megszűnik.

A jelen állapotából a kiút tehát egyrészt a vágyott hazatérést rejtő jövő, melyet azonban legfeljebb a honvágy és az Istenhez intézett fohász célozhat meg. Van azonban más kiút is: vissza a múltba. Ez egyrészt a gyermekkor idilli állapotának megjelenítését jelenti több versben is, másrészt a bujdosás történeti és irodalomtörténeti hagyományának a megidézését a kuruc kortól az 1849 utáni időkig. Ez utóbbi szolgálhatná a valósággal való szembenézést is, azonban éppen mivel a versek lírai énje morálisan eleve magasabb rendűnek tételezi önmagát saját elszakított nemzeti közösségénél és idegennek érzékelt jelenbeli környezeténél, ezt sokkal inkább a valóságtól való menekülés újabb mozzanataként foghatjuk fel. Wass Albert második világháború után született verseit olvasva jogosnak érzem Prohászka Lajos megállapítását, aki *A vándor és a bujdosó* című könyvében a következőket írja: „Minden magyar, aki fajának igazi képviselője, valamiképpen menekül önmaga elől, mert ezzel mindig menekül a kozmosz ránehezedő, vigasztalanul nyomasztó terhe alól. Ennek a sajátosan magyar irrealitásnak ismét kettős formáját állapíthatjuk meg. Az egyik a nemzeti múltba menekülés, az »ősök dicsőségében való sütkérezés«.”¹⁰ S bár az 1947-ben megjelent kötetben inkább a tragikus sorssal való azonosulásra találunk példákat, 1949-ben az erdélyi magyar református egyház kerületének egykori főgondnoka *Pogány újévi köszöntőjében* „utolsó Koppány-unoka”-ként búcsúztatja az óévet.

Habár a két tárgyalt szerepértelmezést tekintve jelentős hasonlóságokat figyelhetünk meg, a nemzeti öntudat kérdésében egy lényeges eltérést is meg kell állapítani. Wass Albert emigrációban írt versei lényegében kivétel nélkül e köré a tematika köré rendeződnek, az én önazonosságát a nemzethez tartozás és az elszakítottság tudata együtt alakítja. Mécs László két háború közti lírájának értékrendjében viszont a magyarsághoz tartozás nem jelent abszolút értéket, mivel az a verseszélő identitását mélyebben meghatározó, egyetemesebb értéknek, a római kereszténységhez való tartozásnak rendelődik alá:

¹⁰ Prohászka Lajos: *A vándor és a bujdosó*, Universum, Szeged, 1990, 98.

Én magyarságom soha nem tagadtam,
de soha nem is kérkedtem vele,
nem pávatoll: egy mártír-pillanatban
csak a bőrömmel együtt jönne le.

Magyarságom nem is átkoztam: könnyen
fizetem az adósomat. Tizeden
kálváriajárásban, jajban, könnyben,
kacajban, dalban ma is fizetem.

De aztán pont! Nem csempészek dugárut,
Se rém-gázt! Római polgár vagyok.

(Civis Romanus sum¹¹)

Mint láthattuk, közös mindkét költő szerepértelmezésében, hogy a jelen általános emberi és világviszonylatait, s benne a magyarság sorsát és helyzetét súlyos morális válságban lévőnek látják, mégis az immanens valóságon túli, transzcendens Rendbe vetett hit garantálja számukra a megbomlott immanens rend helyreállíthatóságát is. Amíg azonban Mécs *Hajnali harangszó* című versében ez szinte már naiv idill megvalósulását jelenti, melynek része a nemzetek közötti testvériség megvalósulása is („Tánc feszüljön a harangban / HajnaleMBER szírom-tánca, / Mely magyar lányt, tót fiúcskát, testvér-tánra pöndörít”), addig Wass Albert ’45 utáni költészetében, különösen az *Üzenet haza* című költeményben a régi rend visszaállítását (erre utal a vers refrénje is: „A víz szalad, a kő marad”), s a bujdosó hazatérését jelenti.

Rónay György az 1971-ben megjelent *Aranygyapjú* című kötet bevezetőjében a Mécs-recepció nehézségeit a *Nyugattól* örökölt „versesztétikai mércék” korlátaiban látja. A *Nyugattól* örökségének modernizációja,¹² melyre Rónay – mintegy megoldásként – céloz, ettől függetlenül jogos igény lehet, ma mégis egyre inkább nyilvánvalóvá válik: bár lírája korabeli népszerűségénél fogva megkerülhetetlen a huszadik századi magyar katolikus irodalom története¹³ s a hagyományait kereső felvidéki irodalom számára,¹⁴ Mécs László ideje mégsem jött el. Kevésbé biztosan merem ezt kijelenteni Wass Alberttről. Még akkor sem, ha néhány szavalati darabot leszámítva életműve mai recepciójának döntő súlypontja a nagyprózai alkotásokra esik. Kétséges azonban számomra, hogy irodalomtörténeti helyének megítélésében a közeljövőben konszenzus alakulhat ki a különböző értelmezői közösségek között. Az azonban majdnem bizonyosan állítható: az *Üzenet haza* című vers szerzőségét ma már senki sem tulajdonítaná Mécs Lászlónak.

¹¹ A vers születésének előzménye, hogy 1935-ös erdélyi szavaló körútján Mécsnek március 18-án Nagyváradban kellett volna fellépnie, ahol az irodalmi esten Ady édesanyja is megjelent, a román hatóságok azonban a költő papírjainak hiányossága miatt a fellépést megtiltották. Amikor pedig Mécs mégis megjelent az egyik páholyban, a rendőrség elvezette. (Rónay László: *Mécs László*, Balassi, Bp., 1997., 138-139. [Kortársaink])

¹² Rónay György: *Mécs László* In: Mécs László, *Aranygyapjú. Válogatott versek (1923–1968)*, szerk. Brudi Zsuzsa és Rónay György, Buffalo – New York, Hungarian Cultural Foundation, 1971, 36. (Program in Soviet and East Central European Studies, Publication Number 2.)

¹³ Vö.: Rónay László: i. m.

¹⁴ Vö.: Bárczi Zsófia: *Szellemidézés: Mécs László-tanulmányok*, Madách-Posonium, Pozsony, 2008.

NYUGTALANÍTÓ KÉPLETEK

Bán Zsófia: Amikor még csak az állatok éltek

Bán Zsófia elbeszélései a tavalyi könyvhétre jelentek meg összegyűjtve. A füzérjellegből adódóan az egyes darabok egymás közötti párbeszéde többletjelentést ad a novelláknak, ám színvonaluk hullámzó, néhány gyengébb darab rontja a jobb, sőt igen jó szövegekről kialakított benyomást.

Az elbeszéléskötetben kép és szöveg viszonyának visszatérő kérdése fúzi össze a szövegeket. Úgy látszik tehát, Bán Zsófiát nem csupán teoretikus, hanem szépírói munkásságában is izgatja szó és kép kapcsolata. *Esti iskola – olvasókönyv felnőtteknek* című fiktív tankönyve (2007) legalább annyira volt képeskönyv, mint olvasókönyv, amely a szövegek és a hozzájuk készült illusztrációk folyamatos dialógusával akár összművészeti alkotás-ként is értelmezhető. Mindkét kötetben felmerül az elbeszélhetőség kérdése is: nemcsak a történet nem állt össze homogén egésszé az *Esti iskolában*, hanem hiányzott a jól felismerhető narrátori hang, sőt hangvétel is, amely(ek)nek időnként a neme sem volt egyértelmű, így valójában az eldönthetlenség adta a könyv egyik legfőbb karakterjegyét.

Az *Amikor még csak az állatok éltek* elbeszéléseiben is úgy válik témává kép és szöveg viszonya, ahogyan azt az íróntól már megszokhattuk: egyik sem domináns, sokkal inkább egymásra utaltságuk és egymást kiegészítő jellegük tükröződik. Erre a kötetre is a többszólamúság jellemző, az egyes szereplők szólama és az onnipotens(nek tűnő) narrátori hang akár egy bekezdésen belül is váltakozik (*Három kísérlet Bartókra*), a „ki beszél?” kérdésre adható válasz azonban itt sokkal egyértelműbb, mint a korábbi kötetben. Elbeszélhetetlenség és képiség kérdése a *képek elbeszélhetőségének*, azok verbális megragadhatóságának vagy megragadhatatlanságának problémájaként jelenik meg.

A tizenöt elbeszélésből álló kötet mikrotörténetei teljes mértékben érthetők, értelmezhetők és többnyire izgalmasak egymás nélkül is, az egyes szövegeket összekötő nagyon finom motivikus utalások mégis valamiféle egységes történet kirajzolódásának reményével kecsegtetnek szövegről szövegre. Az első darab (*Frau Röntgen keze*) például a Röntgen-sugár feltalálását beszéli el magánéleti szál alapján, kétféle nézőpontból, a Röntgen-sugár feltalálójának és feleségének szemszögéből. Majd az ezt követő *Armani és a szerelem* című, egyébként nem kifejezetten kiemelkedő novella hőse egy olyan nő, aki az elbeszélés kezdete előtt belgyógyászati vizsgálaton esett át. Az *Egy este Erika nélkül* úgy végződik, hogy egy lány és édesanyja Rolling Stones-koncertre indul, a következő, *Három kísérlet Bartókra* című elbeszélés első néhány mondata pedig szinte megtévesztésig az előző szöveg folytatásának tűnik („Ültek

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2012
212 oldal, 2690 Ft

a sötétben, a kényelmetlen, összecsucskható székeken, a sámlikon [...] Várták a beígért produkciót. Mit keresett itt, ezt szerette volna tudni"). A *Méreg* főhőse a Brazíliába érkező Karády Katalin, akinek néhol rímekbe hajló mondatai azt a benyomást keltik, mintha dalszövegeit mantrázná. Az önmeggyőzés eszközeként ismételtetett „A hús az csak hús” mondata – látszólag leplezetlen fricskával, valójában fájdalommal teli ironiával – felel a *Hús* című darab éles, rövid, éppen ezért igen figyelemfelhívó legelső, „Legtovább a hús emlékezik” mondatára.

Bizonyos szereplők nevei is gyanúsán sokszor ismétlődnek: az *Amikor még csak az állatok éltek* című elbeszélésben a mániákusan jéghegyeket fotózó Anna akár azonos lehet a *Mátrix* Annájával, aki szintén fotós, csak épp az Egyenlítőnél készít fényképeket víz alatti növényekről. A *Rohanunk a forradalomba* című novellában három idős hölgy azzal szarokoztatja magát nyugdíjas napjain, hogy olyan forradalmat robbantanak ki, amellyel majd „aláássák a fennálló, patriarchális igazságot” és megbontják „a regnáló, maszkulin rendet”. Hármójuk közül Marcsa neve a *Vénusz-átvonulás* című darabot juttathatja eszünkbe, amelyben egy olyan leszbikus nő taxifuvárját kísérhetjük figyelemmel, aki egy leszbikus taxisofőr autójába ült be. A taxisofőr Mariként emlegetett szerelme szintén egy másik novellát idézhet fel. A *Három kísérlet Bartókra* című szövegben a hosszú idő után a trópusokról visszatért Katicát a húga, Marcsi egy Bartók-zongoraestre rángatja el, s aztán Katica nézőpontjából kísérjük végig, hogyan rontja el a zongorista a darabot. S akkor már miért is ne lehetne akármelyikük a *Hús*ban csupán „a lány” megnevezéssel illetett névtelen alak, akinek épp a barátjával történő szakításába pillantunk bele egy kínai étteremben, vagy a – már említett – *Vénusz átvonulás*beli név nélkül emlegetett taxisofőr, sőt annak utasa is, felvillantva ezáltal életutak egyes fragmentumait?

A motivikus kapcsolódás mellett mégis a legfontosabb összekötő elem a kapcsolat a képekkel vagy a különféle, változatos formákban megnyilvánuló képiséggel. Az egyes szereplők hol szemléltői, készítői, feltalálói, hol pedig szereplői egy dokumentumfilmnek, fotósorozatnak, röntgenképnek vagy festménynek. A témaválasztás szempontjából igen érdekes elbeszélés a *Las Meninas*, amely a Velázquez-festmény fiktív történetét beszéli el, de valójában eldönthetetlen, hogy a novella – a festmény alakjainak szájába adva a szavakat – a kép megszólaltatását célozza, vagy pedig egy festmény inspirációjára született szövegről beszélhetünk.

A novellák kép és szöveg viszonyát azonban ennél is áttételesebben kezelik. Versengésük nemcsak ironiába, hanem önironiába is burkolózik, remekül elkerülve ezáltal a közhelyesség csapdáját. Az elbeszélések egyik központi kérdése – mi a kép? – túllép a szó elsődleges jelentésén, és – frappánsan kijátszva a *kép* szó magyar nyelvbeli túlterheltségét – emlékkép, szókép, természeti látvány, jövőkép, vágykép, fantáziaszülemény, a másik emberről és magunkról alkotott képünk képtárává válnak a szövegek.

Ezzel összefonódva a másik kérdés már nemcsak felvetés, hanem problémafeszegetés is: mi a szerepe és helye a képeknek az életünkben, miként közelíthetők meg, egyáltalán leírhatók-e szavakkal, van-e és lehet-e bármiféle felsőbbrendűségről beszélni szó és látvány kettősénél? Mindkét kérdésre provokatív választ kapunk. A *fotográfia rövid története* című írásban például zavarba ejtő direktséggel, filozofikus megfogalmazással válik hangsúlyossá a képek szavak feletti fölénye – már eleve a dicséret, a magasztalás szóbeli aktuálával is sajátosan paradox helyzetet teremtve: „A kép az élet császára. Múltja, jelene, jövője, története és emlékezete, egyszóval mindene van. (...) Csak a kép tud mindent.” Közben a narrátor egy fénykép hosszas, pontos leírásával éppen hogy a fotó szavak általi megragadhatóságának, birtokbavételének lehetőségét fejezi ki, ezt követően pedig az utolsó előtti oldalon ott virít maga a fénykép – hogyha szavak útján nem sikerült elég pontosan elképzelni, akkor a biztonság kedvéért hátha segít a látvány, sőt, mint hal-lottuk, a kép úgyis tud mindent. S persze a kép után ismét szövegek következnek, ame-

lyek szavakkal próbálnak, tudnak, majd újra csupán próbálnak valamit megragadni abból, hogy mi a kép. Kár, hogy ez nem a kötet következetesen végigvitt eljárása; felmerül a kérdés, hogy miért csak három és miért éppen e három novella sajátja.

De az egymástól távolabbi elbeszélések is párbeszédet folytatnak. A *Három kísérlet Bartókra* Katicája elengedhetetlennek tartja bizonyos emlékképek felidézését ahhoz, hogy negyven év után, visszatérve a trópusokról, reflektáljon saját jelenére. Kilencven oldallal később – és feltehetőleg évekkal korábban – pedig egy nő (talán Katica?) a trópusokon így győzködi magát: „Kihűlt már ez a fürdővíz, ki kéne szállni”, visszautalva egyben egy harmadik elbeszélés emlékképeiben feltűnő fürdő-motívumra: „Másfelől viszont kép az, hogy nyakig ülsz egy kád vízben, tízéves vagy, előtted a vízen játék lebeg.” Az ilyesféle állandó érvénytelenítésekből fakadó irónia öniróniával egészül ki („Érdekes kép, olyan, mint mikor kiszól a szerző, hogy uhh, de nehéz a regényírók dolga.”), így nemcsak a közhelyességet, hanem a képekről, a kép-szöveg viszonyról szóló beszéd sekélyességét és patetikus jellegét is ügyesen elkerüli.

Egy biztos fogódzó azért mégis akad, harmadik válaszlehetőséget kínálva. Ez visszavezet az időben egészen addig, „amikor még csak az állatok éltek,” sőt még annál is korábban, egy szó és kép előtti, egyetemes, világkeletkezési pillanatba, ahol „minden cseppfolyóssá, egyneművé válik, nincsenek kontúrok, határok, de egyszer csak (...) elindul valamiféle szeizmikus ősmozgás” (*Frau Röntgen keze*). Ahol időbeli előnyt élvezve a szaglás, a tapintás, az ízlelés a legfontosabb, mert „ha már a szagok megvannak, akkor kezdhetsz el nézelődni”, hiszen „a dolgokat elsősorban szagolni kell”, „nézelődni viszonylag könnyű, de aztán ízlelni, tapintani kell” (*Három kísérlet Bartókra*).

A kiépített szövegháló, a novellák egymás közötti párbeszéde tehát a motivikus utalásokkal, a szereplők azonosságának felvillantott lehetőségével a játékon túl a kérdések árnyaltabb megközelítését tükrözi. Néhány novella azonban kirívóan eltér abban a tekintetben, hogy az eddig kifejtett szempontokat korántsem olyan fokú sűrítettséggel és gazdag gondolatisággal dolgozza fel, mint például a *Hús*, a *Három kísérlet Bartókra*, a *fotográfia rövid története* vagy a *Keep in touch*. A *Képzeltbeli Édenben* a trópusokon nyűglődő nő lelki rezdülései lehetővé teszik ugyan a visszacsatolás lehetőségét a *Három kísérlet Bartókra* negyven év után a trópusokról hazatért Katicájához, itt azonban épp az a benyomásunk, hogy az elbeszélés nem több, mint az időbeli ugrások, e párbeszédés játék egyik (akár el is hagyható) alkotóeleme. A novella kilóg a többi elbeszélés közül, hiszen hiányoznak belőle az addig megszokott cselekménybeli fordulatok, a feszes tempó, a gondolati ív. Hasonló a helyzet a *Mátrix* című darabbal: a történetdarabkák és lexikonszócikkek váltakozása gyermekkori játékot idéző újságcikk-montázsra emlékeztet, amely – kifejezve, hogy szabad asszociációval voltaképpen bármilyen szöveg összefüggésbe hozható egymással – akár még szellemes is lehetne, a töredékekben azonban nincs jele sem egymásra reflektálásnak, sem pedig valamiféle egészre vagy lezárásra törekvésnek, így inkább az összedobáltság érzetét keltik a bő lére eresztett bekezdések.

Összességében azonban szerencsére kevés az ilyesféle gyengébb darab a novelláskötetben. Bán Zsófia kötete igen nyugtalanító, ez egyszerre fakad egyenetlenségéből és komplexitásából.

MOZGÁS-, HANG-, ÍZ-, SZAG-, TÉR- ÉS SZÖVEGTERÁPIA

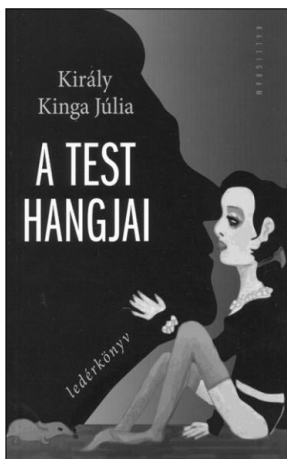
Király Kinga Júlia: A test hangjai

A szépirodalmi szöveg már önmaga létezése okán is állít valamit. Vajon mit is állít *A test hangjai* című könyv, Király Kinga Júlia prózakötete? Ez a kérdés végig ott motoszkált bennem, amikor történeteit olvastam. A megjelenés óta született néhány kritika, mely a kötet hiányosságaira, hibáira hívta fel az olvasó és az író figyelmét. Irodalmárként – bevallom – van bennem egyfajta pozitív attitűd a kezembe kerülő szövegekkel kapcsolatban. Így annak ellenére, hogy a könyvet bírálók a mű több poétikai hibájára is rámutattak, én mégis röviden azt az állítást szeretném kibogozni, amit ez a mű létezése okán közvetít felénk.

A szerző könyve, csakúgy, mint előző műve, szubjektív és retrospektív, visszatekintő írásmódja személyességet idéző naplótöredékek is felfogható. Az emlékezés folyamatából következően állandó átmenet jelen és múlt között, szakítva a hagyományos regény lineáris szerkezetével, ugyanakkor a történetfűzér összessége, annak térelemei valamiféle történetkoherenciával bírnak. Az emlékezésen alapuló történetmondásnak különböző narrátorai vannak, a váltakozó elbeszélői Ének hangjai (ének-hangok) és a történetekben megjelenő szereplők mégis egységesítik a szöveget. Aki beszél, már ha kibogozzuk, ki is az, mindenképpen áttételesen, az időben előre és hátra ugorva, sokszor kihagyva, majd visszatérve és kiegészítve beszél. „Tulajdonképpen innen kellett volna kezdenem, mert csak ekkor léptem oda hozzá, hogy megkínáljam egy zsebkendővel. Minden, amit korábban mondtam róla, mintha igaz se volna, legalábbis a történet igazságának abban az értelmében nem, hogy ez a történet, az ő főszereplésével ugyan, de kizárólag csak az övé volna, vagy hogy a zilált drámaiság egyedül csak őbenne eshetett meg, hiszen voltak a történetének más szereplői is, vagy ezt a mesésést csakis ő rögzíthetné, senki más. De ha magamat ki is zárnam a lisztérzékeny hölgy emlékezésének rögzítéséből, akkor is, ez a hölgy negyven perc alatt fé-

sült át harmincöt tavaszt, és az, hogy ilyen rövid idő alatt ennyi emlékek csatározott, s az emlékeiből egy-két név meg esemény így kinőtte magát, inkább álhőseposzba illő, nem pedig valós tényeken alapuló novellába. Az tehát, amit az előbbieken írtam róla, már az általam látottaknak és a hölgy által elmondottaknak a megszépített, helyenként csúfondárosan felnagyított, valamint e megszépítésnek meg felnagyításnak az összefésült változata volna. De hogy is lehetne mind ezt szétválasztani?” (*A liszt*, 10)

Király Kinga Júlia sem nyugszik bele abba, hogy az idő a költészet, a tér a festészet territórium; történeteiben a

Kalligram Kiadó
Budapest, 2011
220 oldal, 2600 Ft

hang térteremtő erejét is transzparenssé teszi. „A jobb lába néhány centivel rövidebb volt a balnál, így a jobbos lépte valamivel, úgy pár kommával magasabb, és ugyanakkor rövidebb hangokat is hallatott. – Mi-ma-mi-ma – nyekeregték a deszkák és a cipők együttesen, mintha egy végtelen cselló húrjain sántált volna két negyedben – egy nyolcad, egy pontozott negyed –, s ami az ő halott nagyanyjának a gyászindulójaként hatott. Mami halott.” (A tej, 38) A hang szervezi egyidejűleg a külső és a belső teret; a hangokban, a zenében az idő egymásba nyíló jelenek sorává válik. Egyes zenei elképzelésekben a hang a szaglászérzékkel, sőt a tapintásérzékkel is összekapcsolódhat, mint a színezenei megnyilvánulásokban vagy a hangszeres színház zenei műfajban.¹ „Valahonnan mélyről, nagyon mélyről sípolni kezdett egy hang. Egészen csendesen. Kicsit még ott maradt, ott lenn, aztán elindult fölfelé és egyre erősödött. Amikor eljutott a nyaki ütőteréhez, elviselhetetlen lett a robaj. Gréti megállt, hogy befoghassa a fülét, mire a hang kiszakad. De alighogy megemelte a kezét, elnémult a világ. Megfordult, a karácsonyi fényfűzések furcsa aritmiaiban hunyorogtak. Meg sem próbálta kitalálni, miféle zenére pulzálhatnak így.” (A tej, 39) E térszerűség a színház és a dramaturgia felől strukturálja a történetet, ebből az irányból teremti figuráit. A fikció nyelve, akár egy bábelőadás szereplőinek diskurzusa, sűrített lényegiséget, ugyanakkor egyszerűséget közvetít, melyben egy-egy dialogikus konfliktus viszi előre a cselekményt és teremti meg – éppúgy, mint a bábok világában – a karakterformáló szituációt. A történetek dramaturgiájának lényege, hogy minduntalan az kerül előtérbe, hogy a szereplők egy adott helyzetben éppen mit kezdenek egymással. A szerző *A rothadás esztétikája. A baljós és búbajos Carlo Gozzi* című könyvéről² Láng Zsolt a következő ajánlót írja: „...A három narancs szerelmese esztétikai értelemben arról szól, hogy nem fog tudni feltörni az, ami a fegyelmezettség és leegyszerűsítés során betokosodik. Onnan már nincs kitörés, emigráció van, ami visszaveti az életet a falak mögé. A falak lebontása bármiáron? Nem, Gozzi nem ezt mondja, a falakat nem lehet lebontani, de elérkezett az idő, hogy beeresszük a közönséget. Az élet megoldhatatlan, de a nyilvánosság elé kitéve, tompul a fájdalom. Be kell eresztetni a közönséget, és hagyni kell, hogy a játék magával ragadja őket is.”³ *A test hangjaiban* a szerző hasonló módon ereszti oda olvasóit a történetekhez; itt is azt állítja, segíteni nem tud, de megmutatja azt, ami van, amit az élet produkál. Még ha abszurd is, még ha fáj is. Király Kinga Júlia (szerzői álnevén P. Lujza) első kötete, az *Útvesztő alig eltévedt kislányoknak* hasonló módon működik: állítása és kérdése a valóság megragadásának minkéntjére vonatkozik. Az élet megoldhatatlan, és ha ez igaz, akkor mutassuk meg, hogy legalább lássuk. Ugyancsak Láng Zsolt mondja erről: „Sok-sok részletesen ábrázolt (mert részleteiben érzékelt) test lép színre ezekben az írásokban, sok nő és sok férfi hozza magával nem csupán az emlékeit és a szavait, hanem konkrét, néma testét is; nők teste találkozik más nők testével, és természetesen férfiakéval is; férfitestektől behavazott női testek hevernek az írói tudat mélyén, máshol férfitestek kószálnak társtalanul, megállapodhatatlanul.”⁴

Király Kinga Júlia könyvében centrális szerepet kap a testábrázolás. Már a cím, *A test hangjai* is szokatlan „összeérzéseket” kelt az olvasóban. Ahogy a barokk testábrázolásban, a szerző könyvében sem igazán a kifejezés, hanem az ábrázolás módja a fontos, és ez a mód az összes történetben nemcsak erősen szubjektív, hanem szembeszökően negatív. Csécsy Imre írja 1912-ben a *Nyugatban* egy balettelőadás kapcsán: „Az önmagában való meztelenség, amit a francia nyelv a nu szóval fejez ki, lényegében nem erkölcsstelen, mert

¹ Vö. Faragó Kornélia: *Térrányok, távolságok. Térdinamizmus a regényben*. Forum Könyvkiadó, 2001. 24.

² Király Kinga Júlia: *A rothadás esztétikája. A baljós és búbajos Carlo Gozzi*. Mentor, 2006.

³ Láng Zsolt: <http://www.lato.ro/ajanlo/product.php/A-rothad%C3%A1s-eszt%C3%A9tik%C3%A1ja/53/>,

⁴ <http://www.litera.hu/hirek/sodratasban>

eredetileg nem is volt nemi jellegű. A meztelenség nemi jellegét a nemi kultúra fejlesztette ki, még pedig éppen a felöltöztetés által, a szeméremérzet megteremtésével. A felöltöztetés nem egyéb, mint a levetköztetés lehetőségének kifejezése – a szeméremérzés a nemi vágy akkumulátora. (...) A meztelen test a teljes kielégülés érzésbeli szimbóluma, a félig levetköztetett test azonban lehetőségeket, sejtéseket, izgalmakat jelent.”⁵ Ebben az összefüggésben kap értelmet a könyvről írt kritikákban leginkább kifogásolt alcím, a „ledérkönyv”. Nézzük meg, ki ledér ebben a könyvben! A ledér – jelentése szerint – trágár, bujaságra ingerlő, változékony a szerelemben, könnyelmű vagy csapodár. Ez a szereplőkről nem mondható el, még annak a történetnek a főszereplőjéről sem, akit felakasztanak állítólagos ledérsége miatt. Viszont az író nyelvi megjelenítéseiről elmondható. Ő az, aki vállaltan trágár, mégsem célja a trágárság. Ezek a durva nyelvi megoldások az olvasót taszítják, ugyanakkor a női sorsok, de a nő-férfi viszony újragondolására (is) készítetik. A 20. és 21. században, a fokozott testkultusz korában sokan hatalmas energiákat fektetnek abba, hogy olyan formát adjanak testüknek, amely a leginkább megfelel a társadalmi elvárásoknak. Ezekben a történetekben pont az ellenkezőjének vagyunk tanúi, amit már a könyv borítójára választott idézet is sugall: „Egy ember testén ötven év alatt minden lejár sződik, ami a földgömbön rajta van!” Az idézet *A kávé* történetében így folytatódik: „Még tiszta szerencse, hogy ezt a földgömböt jó lábakon hordom el, gondolta, és lenézett a vádlijára, erős volt, szép ívű, s a rüsztye még ma is elmehetne kaptafának, csak ne kéne folyton ezt a gumiharisnyát viselnie. Megkapaszkodott a szekrényben. A szekrény nyikorogni kezdett, és Gitta felrántotta az ajtaját. Ma éjszaka benne alszom, gondolta, közelebb is leszek a szegény uramhoz. Mindig így hívta őt: szegény uram, az én szegény uram. A szekrény tömör diófa deszkákból volt összerakva, akárcsak a Lali koporsója.” (*A kávé*, 83–84) A testi létezés több oldalát is bemutatja a szerző: azt a technikai forrást, amelyet a test saját felépítéséből és szervezetéből merít; a tulajdon elvét, vagyis azt a teret, amelyet a test saját magántereként foglal el; és az identitás elvét, vagyis hogy a test kinyilvánítja saját belső tartalmait és hovatartozását – a történetekben ez a fizikai jeleken vagy megnyilvánulásokon alapuló üzenetek és párbeszéd forrása.

Vajon miért van erre szükségünk? Vannak az életben olyan dolgok, amelyekről nem illik beszélnünk, amelyeket elhallgatunk, ám tudattalanunkban mégis jelenvalóak, valóságunkhoz tartozóak. Király Kinga Júlia kötete azt állítja, beszélnünk kell ezekről a tudattalan dolgokról is. A szerző a kimondás, a megszólalás gesztusát terápiás mozzanatként ábrázolja, mind szereplői, mind olvasói ebből a helyzetből ismerik fel múltjukat és értelmezik történeteiket. A testbe íródott élmények – és ezt a szerző is tudja – a test „munkája” árán idézhető fel, így a test- és mozgásterápiák hozzáférést engednek ezekhez az ősi élményekhez és a tudattalanhoz. A szavak itt átadják helyüket a zenének, a táncnak, a színeknek, a szerepjátékokkal pedig bejutunk személyiségünk intim szféráiba. Ez a folyamat aktív keresés, amelynek során az, ami bennünk sötét, átvilágosul. *A test hangjaiban* a nyelv mint ilyen közvetítő lép fel azért, hogy felidézze a szereplők, de az olvasók legmélyebb rétegekbe temetett élményeit, azokat a belső képeket, melyeket őriznek, amik beíródnak testükbe, mozdulataikba, gesztusaikba. „– Észrevettem – mondta egyszer –, hogy különböző hangok jönnek ki belőlem, és tökéletesen idomulnak ahhoz, amit csinálok éppen: ha például leülök, akkor nyekkenek egyet, ami a huppanáshoz hasonlít, ugye; ha pedig felállok, olyankor mindig kattan egyet a fisztulám, mintha az is meszes volna, nem csak a hátam. Nem is beszélve a sok hajladozásról.” (*A kávé*, 75). A történetben előforduló mozgások a tánc előfutáraként, az emlékek felidézésének fontos eszközeként jelennek meg *A kávé*-ban. „A hajladozás a szvingelés előfutára. Az ember előbb ki-kileng, a lelke

⁵ <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00101/03280.htm>

mindenképpen, de nemsokára a teste is, mert a nyikorgó szekrényből visszatérő éjjeli ölelések csiklandozni kezdik, ami pedig kívülről úgy hat, mintha az ember, félig-meddig játékból is, kitérne az érintések elől, és göcögve hánykolódni kezdene. Vagy mintha félelmében össze akarna kucorodni. Mert azt sose lehet tudni, hogy a nyikorgó szekrényből visszatérő éjjeli ölelések mikor durvulnak be, s ezek az összefonódni készülő, súlytalan karok mikor válnak le a testről, hogy egy-egy ökölcsapásban, amely a testnek elviselhető ugyan, de a léleknek sose, meglényegüljenek. Ilyesmi is előfordulhat bőven, ha az emlékezés nem a boldogsággal, hanem a fájdalommal üzérkedik." (A kávé, 77) Az emlékezőtechnika tudattalannak mutatja magát, így nem a történetmondásra kerül a hangsúly, hanem a nők érzékszervein, mozgásán keresztül „megszólaló” belső világok rajzára. A narrációs struktúrát a fizikai világot folytonosan felülíró tudattalan irányítja. Mozgásból, hangból, ízből, szagból épül az a tér, amelyben az emlékezés és felidézés működni kezd. Az emlékezés – ahogyan A víz történetében el is hangzik – „visszaröpit önmagunkhoz, még akkor is, ha éppen eltaposnak, vagy elkobozzák a reményt" (A víz, 217) – azaz magában rejt az önmagunkra találás lehetőségét is.

Király Kinga Júlia kötetének címe összzejátszás, de a könyv maga is szinesztézia, az érzékszervek összjátéka, miközben az érzetek áradata mögött a durva matériával szembe-sül az olvasó. A szinesztézia a pszichológia oldaláról nézve az érzékek megfeleltethetősége, vagyis egy érzékszerv által észlelt jelenség más érzékszerv általi automatikus, egyirányú értelmezhetősége. Egy érzékadat, például egy szín, illatként is megjelenik, így az érzékadat az értelmezés számára egy másik érzékszerven keresztül érkezik, az öt érzékszerv tíz lehetséges összekapcsolásának egyik berögzült formájában. Ebben az értelemben a szinesztézia működésének alapja alapvetően fiziológiai, és alig néhány száz éve ismert az orvostudomány számára – ezzel ellentétben kompetenciája már évezredek óta kiterjed a művészet területére. A szinesztéták pontosan tudják, hogy amit észlelnek, az nem a „valóság”, s emiatt beszámolóikban folyamatosan korrigálják magukat. Király Kinga Júlia könyvének narrátorai ezt a szerepet játsszák: akár a szinesztéták, foltokat, vonalakat, spirálokat és rácsos formákat látnak; durva vagy finom textúrákat tapintanak, kellemes vagy kellemetlen szagokat, ízeket éreznek, hangokat hallanak és adják tovább az olvasónak. „De a fahéj illata, amit pedig annyira szerettem, végtelenné tágította testemet, s a szívem ide-oda kalapált benne, majd megállapodott az alhasamban, s kicsi szúrásokkal jelezte, hogy valami mégiscsak célba ért." (A fahéj, 167) A szinesztézia mint narratori „képesség” mozgósítja a művészi szinesztéziát: a művi (irodalmi) szinesztézia az írói elmében gyökerező, szabad asszociációs láncolat eredménye, maga az író irányítja ezen asszociációk kialakítását. A könyv alapvető poétikai strukturáló elve maga a szinesztézia, Király Kinga Júlia próza-szinesztéziát teremt, amely a struktúra és a szereplők ábrázolásán keresztül valósul meg: a szinesztézia itt mentális jelenség, amelyben az egyik érzékszerv által keltett benyomás automatikusan aktivál egy másik érzetet. Az összeérzés nem a szavak szintjén jön létre, hanem a szöveg-kontextusokon, a narrátor és a történetekben megjelenő szereplők testérzései, valamint az olvasó reakciója révén. A könnyekben és a váladékban materializálódó, szemünk előtt formát kapó, „testet öltő” történet A lisztben születése pillanatában taszítja le a befogadót a megismeréshez vezető útról. „A zsebkendőm már teljesen nedves volt. Nemcsak telesírta, hanem, mint valami láthatatlan tintával, a könnyeivel írta meg ezt a történetet. Csakhogy felindultságában, ez a legfőbb gondom, szanaszét írta meg, és hogy őszinte legyenek, most nehezemre esik összerakni. A történet itt van a zsebkendőmön, és tudom jól, hogy minél tovább őrzöm, annál jobban zsugorodik, mert könnyel és takonnyal van írva. Az így megírt történetek pontosan úgy viselkednek, mint a tintával írottak, ha tűzbe dobják őket." (A liszt, 13) Az emlékezésre épülő nyelv bizonytalan volta nemcsak magát az emléket kérdőjelezi meg, hanem a narrátor pozícióját is kérdésessé teszi. Egy-egy kiragadott elem egyaránt kelti a folytatható-

ság és a folytathatlanság illúzióját, egy-egy epizód „beékelődik az egyéb történetek által kivihetlenné szabdaltságot, és nagyon is lehetséges, hogy lehetetlen megragadni azt a pillanatot, ami közvetlenül a mesés *hol volt, hol nem volt* előtt vagy után áll.” (A tej, 22)

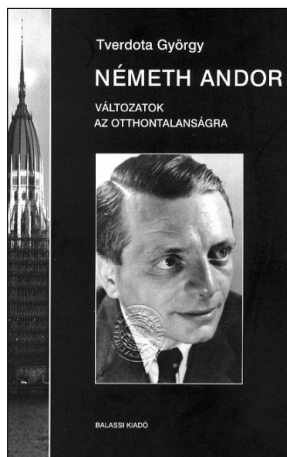
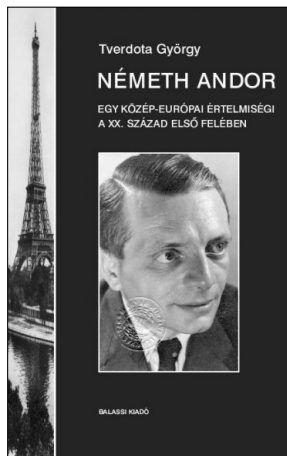
A könyv női szereplői más-más pozícióban és összefüggésben bukkannak fel az egyes történetekben. Sokszor nem tudni pontosan, ki beszél, és többnyire rejtve marad, mi az adott helyzetben az összefüggés Virág néni, Zára, Gréti, Gitta, Rézi, Klió és Zója között. A közös bennük mindenképpen az, hogy sorsuk, történetük az 'aiszthésizis', a meglátás, az észlelés, az érzékelés negatív pólusán helyezkedik el. Korlátozottságuk, kívülálló voltuk testük okán válik az olvasó előtt világossá, aki nézőként, kívül-rekedtként pillant bele világukba. Király Kinga Júlia történetei a szép negatív értékeit mutatják meg, tragikum és komikum lehetőségét viszik színre, az „emlékezésben elcseppenő” női ölek valóságát provokatív módon terítve szét.

„ÚGY VISELKEDETT, MINT AKI ELVESZTETTE AZ ÁRNYÉKÁT”

Tverdota György: Németh Andor (1. Egy közép-európai értelmiségi a XX. század első felében; 2. Változatok az otthontalanságra)

Valószínű, hogy a 2003-ban megrendezett konferenciáig kevés irodalomtörténész gondolta úgy, hogy Németh Andor meglepően sokoldalú és sokszálú munkássága önálló figyelemre is érdemes lehet. Bár időnként (például Lengyel András 2007-ben megjelent tanulmánygyűjteményében) felmerült az igény Németh alakjának újra- vagy még inkább megrajzolására, Tverdota György már terjedelemre is impozáns, kétkötetes monográfiájának megjelenéséig meglehetősen kevés anyagra támaszkodhatott az, aki esetleg nekifogott volna ilyen jellegű munkának.

Tverdota könyve szabályos és régimódi, az életrajz vezérfonalát követő klasszikus monográfiának tűnik. Ennek oka jelentős részben az, hogy a mű túlnyomó részben filológiai alapkutatásra épül: alapját és hátterét a folyóiratközlések végigolvasása és a megdöbbentő arányokkal rendelkező kéziratot hagyatéék átböngészése mellett még élő ismerősökkel készített interjúk, levélváltások, beszélgetések adják. A kétkötetes mű epilógusában Tverdota két olyan tényezőt említ, amely a monográfia megírására ösztökélte. Ahogyan sokan mások, ő is József Attila révén „ismerkedett meg” Németh Andorral, de hamar kiderült számára, Németh Andor nevével, tevékenysége nyomaival szinte minden olyan jelentősebb fórumon találkozni, amely összefüggött az irodalmi modernség új útjainak keresésével a huszadik század első felében. Már önmagában az, hogy a magyar irodalom talán legdinamikusabb átalakulásainak volt érdeklődő, elkötelezett és a kortársak leírásaival szemben igen sokat író tanúja, méghozzá nemcsak az itthoni, de az emigrációs fórumokon is, indokolhatná a témaválasztást, ám Tverdota monográfiája arról győz meg, hogy ennél többről van szó. Németh Andor életútjának végigkövetése során nemcsak az derül ki, hogy érdemes újraolvasni, újraértékelni ezt a sok homály övezte kritikusi életművet, hanem az is – a szerző intencióinak némileg ellentmondva, illetve azokat kiegészítve –, hogy olyan

Balassi Kiadó

Budapest, 2009–2010

284 oldal, 3500 Ft és 236 oldal, 2900 Ft

történetről van szó, amely a magyar irodalom 20. századi történetének kataklizmatikus voltában is kevésbé ismert folyamatait segíthet jobban megérteni.

A monográfia megjelenése jelentős szakmai figyelmet keltett és elismerést aratott: 2011-ben a könyv Artisjus-díjas lett. Az ez alkalomból készült interjúbán Tverdota ismét Németh „örök második” voltáról, ugyanakkor kritikai teljesítményének jelentőségéről beszélt, legitimálandó a témaválasztást: „József Attila egyik legjobb barátja, legértőbb kritikusa, műhelyének közeli ismerője, életének tanúja. De Kuncz Aladár mellett is ő volt *A fekete kolostorban* a másik legfontosabb tanú. Karinthy egyik legjobb barátja, aki az *Egy foglalt páholy története* című regényében kitűnő portrét rajzol az íróról. Déry Tibor egyik legjobb barátja, akinek oroszlánrésze volt abban, hogy *A befejezetlen mondat* országos sikert aratott. Arthur Koestler barátja volt, aki úgy nyilatkozott róla, hogy ő, Koestler világhírű lett, de kettőjük közül Németh volt a tehetségesebb. Őt találjuk a magyarországi Proust-recepció bölcsőjénél, ő volt nálunk Franz Kafka egyik legkorábbi felfedezője, és a Joyce-kritika kezdeteinél is az ő nevét találjuk. Azt gondoltam, hogy egy ilyen »örök második« több figyelmet érdemelne annál, amiben az utókora őt részesítette. Megérdemli, hogy egyszer az ő alakja, pályája, életműve kerüljön a figyelem középpontjába.”¹

Ha azonban figyelmesen végigolvassuk az alapos, elmélyült munkáról tanúskodó két kötetet, egy olyan kritikus, újságíró és író alakja rajzolódik ki előttünk, akit lényegében egyetlen kérdés foglalkoztatott egész életében: az irodalom fejlődésének problémája. Milyen tendenciák jelentkeznek az irodalomban? Miért épp azok? Mi a teendője e tendenciákkal a kritikusnak? Németh számára nem kérdés, hogy a kritikusnak mindig a legújabbat, a legmodernebbet kell figyelme középpontjába állítania – az irodalmi élet működésének megértését nem annak minél teljesebb regisztrálásától vagy a jelen múltbeli előzményeinek feltárásától várja, mint például Schöpfung Aladár (akivel többször vitába is keveredett), hanem a legmodernebb, s emiatt leginkább előremutatónak érzett jelenségek felismerésétől. Ha az előző hozzáállást a „miért ez történik” kérdéssel foglalhatnánk össze, Németh alapállását sokkal inkább a „mi történik tulajdonképpen” kérdése jellemezhetné. A *Nyugattal* való konfliktusainak hátterében éppúgy megtaláljuk ezt a fejlődés iránti érdeklődést, mint az avantgárdhoz és Kassához való vonzódásában, de József Attilához is ez viszi közel, sőt, a negyvenes évek végén még az egyre agresszívebb politikai elvárások egy részét is ezért képes úgy fogadni, mint új, eddig elhanyagolt vagy el nem ismert irodalmi tendenciák művelésére tett javaslatokat.

Figyelemre méltóak az „új költészetre”, a poétika és a nyelv felszabadítására vonatkozó gondolatai. A „minden reflexív tartalomtól” megszabadítani kívánt vers, mely immár a dadaizmus lázadásán is túl van, „mélyebbről jön. Az abszolút csendből menti fel a költő a használat szennytől megtisztult, abszolút szavakat. A szó ismét magáért van, vonatkozás nélkül való, és azt mondja, amit mond.”² Másutt Tverdota részletesebben tárgyalja, hogyan kapcsolódik Németh elképzelése a kor olyan, hasonló poétikai koncepcióihoz, mint a *poésie pure*, melytől azonban ez az „abszolút” vagy „autonóm” nyelviségben hívő költészetfelfogás fontos mozzanatokban eltér. Némethnél érdekes módon épp az „élet” kiterjesztett fogalma, az „életté váló” művészet fogalma eredményez a *poésie pure*-höz hasonló elveket, s a „művészi sűrítés” alapkövetelményén nyugvó irodalmi teljesítményt tekinti szürrealizmusnak: „Szürrealizmusnak, nem suprarealizmusnak; ami annyit jelent, hogy a költő nem az eszményesített, valóságon túli mennyiségekbe tornássza fel magát, hanem kiterjeszti a

¹ 2011. április 27. Szegő János interjúja, <http://www.litera.hu/hirek/tverdota-gyorgy-nem-en-segitok-jozsef-attilanak>

² Németh Andor: *Az „értelmetlen” versekről*, *Diogenes*, 1923. december 22. 26–27, idézi Tverdota: Németh Andor 1, 102.

valóság keretét s számba veszi azokat az elemeit is, amelyeket durva módon nem érzékelünk ugyan, amelyekkel azonban a tudomány évek hosszú sora óta számol.”³

Verseiben is megpróbálja megvalósítani ezt az eszményt, melynek folyamatos kifejlődését tartja a modernség legfontosabb ismérvének. Tverdota leszögezi, hogy Németh Andor a „modernség folytonosságában, egyfajta permanens modernségben hitt”, melynek kezdeteit a szimbolizmusban, Baudelaire újításai táján lelte fel, s részben ennek köszönhető az „a magyar kritikát és a hazai olvasóközönséget mindmáig jellemző, megengedhetetlenül kitágított szürrealizmusértelmezés, amely Bretonék mozgalmát, illetve annak a más modern törekvésektől megkülönböztető vonásait elmossa”⁴.

Németh Andor kétségtelenül elmarasztalható amiatt, hogy nem regisztrálta következetesen az egyes avantgárd irányzatok különbségeit. Úgy tűnik azonban, hogy őt valóban sokkal inkább a modernség folytonosságának kérdése izgatta, s az egyes avantgárd iskolák inkább abból a szempontból érdekelték, hogy hol bukkan fel, s hogyan alakul e „kiterjesztett valóságként” működő poétika. S bár ilyen módon lehetséges, hogy pongyolának tekinthető fogalomhasználata nem teszi lehetővé, hogy írásait az avantgárd törekvések korrekt történeti leírásaként olvashassuk, mindazonáltal tény, hogy épp e miatt az érdeklődés miatt értékelhette oly nagyra az utókor által később korszakalkotó jelentőségűnek ítélt szerzők műveit, mint József Attila, Déry Tibor, Proust, Kafka vagy Joyce, akikben e tendenciák megvalósítóit látta. A lírában ezt az eszményt „komprimált versnek” nevezi, s úgy látja, hogy ezt „egyedül József Attila tudta köztünk majdnem hiánytalanul megvalósítani”.⁵ A komprimált vers, melyben a „költészet a szellem öncélú funkciója”, s melyben „nem a költői van felhívva, hanem melynek az élvezőben kell feloldódnia”⁶. Ezért lehet érdekes, hogy Némethnél a tiszta költészet és az irodalom autonómiaja melletti kiállás a pálya meglehetősen korai szakaszától kezdve erős baloldali elkötelezettséggel párosul. A szociális kérdések iránti érzékenység, sőt, kritikai hozzáállás azonban sohasem kérdőjelezte meg szemében a modernség talán legalapvetőbb vívmányát, nevezetesen az írói, irodalmi autonómia evidenciáját.

Társadalom iránti érdeklődése azonban nem merült ki ennyiben, s ezért is nehéz számmra értelmezni Tverdota azon kijelentését, hogy Németh nem a társadalom, hanem „az élet fundamentális kritikáját” tartotta az irodalom fő feladatának. Egyrészt mert úgy tűnik – épp a Tverdota által számos helyen idézett poétikai nézetek alapján –, hogy az irodalomnak általánosságban nem kritikai jellegű funkciót szánt, másrészt mert (megint csak e nézetek alapján) nehezen tűnik ilyen élesen elválaszthatónak a ‘társadalom’ és az ‘élet’ fogalma. Úgy érzem, hogy itt pusztán a politika irodalmi intervenciójának elutasításáról van szó, s talán csak a megfogalmazás nem túl szerencsés: mintha a társadalomkritika politikai, ezzel szemben az „élet kritikája” immanens irodalmi jelenség volna, s ezzel az elválasztással mindössze azt próbálná Tverdota leszögezni, hogy Németh baloldalisága nem jelent az ideologikusság terére való átcsúszást.

Úgy tűnik azonban, mintha Némethnél a társadalom iránti érdeklődés tágabb összefüggésrendszerbe illeszkedne, legalábbis pályája előrehaladásával. Tverdota hosszan elemzi egy, a harmincas években írt tanulmányát, mely *A várakozásról* címet viseli. Ebben Németh meglehetősen különösnek tűnő logikai utakon a freudi vágy és vágyteljesítés gondolatát szociológiai, sőt, ha lehet ezt mondani, közgazdasági elemekkel társítja, halványan a majdani ’68 utáni francia posztstrukturalista elméletekre emlékeztető módon. A magas művészetről

³ Németh Andor: Déry Tibor: Ébredjetek fel! *Literatura*, 1928, július, 242–243, idézi Tverdota: *Németh Andor 1*, 113.

⁴ Tverdota: *Németh Andor 1*, 117.

⁵ Németh Andor: Medáliák, *A Toll*, 1938. február 20. 47–50, idézi Tverdota: *Németh Andor 1*, 119.

⁶ Uo.

mint különleges áruajtáról ír, mely a közönség várakozását, vágyakozását van hivatva betölteni, ám ez egyszersem a művészeti autonómia eszméjének továbbgondolását is jelenti. A művészetnek ugyanis ebben a kontextusban olyan lélektani feladata van, melynek teljesülése vagy elmaradása a társadalom minémiségére nézve fontos következményekkel jár: a magas művészet feladata, foglalja össze Tverdota, „a valóság új, nagy, megvalósulásra váró tendenciáit tudatosítani, amelyek az emberi lélek mélyén szunnyadoznak”⁷.

Mintha épp ez lenne az a szál, amely érthetővé teszi Németh kritikusai elveinek utolsó, 1947-es hazatérése utáni alakulását. Ezekre az elvekre ugyanis az jellemző, hogy legalábbis elfogadják az irodalom társadalmi szerepvállalásának szükségességét, s elviszik szerzőjüket egészen a „térítő kritikák” írásáig, azaz addig is, hogy a megvalósulásra váró tendenciák kibontakozásának érdekében megpróbálják előírni az alkotóknak a „helyes” utat. Tverdota monográfiájának hatalmas érdeme, hogy ezt a bonyolult és talán nehezen érthető folyamatot tárgyilagosan, logikusan és elfogultságoktól mentesen, a maga komplexitásában képes az olvasó elé tárni. Németh ugyanis úgy fogadja el a szóban forgó elveket (amennyire elfogadja), hogy közben a végsőkig megőrzi alkotói szuverenitását, s ha néha kénytelen is olyan kompromisszumokra, melyeknek tartalmával egyáltalán nem ért egyet, sokkal inkább az jellemző, hogy próbálja megérteni, amennyire lehet, mérlegelni és elfogadni az irodalompolitika álláspontját: próbál egy dialógus egyenrangú (sőt, bizonyos értelemben magasabb rangú) partnereként viselkedni. Az alkotói autonómia végig megkérdőjelezhetetlen eleme marad kritikusai világvégének, épp ez a fő záloga ugyanis szerinte annak, hogy az író be tudja tölteni társadalmi hivatását. A monográfia utolsó fejezetei nagyon érzékletes képet festenek arról, hogy miért volt ez a dialógus tökéletesen lehetetlen az adott viszonyok között (s hogyan vált egyre inkább lehetetlenné), ám azt is be tudja mutatni, hogy miért nem volt Németh Andor részéről abszurdum feltételezni egy ilyen dialógus lehetőségét. E kettősség érzékeltetése érzésem szerint roppant jelentős eredménye Tverdota munkájának: lehetővé teszi ugyanis politika és irodalom kapcsolatának, vagy még inkább az irodalmi „baloldaliság” fogalmának differenciált vizsgálatát a 20. század további évtizedeire nézve is. Pontosan azt a zárványszerűséget képes feloldani ezáltal, mely megközelíthetetlenül teszi a század második fele irodalmának és irodalmi életének problematikáját a mai kutató számára – s ami miatt Kulcsár Szabó Ernő a 20. század második felének magyar irodalmáról írva ezt az egész kérdéskört kizárólag kényszerpályaként, s ezért közelebbi leírás, vizsgálat nélkül elutasítandóként tudta értelmezni. Az elutasítás azonban elfedi a kontextuális (sőt, személyi) összefüggéseket, és láthatatlanná teszi azokat a meglepő kapcsolatokat, amelyek, mint Németh Andor példája mutatja, a művészeti autonómia gondolatán alapuló modernség-fogalom elhajlásokon, torzulásokon keresztüli folyamatos fennmaradását biztosították a politikai kisajátítások és intervenciók idején is.

Tverdota kétkötetes monográfiája ezért válik érzésem szerint valóban hiánypótló munkává: természetesen igaz, hogy Németh Andor munkássága önmagában is megérdemli a monografikus feldolgozást, ám legalábbis ennyire fontos, hogy rávilágít az irodalmi modernség rejtekútjaira a 20. század viharos közepén. Az, ahogy az olvasót a tízes évek világától az ötvenes évek körülményei közé elvezeti anélkül, hogy akár egyetlen ponton megakasztaná a részletes, néha szinte kicsit iskolásan enciklopédikus és kronologikus tárgyalásmódot bármi, aminek tárgyalásától elvi alapokon elzárkózna, reményit keltő. Arról győz meg, hogy ez a munka folytatható, s hogy lehetséges vizsgálni és újra(le)írni a 20. század magyar irodalmának történetét anélkül, hogy munkánkat a jókora és gonoszakra osztás idehaza nagy, sok évtizedes hagyományú harci retorikája szervezné. Az árnyéktól ugyanis nem lehet megszabadulni, s az irodalomtörténet-írásnak talán nem is erre kellene törekednie.

---

⁷ Tverdota: Németh Andor 1, 215.

NÉMETH ÁKOS

PÁRBESZÉDEK ÉS PÁRHUZAMOS MONOLÓGOK

Finta Gábor – Horváth Zsuzsanna – Sipos Lajos – Szénási Zoltán (szerk.):
A Nyugat párbeszédei. A magyar irodalmi modernizáció kérdései

A lap alapításának centenáriumára emlékező kiadványok sorában talán utolsóként látott napvilágot *A Nyugat párbeszédei* című kötet, mely a Pázmány Péter Katolikus Egyetem 2008-as konferenciáján elhangzott előadások anyagát gyűjti egybe.

A Finta Gábor, Horváth Zsuzsanna, Sipos Lajos és Szénási Zoltán által szerkesztett kiadvány a *Nyugat* sajtótörténeti recepciójának, irodalomszociológiai helyzetének körvonalázására vállalkozik. A kötet címében is megfogalmazott hipotézis szerint a magyar irodalmi modernizáció *Nyugat* által reprezentált, önmagában is mindvégig többszólamú diskurzusa a más orgánumokkal való folyamatos párbeszéd során artikulálódott. Ez a párbeszéd részint a hazai folyóirat-kultúra más képviselőihez, részint pedig a modernség nagy nyugati áramlatait megjelenítő irodalmi lapokhoz kapcsolta a folyóiratot és szellemi körét. A *Nyugat* e kapcsolatait nyomon követő kötet szerkesztőinek célja így voltaképpen egy médiumközi kommunikáció elvére alapozott irodalomtörténeti kísérlet felmutatása lehet.

A kötet két nagy egysége közül az első („A modernizáció kérdései és a *Nyugat* párbeszédei Magyarországon”) mintegy 250 oldalon a téma rendkívül bőséges bemutatására vállalkozik. A fejezeten belül a legtöbb írás – nem meglepő módon – a *Nyugat* konzervatív sajtóvisszhangjának elemzésével foglalkozik. Mindez igazolhatja a jól ismert tézist, mely szerint a magyar irodalmi modernség elsősorban a 19. század népi-nemzeti irodalomszemléjéhez ragaszkodó konzervativizmussal szemben határozta meg önmagát. Ez a kép azonban pontosításra szorul: ezt jelzi Rákosi Jenő és az általa irányított *Budapesti Hírlap Nyugathoz* fűződő viszonyának újrarajzolása Sipos Balázs tanulmányában („Modernizmus és liberalizmus. A *Budapesti Hírlap* és a *Nyugat* párbeszédei”). A szerző meggyőzően érvel amellett, hogy a máig élő nyugatos Rákosi-kép a főszerkesztő szövegeinek túlzó interpretációja és részbeni félreolvasása révén formálódott. Álláspontja szerint Rákosi valójában nem faji, hanem nyelvi alapon ítélte magyartalannak a modern líra egyes képviselőit, ugyanakkor Babitsról és Kosztolányiról kifejezetten elismerő sorokat is olvashatunk tőle. Rákosi nézetei ráadásul változtak is idővel, következetesen képviselt 19. századi liberalizmusa pedig egyre inkább szembeállította az 1919 után berendezkedő nemzeti kurzussal, míg a *Nyugathoz* fűződő kapcsolata ezzel párhuzamosan javulni kezdett.

Argumentum Kiadó
Budapest, 2011
340 oldal, 2990 Ft

A nyugatos modernista törekvések ellensúlyozásának gondolata már korán megjelent a konzervatív hatalmi elit köreiben, amit 1918 előtt, majd a forradalmak bukása után is sorozatos lapalapítási kísérletek jeleztek. Az egyházi körök új, konzervatív szellemi elit kialakítására irányuló törekvéseiről Szénási Zoltán („A Protestáns Szemle és az irodalmi modernség [1889–1920]”; „A modernség kalandja. A katolikus irodalom modernizációs kísérlete – az *Élet* 1909–1914”); Rónay László („A Nyugat két nézetből. A Magyar Kultúra és a Vigília képe a Nyugatról”); valamint Jelenits István („Jegyzetek a Korunk Szaváról”) értekeznek. Balázs Eszter terjedelmes tanulmányában Tisza István pártvezér, miniszterelnök kultúrpolitikai céljainak, a Nyugattal ellentétes törekvéseinek részletes ismertetésére vállalkozik („A Magyar Figyelő és a Nyugat”).¹ A szerző rámutat arra, hogy a Nyugat és a hatalmi elit által vele szemben életre hívott Magyar Figyelő (1911–1918) a korszak rivalizáló értelmiségi szerepfelfogásaira és a két szembenálló tábor párhuzamos formálódására nyújthat példát. A kortársak által „ellen-Nyugatként” számon tartott lapban kezdetől meghatározó volt a történelmi középosztályból kinövő művelt „nemzeti értelmiség”, „nemzeti intelligencia” szerepének hangsúlyozása a Nyugat és a Huszadik Század által reprezentált kozmopolita „intellektuelekkel” szemben. Mindez voltaképpen „[a] hatalmi elit újrastrukturálási vágyát fejezte ki” (91.), melynek a „nemzeti kultúra” definiálása, valamint a nemzeti irodalmi eszménykép kialakítása is fontos részét képezte. A két értelmiségi csoport szerepfelfogásának különbözősége néhány vitás kérdésben különösen élesen merült fel: ezek közé tartozott például a Mikszáth halála után Herczeg Ferenc által felvetett „irodalmi vezérség” kérdése. A Magyar Figyelő szerkesztője fontosnak tartotta a szellemi és hatalmi elit egységének megőrzését, míg Ignotus és Hatvany teljes szabadságot követelt a művészetnek. A szerző az 1910-es évek elején jelöli ki azt a határpontot, amikor a két, egymással összehétközhetetlen kultúrafelfogás addigi látens ellentéte felszínre került. A Magyar Figyelő köréhez csatlakozó Kenedi Géza már a lap indulása előtt egy évvel, 1910-ben „kétféle irodalomról”: a „múltak tisztos hagyományaira építő”, illetve „destruktív rajongásokba elmerült” literatúráról értekezett (89-90.), míg a Nyugat lapjain Fenyő Miksa egyik 1913-as cikkében merült fel a modernista „magyar kultúrának” és a „nemzeti barbárságnak” a szellemi élet szakadását jelező szembeállítása (113.).

Sipos Lajos tanulmányában („Válaszlehetőségek az irodalmi modernizáció kérdésére: a Napkelet és a Magyar Szemle”) a bethleni konszolidáció két kormányközeli folyóiratának Nyugathoz fűződő kapcsolatait tekinti át. A szerző többek között közli Tormay Cécile és Babits Mihály korabeli levélváltását, ezzel dokumentálva a főszerkesztő azon törekvését, hogy magasabb honoráriumokkal és gyakran az egyetemi, tudományos előmenetel ígéretével vonzza lapjához a Nyugat mérsékeltnek tekintett képviselőit. A Napkelet (1923–1940) tehát „egyszerre indított volna háborút a Nyugat ellen, s ugyanekkor gondolt Babits Mihály megnyerésére is” (120.). E kettős célkitűzés hátterében nyilvánvalóan Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter kultúrpolitikai törekvései húzódtak. A Napkelet a mögötte álló elitcsoportok feltétlen támogatása és a munkatársak reprezentatív névsora (többek között Horváth János, Szekfű Gyula, Pauler Ákos) ellenére sem tudott igazi szellemi műhellyé válni. A több ízben „körüludvarolt” Babits hajthatatlan maradt, sőt a Napkelet körül feltűnt legtehetségesebb fiatalok közül is többen (Németh László, Szerb Antal, Halász Gábor) hosszabb-rövidebb időre a régi konkurens vonzaskörébe kerültek. A címválasztásával is a Nyugat ellensúlyozására törekvő lap rivalizálásához fűződő kapcsolata – és ezzel összefüggő, már-már „kódolt” sikertelensége – jól jellemezhető a hatás-izony fogalmával: „Nem lehetett a Nyugat ellenében létrehozni és működtetni

¹ A tanulmány a szerző monográfiájának fejezeteként is napvilágot látott. Lásd: Balázs E.: *Az intellektualitás vezérei. Viták az irodalmi autonómiáról a Nyugatban és a Nyugatról 1908–1914*. Budapest, 2009, Napvilág Kiadó, 139–174; 187–195.

egy folyóiratot, melyben (...) sokuknak a *Nyugat* politikamentessége, irodalom-, erkölcs- és szabadságfogalma volt az eszménye” (133.).

A dualizmus kori, majd a trianoni Magyarország társadalmi, illetve kultúrpolitikai feltételei között a *Nyugat* modernista riválisainak száma és ezen orgánumokkal való kommunikációja is mindvégig jóval szerényebb mértékű maradt. Ez a szál azonban hazai irodalomtörténeti jelentőségénél sokkal nagyobb súlyt kaphat, ha a magyar modernséget kora világirodalmi kontextusában szemléljük. Standaesky Éva tanulmányában („Kassák szintézise. A *Nyugat* és a *Munka*”) meggyőzően érvel amellett, hogy ez a médiumközi kommunikáció akár egy szerzői életművön belül is tanulmányozható. A magyar avantgárd legfőbb alakjának tekintett író, költő, lapszerkesztő Kassák Lajos ugyanis a *Nyugat* hasábjain publikált műveinek száma és azok jelentősége alapján akár a nyugatosok közé is sorolható. „A közíró Kassák elsődleges fóruma a *Munka* volt, a szépríróé pedig a *Nyugat*” (138.) – értékel a szerző. Ennek köszönhetően a '30-as években született Kassák-művek egy sajátos szöveg-, illetve médiumközi teret alkotnak, melyben a nyugatos esztéta-humanista hagyomány és a szociális töltetű avantgárd valamiféle kiegyenlítődése, szintézise érzékelhető. Mindennek feltétele a két fél pozíciójának módosulása volt: az avantgárd esztétikájának, elsősorban verstechnikai vívmányainak elfogadása, alkalmazása a *Nyugat* második és harmadik nemzedékének körében, Kassák részéről pedig a „kollektív individuúmról” való lemondás, személyes művészi hagyománykeresés, költői klasszicizálódás folyamata. Ennek eredményeként a szerző álláspontja szerint Kassák nemcsak a századelő költői forradalmának úttörőjéből vált annak hagyományba illesztőjévé, amint Németh G. Béla megjegyezte,² de ugyanez prózai műveiről, többek között közéleti publicisztikájáról is elmondható.

A *Nyugat* körül csoportosuló írók, költők és a társadalmi-politikai modernizáció híveinek körében a századelőn „közös diskurzus és scenárió” (216.) volt érvényben, amint a kötet legterjedelmesebb tanulmányában („A »*Nyugat*« és a »*Szocializmus*«”) Agárdi Péter fogalmaz. Ennek megfelelően a két folyóirat fennállásának első, 1918-ig tartó szakasza során számos párhuzamosságot tapasztalhatunk, sőt szerzőik és olvasóik egy része is közös volt. Ugyanakkor azt is fontos látni, hogy az esztétikai szféra autonómiájának követelése nemcsak a konzervatív hatalmi elittel fordította szembe a *Nyugatot*, hanem a *Huszadik Század* (1900–1919) és a *Szocializmus* (1906–1918; 1922–38) köréhez fűződő kapcsolatában is állandó konfliktusforrást jelentett. Agárdi Péter hosszan idézi Ignotus korabeli választát, melyben a társadalmi és művészeti haladást összekapcsoló szociáldemokrata Bresztovszky Ernő kritikájára reagált. A vitacikket Ignotus ars poeticájaként, és egyúttal „a két folyóirat és a progresszió két irányzata közötti vita legigényesebb dokumentumaként” (225.) minősíti a szerző. A nyugatos hagyomány és a szociáldemokrata társadalmi modernizmus fel-feltörő kulturális értékkülönbségeit a két lapban egyaránt publikáló „kontakt személyek” csökkentették, e sorban Kassák mellett Hatvany Lajost és Fejtő Ferencet emeli ki a szerző. Utóbbiak szerepe a szociáldemokrata folyóirat lapjain a harmincas évek második felében vált meghatározóvá, amikor Mónus Illés főszerkesztő az MSZDP-hez kötődő világnézeti kiadványt a tágabb horizontú tudományos és esztétikai dialógusok fórumává kívánta formálni. Leginkább Hatvany Lajos jelenléte bizonyíthatta, hogy a korábbiaknál lényegesen nyitottabb, etikai megalapozottságú szocialista művészetkritikai felfogás a század eleji *Nyugat* hagyományához közelítette a *Szocializmust*. A folyóirat új esztétikai paradigmájának legfontosabb képviselője azonban Fejtő Ferenc volt. A magát ekkoriban polgárként és szocialistaként jellemző kritikus, esszéista az iro-

² Vö. Németh G. Béla: Kassák klasszicizálódása. Költészet a meditáció és a kontempláció jegyében. *Jelenkor*, 1987/7–8., 674–676.

dalmi szabadság nyugatos normáját a baloldali valóságlátást preferáló „harcos humanizmussal” ötvözve alakította ki esztétikai nézeteit.³

A *Szép Szó* (1936–1939) szerkesztésében is kulcsszerepet játszó Fejtő munkássága azonban már átvezet a fejezet harmadik nagy témaköréhez, mely a nyugatos örökség folytatása és a nemzedékváltás kérdése által jellemezhető. A húszas évek második felétől napirendre kerülő új nemzedéki célkitűzések egyik legelső orgánuma a rövid életű *Pandora* (1927) volt, melyről Kabdebó Lóránt értekezik a kötet lapjain („*A Pandora*”). A szerző által megkockáztatott állítás szerint az új poétikai törekvések a *Nyugat* színvonalának pillanatnyi visszaesése miatt vezethettek e lap alapításához. A legendás folyóirat helyzetének stabilizálódásával pedig paradox módon „*a Pandora folytatása*” (135.) lett a Móricz és Babits, majd egyedül Babits által szerkesztett *Nyugat*, s még inkább az örökre lépő *Magyar Csillag*. Kabdebó állítása kétségkívül sarkított, az azonban nyilvánvaló, hogy a *Nyugat* sok esetben a vele szemben fellépő törekvéseket is integrálni tudta. A Babits által szerkesztett lapban kapott helyet többek között Németh Lászlónak az irodalmi modernség új esztétikáját hirdető nemzedéki kritika-sorozata 1931-ben (lásd: Monostori Imre: „Németh László »organizátori« szerepei és a *Tanu*”). A húszas évek *Nyugatja* magába fogadta a szabad verset és az avantgárd poétikájának egyéb újításait, a következő évtizedben pedig a népi írók szociográfiái előtt is megnyitotta hasábjait. A népiesek *Nyugattal* szemben alapított, nemzedéki karakterű folyóiratáról, a *Válaszról* Széchenyi Ágnes értekezik („*Válasz* [1934–38]. »Az ifjú költő népe reprezentánsának érzi magát«”). A Németh László, Gulyás Pál és Fülep Lajos alapította „ügy-folyóirat” (171.; 180.) szerkesztői a színvonal mellett a szövegek tematikájára is figyelmet fordítottak, így válhatott a falukutató írók első gyűjtőhelyévé, s a szociográfia meghonosítójává a magyar irodalomban. A *Válasz* nemzeti „sorskérdéseket” számba vevő tematikájával a szerző értékelése szerint a magyar, illetve kelet-európai modernség sajátos útját jelzi, amennyiben a korszak irodalma az önelvűség század eleji deklarálása után a harmincas évektől kezdődően „történelmi kényszerektől (...) vezéreltetve visszavett magára az irodalmon túli feladatokból” (180.).

A nyugatos hagyomány integratív erejének másik aspektusát jelzi, hogy a legendás folyóirat esztétikum-felfogását sok esetben evidenciának tekintették a fiatalabb lapalapítók. Ez utóbbit példázza a *Szép Szó*, mely önmagát nemcsak a régi *Nyugat* örökségének folytatójaként határozta meg, hanem annak alapító főszerkesztőjét, a *Nyugattól* eltávolodott-eltávolított Ignótust is munkatársaként vállalta. „Egy folyóirat, amelyben a két Ignótus domináns szerepet kap, s a másik orgánum, amelyet Babits irányít... A helyzetbe bele van kódolva a feszültség, amely a két folyóirat egészét áthatotta” (182.) – értékelt Tverdota György („*A Szép Szó és a Nyugat*”). A *Szép Szó* alapítói lényegében az Ignótus, Osvát, Hatvany fémjelzte század eleji radikális-modernista nyugatos hagyomány elárulásával vádolták az új szerkesztőket, elsősorban Babitsot és Schöpflint; velük szemben az esztétikum autonómiája mellett kiálló, egykor a *Nyugatot* is megteremtő liberális modernség újabb hullámát képviselték. E pozíciójában azonban a *Szép Szó* nemcsak diakronikusan, a modernista „apák” lapjával, hanem szinkronikusan, az új nemzedék másik folyóiratával, az antiliberalis, népi modernizációt hirdető *Válasszal* is szemben találta magát. Az „ezüstkor” nemzedékének népi-urbánus megosztottsága a magyar modernség – a könyv előszavában is jelzett – „regionális sajátosságainak” (8.) egyikét jelentheti, mely „a közösségért való egzisztenciális félelem”⁴ meghatározóvá válása nyomán végül a *Szép Szó* és a *Válasz* közötti hitvitában tetőzött.

³ Vö. Fejtő Ferenc: *Érzelmes utazás*. Budapest, 2008, Kossuth Kiadó, 165–169.

⁴ Vö. Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In uő: *Válogatott tanulmányok. Társadalomtörténet – szociológia – társaslélektan*. Budapest, 2004, Corvina Kiadó, 94.

A *Nyugat* párbeszédei kötet második fejezetében („Az irodalmi modernizáció kérdései Európában”) a *Nyugat* és a magyar irodalmi modernség európai kontextusát járja körül. Az előzőnél jóval rövidebb, 60 oldalas egység lényegesen vázlatosabb képet nyújt, ráadásul a fejezet négy tanulmánya közül kettő másodközlés.⁵

Az első két tanulmány a közép-európai modernség főbb irányzataihoz, orgánumaihoz viszonyítva törekszik a *Nyugat* pozíciójának kijelölésére. Kulcsár Szabó Ernő („Budapest – Bécs – Berlin: A *Nyugat* és a közép-európai modernség”) és Bognár Zsuzsa („A *Neue Rundschau* modernségfogalmához”) egybehangzó vélekedése szerint a korai nyugatos poétika leginkább a naturalizmusból kibontakozó berlini modernséggel állítható párhuzamba (262.; 289.). Kulcsár Szabó a korabeli nyugatos érvelés mélyén rejlő paradoxonra hívja fel a figyelmet, amennyiben az egyszerre állította az irodalom autonómiáját és „egy optimális – nyugatias – kulturális modellbe való beillesztésének szükségességét” (259.). A szerző ebből kiindulva jut el azon következtetéshez, mely szerint a stabil, állandó idő- és szubjektum-tapasztalat bécsi modernekre jellemző megrendülése (Bahr, Freud, Hofmannsthal) helyett sokkal inkább „a múlttal szembeállított modernségkép bizonyos üdvtörténeti artikulációja”, a „konzerválandó hagyománnyal” a „konzerválandó új” szembeállítás (271.) a meghatározó a korai *Nyugat* elsősorban Ignotus által megfogalmazott programjaiban.

Széchenyi Ágnes tanulmányában a mindössze egy évfolyamot megért, Vészi József és Hatvany Lajos által szerkesztett berlini *Jung Ungarn* című folyóiratot vizsgálja („*Jung Ungarn*, 1911. Kulturális külpropaganda és irodalmi modernség: a *Nyugat* német változata Berlinben”), melyre a kortársak méltán tekinthettek a *Nyugat* németországi testvérlapjaként. A szerző az 1911-ben megjelent berlini lap szépirodalmi- és tanulmányrovatát áttekintve mint „a tudatos és tapintatos, kölcsönösségen alapuló magyar kulturális külpropaganda egyik legelső orgánumát” (306.) értékeli a *Jung Ungarn*t. Ugyanakkor az is megemlítené, hogy a *Nyugattal* szemben a testvérlap „inkább az életességet, a politikálást képviselte” (Uo.), így talán megkockáztatható az a feltételezés, mely szerint a *Jung Ungarn* tematikája, szerzőgárdájának összetétele alapján arról is fogalmat kaphatunk, hogyan változhatott volna a *Nyugat* karaktere, ha a Hatvany által szorgalmazott irányvonal kerekedik felül az 1911–1912-es évek vitáiban.

Tverdota György a *Nyugat* és a francia modernizmus szintén 1908-ban indult emblemikus folyóiratának első évtizedeit állítja párhuzamba egymással („A *Nyugat* és a *Nouvelle Revue Française* első két évtizede”). A két reprezentatív kiadvány összevetése a francia és a magyar kortárs irodalmi modernség-fogalmak összehasonlító vizsgálatát is jelenti egyúttal. A szerző szerint az ugyan kétségtelen, hogy a *Nouvelle Revue Française* a *Nyugattal* szemben már kezdettől programszerűen kereste a modernség szimbolizmuson és impresszionizmuson túlmutató útjait, a magyar progresszió lapjának lemaradására vonatkozó állítást ugyanakkor mégis árnyalni kell, hiszen alapítóinak szimbolista orientációja ellenére a *Nyugatból* sem hiányzott a nyitottság az újabb irányzatokkal szemben. A ’20-as években pedig egyfajta modern klasszicizmus, „hagyományörző modernség” (319.) jegyében a két folyóirat szemlélete egészen közel került egymáshoz. E korszak vizsgálata során felmerülhetnek egyéb párhuzamosságok is: Proust és Ady kultusza, illetve Jacques Rivière és Osvát, a későbbiekben pedig Albert Thibaudet és Babits szerkesztői imázsa mutat rokon vonásokat. „A kétségtelen különbségek ellenére az *NRF* és a *Nyugat* a lényegyet tekintve egy és ugyanazon irányban haladt” (318.) – értékeli a szerző.

⁵ Lásd: Széchenyi Ágnes: A *Nyugat* és német mása: *Jung Ungarn*, Berlin, 1911; Tverdota György: A *Nyugat* és a *Nouvelle Revue Française* első két évtizede. In Angyalosi Gergely – E. Csorba Csilla – Kulcsár Szabó Ernő – Tverdota György (szerk.): *Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*. Budapest, 2009, Petőfi Irodalmi Múzeum, 178–199.; 342–357.

A *Nyugat párbeszédei* kötet már címében is az irodalmi kommunikációnak a modernség alakulástörténetét meghatározó jelentőségét hangsúlyozza, melyet a közölt tanulmányok számával, tematikájának változatosságával meggyőzően bizonyít. E nézőpont ugyanakkor némi optimizmust is sugallhat, mivel a párbeszéd tagadhatatlan jelenléte mellett sok esetben inkább a párhuzamos monológok domináltak a *Nyugat* korának irodalmi közbeszédét, s az egyes diskurzusok távolságát az azóta eltelt idő „megszépítő messzesége” sem képes feloldani. Végül a kötet erényeként említendő, hogy a „fáziskésés” jól ismert narratívája helyett – a modernitás centrum-periféria logikájának feladásával – a „regionális sajtóságok meghatározta önérték” (8.) fogalmát hangsúlyozza; bár e nézőpont következetes érvényesítése a jövő feladata marad.